

رَبِوَارِ سِیوهِ یَلِی



قهفه سی ئاسنین
یان بو بيمه وه به عیراقی؟

رېئوار سيوهيلي

قهفهي ئاسنين

يان:

بۆ بيمهوه به عيراقى!؟

کتیب: قهفمسی ناسن، یان بز بيموه به عیترالی؟!

نووسر: رڼپوار سیوهیلی

بابعت: لیکولینموه

تیراژ: ۳۰۰۰

چاپی یه کم: سلیمان، چاپخانهی رفیع ۲۰۰۳

ژساره‌ی سپاردنی (۲۶۰) ی سالی ۲۰۰۳ ی وزارتتی پژوهشیری پیتراوه.

رېئىوار سيوهيلي

قهفەسى ئاسنين

يان

بۆ بىمەۋە بە عىراقى؟!

ئىكۆلېنمەۋىيەك لەسەر جەمەرىبىكرىن، جەنمەۋىترىكرىن و

بەدوژمنىكرىن.

لە نەبۇيەقزانەۋە بۇ سەددام حسين

به یادی مولا جمیلی روژبهانی، پیشکش...

پیرست

- پیشه کی ۷
- یه که م: به عه ره بکرن ۱۳
- دووه م: خۆبه عه ره بکرن ۲۳
- خۆبه عه ره بکرنی هاوچه رخ ۴۸
- سئیه م: پرۆژه ی به عس: ۵۵
- به نه ویتزر کرن ۵۸
- دوو جور به نه ویتزر کرن ۶۱
- کورتته میژووی به نه ویتزر کرن ۶۳
- جواره م: پرۆیمی به عس: ۶۹
- له «به نه ویتزر کرن» وه بق «به سووژمن» کرن ۶۹
- نمونه ی کورنناسیی به عسیه کان ۷۸
- پنجه م: بق ببمه وه به «عیراقی»؟! ۹۱
- بیماری مه تا مرین ۱۰۷
- سه رچاوه کان ۱۱۲

پیشه کی

له نه ده بیاتی سیاسی و نه کادیمی نیمه دا زار او هی
«ته عریب» یان «به عره بکردن» له بره و سه نندن دایه و
نامانجیش له به کارهینانی به رده و امی نیم زار او هیه بریتیه
له پیشاندانی سیمای رژیمی به عس و هکنه وی له عیراق و
کوردستاندا به رجه سته بووه. له به کارهینانی نیم
زار او هیه دا هه میشه پووخساری نینگه تیغانه ی شو رژیمه
له پیش چاو گیراوه، که رووخساریکی دیکتاتورانه ی
سته مکارانه یو و بقو ته مش پشت ده به سترئ به سرژمیری و
ناوهینان و نامازهدان به و شوینه جوگرافیانه ی کوردستان
که شو سیاسته یان به سهردا سه پینراوه و ناسه وارگه لیکه
فره خراپیشی له سهر ژیانی مرقفی کورد جنهنشتووه.

بینگومان به کارهینانی زار او هی ته عریب، به و مانایه ی
باسمانکرد، به کارهینانیکه نوییه و له و هه لومه رجه سیاسی
و میژوویانوه سه رچاوه ی گرتووه، که رژیمی به عس له
عیراقدا سه پاندبوونی و زیاتر له وه ی هه لگری راستیه کی
میژووی سه لمینراو بیت، په رچه کرداریکی فیکریه له ناست
شو دپارده یه دا. واته نه گهر مانای ته عریب له زمانی
کوردیدا «بوون به عره ب و به عره بکردن» بگه یه نیت، شو ه
به م مانایه پرۆسه ی به عره بکردن و هک نیمتیاژیک و ابووه
که له سه ده کانی ناوه نده وه و بقو یه که مجار له سه ده ی
هه شته می زاییندا له لایهن نوسهره عره به کانه وه،

(بەمەبەستی دەستەمۆکردن و مالىکردنيان) بەكورد دراوه. ئەمەش بەو مانایەى لەو میژوووەوە كە مپانیایەكى عەرەبیانەى ئیسلامیانە لەسەر دەستی میژوونووس، جوگرافیزان، گەرپیدە و نوسەرانی عەرەب خراوەتە گەر بەنیازی دۆزینەووە و دروستکردنی ڕەچەلەكینكى عەرەبیانە بۆ كورد. لە پاشانیشدا و لە ئەنجامى ڕەوسەندن و بەهیزبوونی ئەم كە مپانیایە لە سەدەكانى پاشتردا، گوتاریكى هیندە پتەوى دارشتوووە كە ڕەتكردنەوێ، بەتایبەتى لەلایەن كورد خۆیەووە، ئاسان نەبووە و دەسلاتی ئەم گوتارە ئەوانیشى گرتۆتەووە. بەجۆرئ ئەمجارەیان كوردهكان خۆیان دەستپیشخەرى دەكەن لەوێ (ئەسل و فەسل) و بنجەى خۆیان ببەنەووە سەر تیرە و تایفە و بنەمالە عەرەبیبەكان. لیرەشەووە گوتارى ناوبراوە لە گوتاریكى دەستەمۆكەرى دەرەكیبەووە كە ئاراستەى كورد كراوە؛ دەگۆرئ بۆ گوتاریك كە توێژە بالاكانى كورد؛ لە پیناوى مانەووە و خۆگونجاندندا قەبوولى دەكەن و ئیدى پەرقەسى بەعەرەبكردنیش دەگۆرئ بۆ خۆبەعەرەبكردن. بەجۆرئ كە ئەمەى دواپیان وەك ئیمتیازىكى لئیدیت كە كوردەهەولیداووە لە ڕینگەى شانازىكردن بە ڕەچەلەكى عەرەبیانەى خۆیەووە، بەدەستى بەینى.

«تەعریبى بەعس»، بە پینچەوانەى بیروپراى باوى توێژەر و ئەكادیمی و سیاسیه كوردهكان و ڕاگەیانندنى ڕەسمیبى كوردیبەووە، بەهێچ شێووەیهك ناچنیتە ناو ئەم

چوارچینوه یه وه و کاریکیش که پژیمنی به عس له عیرا قدا
 کردوو یه تی؛ نه به مه بهستی مالیکردن و دهسته مؤکردنی
 کورد بسووه (وه کئنه وهی عه ره به مسوولمانه کانی سه ره تا
 هه و لیان بق ده دا) و نه له پیناوی نه وه شدا که نیمتیازی
 به عه ره بوونیان بداتی تا شانازی به ره چه لکی خویانه وه
 بکه ن (وه کئنه وهی کورده کان ده یانویست بیکه ن). کاریک که
 به عس پرۆزه ی بق د ارشت و به شینکی زوریشی لسی
 به نه نجام گه یاند، له پرۆسه ی به عه ره بکردن و
 خۆبه عه ره بکردنی تینه پ راند و هه ردوو شه و گوتاره ی له
 بناخه وه هه لوه شانده وه. نه گه رچی چینیکی هاو به شیش
 هه یه له نینوان به عه ره بکردنی سه ره تا (که شتیکی مه عه وه ی
 بوو و زیاتریش له سه ر کاغه ز به رجه سه ته ده کرا) له گه ل
 کاریکدا که به عس له سه ر عه ردی واقیع جینه جینیکرد و
 ده کری له نیستادا ناوی بنین به «نه ویتکردن» و نه مه ش
 هه نگاویکی سه ره کیی بوو بق به «دوژمنکردن» ی کورد له
 لایه ن به عسییه کانه وه تا ریگه ی له ناو بردنیا ن خوشبکات.

بۆیه شه و خاله ی من له باسه دا به رگری لینده که م نه وه یه:
 به عس، به و مانا هاو چه رخی له لایه ن کورد خۆبه وه به کار
 ده هینریت، نیمی به عه ره ب نه کردوو ه؛ به لکو نه مه
 ناوانانیکی هه له و شیوینه ره بق شه و کاره و پنیو سه ته
 تراژیدیای کوردی له سه ته مکاری شه و هینز و راگه یاندن و
 سیاسی و نه کادیمییه ساده بیرانه وه ربگرینه وه، که بیانه ویت
 و نه یانه ویت به و ناو لیتانه پۆزه تیغانه یان له پرۆزه ی

به عس، خزمه تیکی زور به مانه وهی وینه یه کی باش له سر
نه و پژیعه ده که ن. بیگومان نه مهش سیمایه کی تری نه و
خوبه عه ره بگردنه میژووییهی کورده و خسه له تیکی نه و
دهسته و گرووپانه یه که به درینژیایی دوا زده سال حوکمی
خوبه ریوه بردنیش، نه یانستوانی و نه یانه تیشست وینه ی
دوژمنیکی راسته قینه و دژ به مانه وهی کورد وه ک مرؤف،
له سر پژیعی به عس بهینریتته دی و ته نانه ت به کارهینانی
وشه ی «به عس» یشیان له پراگه یاندندا یاساخر دبوو..

به ره وهی بیعه سر یاسکردنی جه وه ره ی پرؤژه ی
به عس له غیرا قدا، واته پرؤژه ی «به نه و یترکردن» وه ک
هه نگاویک بق «به دوژمنکردنی کورد»، سه ره تا به کورتی و
پوختی یاس له هه ردوو پرؤسه ی به عه ره بگردن و
خوبه عه ره بگردن ده که م و هه ولده دم له سر هژکاره کانیان
بدویم. شه وهی مه بهستی منه شه وهیه بزائم ثم دوو پرؤسه یه
چیده لنین و بکه ره کانیان چون بیریا نکر دوته وه و له کویدا
نه و بیرکردنه وهیه ی نه وان له نیستاشدا به رده و امیی هه یه.

له پووی میتؤدیوه، هه ولعداوه له توینرینه وهی
میژووییه وه به ره و شرقفه کردنی نایدیاکانی ناو نه و
میژووه و له ویشه وه بق پرسیا ری فله سفی له خود و
شوناسی خودی کوردی پهل بکینشم. بویه شیشکردنی من
شه ونده ی به کیشه کردنی نه بوونی خودی کوردیه له ناو
میژوودا، شه ونده گه پان و ساخرکردنه وهی په چه له کدوژی
کورد نیه. به مانایه کی تر: شه ونده ی من سه رقالی شه

ئایدیایانەم کە لەناو میژوودا سەبارەت بە ڕەجەلەکی کورد
 بەرھەمھاتوون و ئاشکراکردنی ئەوێ لە ئیستادا چ
 ئەنجامیکیان بۆ خودی کوردی بەدست ھێناوە، ئەوەندە
 خەریکی بەرپەرچاندانەو و ساخکردنەو و
 بەدرۆخستنەوێ ئەو ڕەجەلەکە سەپینزاوانە نیم کە لە
 میژوودا بۆ کورد بەرھەمھاتوون. ئەمەش ئەو دەگەیتیت
 کە من لەم لیکۆلینەو ھەدا بەدوای کەشفکردنی بابەتیکی
 دەست لێنەدراوی میژوویدا نەپۆشتووم، بەلکو سەرلەنوێ
 ئەو بابەتێ کە پێشتر ئاشکرا کراوە، لەپروانگە ئیستاو
 تەئویل دەکەمەو و گەرەکمە بۆ تینگەشتن لە ھەنووکە
 سوودی لێوەر بگرم.

ئەگەر خوێنەر فیلمی (نەخۆشە ئینگلیزە کە: *The English patient*)
 ی بینیبیت^۱، بنگومان ئەو ھێمنە لە یادە کە تیایدا
 (کاترینا) بەدیار ئاگرە کەو ھێرۆکی ئەو ھیاو دەگێریتەو
 کە ناچار بوو ھەرماندە کەمی خۆی بکوژیت. کاترینا ئەم
 ھێرۆکە لە کتیبی *مێژوو* (ھیرۆدوت) ی یونانیەو
 وەرگرتوو و بۆھش دەگێریتەو تا بەھۆیەو لە ژیان و
 سەردەمی خۆی تینگات و دووبارە تەئویلی بکاتەو. وەلێ
 لەو فیلمەدا کتیبە کەمی ھیرۆدوت بۆ نەخۆشە ئینگلیزە کە
 (گریف ئالماسی) ڕابەریکی بێ نمونە گومان لێنەکراوە و
 ھەمیشە لەگەڵ خۆیدا دەگێریت و بە کەشفکردن و

¹ Den engelske patient, Lindhardt og Ringhof, 1997, p 25.

سەرئەجەکانی خۆی دەولەمەندی دەکات. ئەم دوو مرقە هەردووکیان بە دوو شیوەی جیاوازیان مینۆو دەخویننەو: کاترینا بەمەبەستی ئەوەی زیاتر بە ئیستای خۆی و سەردەمەکهیدا رۆچیت و پەيوەندییەکی هەنووکەیی لەگەڵدا چێبکات. بەلام نەخۆشە ئینگلیزەکه بەمەبەستی دوورکەوتنەو لە ئیستا، خۆی لەناو کتیب و بەسەرھات و حەکایەتە مینۆویەکاندا نەفرۆ دەکا و هەر ئەوەش دەبیتە چارەنووسی بەی ئەوێ ئەوەی لە ئیستای سەردەمەکهی خۆی تینگات.

پەوتی مینۆو نووسی لە ولاتی ئیمەدا، پتر مامەلەکردنە لەگەڵ مینۆو بەو جۆرە نەخۆشە ئینگلیزەکه دەیکات. لەکاتێکدا ئیمە پنیوستانیمان بەوەی دوو مەیانە. هیوادارم ئەم نامیلکە یە هەنگاوێک بێت بەو ئاراستە یەدا.

سەرھات ئەم باسە لە کۆریکی (بنکە ی کاوێ رۆشنبیری) لە هەولێر و پاشانیش لە کۆریکی زانکۆی سلێمانیدا پێشکەشکرا و کەسانێکی زۆر سەرنج و پەخنی جیدیان لێگرت. وێرێ سووپاسم بۆ هەموو ئەو کەسانە، هیوادارم پەنگدانەوێ پەخنی کانیان لەم دەقە ئیستادا ببیننەو. لەگەڵ ئەو شدا ئەمکارە بەم شیوەیە ئیستای مەیسەر نەدەبوو ئەگەر هەریەک لە هاوڕێیانم: جەبار جەمال غەریب، موسڵح ئیروانی، مراد حەکیم و بەتایبەتیش حەیدەر لەشکری بەسەرنجی پەخنی گرانە ی خۆیان بابەتەکیان دەولەمەند نەکردبا... سووپاسی یەکبە یەکیان دەکەم.

یەکەم: بەعەرەبکردنی کورد

وەک ناماژەم پێدا، پرۆسەی بەعەرەبکردن کە مێپانیاپەکی عەرەببێانی ئیسلامیانە و لە سەدەئە هەشتەمی زایینیە و لە سەر دەستی میژوونووس، جوگرافیزان، گەریدە و نووسەرانی عەرەب، بەمەبەستی سازدان و دروستکردنی ڕەچەڵەکی عەرەببێانی کورد، خراوەتە گەر. یەکەمین کەسێ لەمباریە وە دوابیت سەحیم کۆپی حەفس ناسراو بە «شەبو یەقزان ١٩٠ کۆچی/ ٨٠٥ - ٨٠٦ی زایینی» کە دەبیت لە چەند نووسراویکی بیسەر و شوینیدا یاداشتی کردبیت و پاشانیش نووسەرانی دیکەئە پاش ئەو هەمان شتیان دووبارە کردبیتە وە. بە برۆای شەبو یەقزان دەبیت «بایرە هەرەگەرە کوردان کوردی کۆپی عەمری کۆپی عامری کۆپی سەعسەعە» بیت^١.

شەم ڕەچەڵەک دانەپالەئە شەبو یەقزان، بەهەندێ گۆرانکاریسە وە لەلایەن کەسانی ترە وە، لەوانەش میژوونووسی بەناوبانگ «سعودی» دووبارە کراونەتە وە.

^٢ ئارشاک پۆلادیان: کورد لە سەرچاوە عەرەببێەکاندا. وەرگێرانی: ئازاد عوبید سالح. چاپخانەئە زانکۆئە سەلاحەدین، هەولێر ٢٠٠٠، ل

مه‌سعودی له به‌ر‌هه‌میکیدا نوسیویه: «هه‌ندیگ له کوردانی پاشتر، له شاره‌زاکانیان - نه‌وانه‌یان که ئیمه له‌و ولاتانه‌ی ناومان هینان و بینومانن - له‌سه‌ر نه‌وه دم‌پۆن که نه‌وان له بنه‌چه‌ی کوردی کوری مه‌ردی کوری سه‌عه‌سه‌عه‌ی کوری سه‌ری سه‌وازنن»³. بینگومان نه‌م بیروپایانه و نه‌وه‌کانی پاشتریش هه‌موویان له‌ دژی به‌رژه‌وه‌ندی کورده‌کان بوون و هه‌ولدانێکی شینگیر بوون بۆ دروستکردنی قه‌فه‌سینگی ئاسنین که پاشان کوردیش بۆخوی له‌سه‌ر ده‌ستی میر و سه‌رداران و پادشاکانی، له‌وانه‌ش نه‌ییبویه‌کان، بووه‌ نینچیریکی ناوی و هاتنه‌ سه‌ر نه‌و بر‌وایه‌ی نکولی له‌ عه‌ره‌بوونی خویان نه‌که‌ن⁴. میر و پادشا و خاوه‌ن بنه‌ماله‌کانی کورد دوا‌ی نه‌وه‌ی له‌ پانتایی عه‌ره‌بی - ئیسلامیدا ده‌سته‌مق و خۆمالی ده‌کرین، هه‌ولده‌ده‌ن بچنه‌ نینو نه‌و قه‌فه‌سه‌ی بۆ نه‌و سه‌رده‌م نازادیه‌خش بوو و تینیدا ده‌یانتوانی قسان بکه‌ن، هه‌رچه‌نده‌ نه‌مرق وادیته‌ پینشچاو که نه‌و گوتاره‌ کۆنترۆلکه‌ر بووه‌ و سه‌رنشینه‌کانیشی به‌ وینه‌ی تووتیه‌یک لیکردوه‌ که له‌قه‌فه‌سه‌که‌شدا هه‌مان نه‌و شتانه‌ بلینه‌وه‌ که بۆی ئاراسته‌ کراون!

که‌واته‌ نه‌م دیارده‌یه‌ دیارده‌یه‌کی عه‌ره‌بی - ئیسلامیانه‌یه‌ و په‌یوه‌ندییه‌کی په‌ته‌وی هه‌یه‌ به‌و تیکه‌لبوون و

³ المسعودی: *التنبيه والاشراف*، بیروت - ۱۹۸۱ ص ۹۴.

⁴ نارشاک بۆلادیان: *کورد له سه‌رچاوه‌ عه‌رمییه‌کاندا*. ل ۱۶۰-۱۶۱.

نزیکیبونه و هیهی له دواى دامه زانندنى سیستهمى خه لافه تى
 عه ره بى ئیسلامى ده ستیپنکردوو و بره وى سه ندوو،
 به تایبه تیش کاتیک زوربه ی کورده کان له ههردوو سه ده ی
 ده یه م و یازده هه مدا ئیسلام ببوون یان به ئیسلام کرابوون.⁵
 لێره شه وه پرۆسه ی به عه ره بکردن چه نده پرۆسه یه که له
 باوه شی ئایینه وه سه رده رده هینیت و قورشان ریگه
 خوشکه ریگه بۆ به زرپاگرتنى نه ته وه و زمانى عه ره بى و
 لێره شه وه فه زلى نه وانى داوه به سه ر میللەتان و زمانه کانى
 تردا؛ شه وه نده اش پرۆسه یه کی سیاسیانیه که له لایه ن

⁵ هه ر شه سه رچاوه یه، ل ۱۷۲.

⁶ لێره دا هه ندی له و ئایه ته قورشانیا نه ده هینه مه وه که پشتگیرى شه م بۆ چه و نه
 ده که ن و ریگه مان پێده نده ن شه پرۆزه یه وه ک پرۆزه یه کی عه ره بى ئیسلامى
 له قه له م بده یه ن. نه مه ش به وه ی که میژوو نووس، فوکه هاشه کان و زانا عه ره به
 مسو له مانه کان، به درینزایى میژوو و به پشتبه ستن به قورشان و پاشانى ش له ژیر
 پرۆشانى شه م کتێبه ئاسمانیه دا، چه ندى نچار فه زلى عه ره به ان به سه ر میللەتانى
 دیکه دا داوه و نه مه شیان به کاره ئنا وه بۆ گه وه کردنى «من» عه ره بى و
 ده سه ته مۆکردن و مانیگرتنى شونا سه کانى دى له ژیر سیبه رى شه م شونا سه دا. شه مه
 جگه له وه ی و یستوپانه له م ریگه یه وه ناسنامه ی ئیسلام په یوه ست بکه ن به
 ناسنامه ی عه ره بیه وه. سه ره تا ئایه ته کان و پاشان ده فه کورده یه که به ان له
 وه رگه ئرا وه کورده یه که ی عبدالرحمن شه ره فه که ندی (هه ژار) مۆکرا تیه وه،
 ده گوێز مه وه و نه مجا تا به ته ندی ئایه ته کان ده نووسه وه:

۱- و کفاله انزلناه حکماً هریباً. (نهمه شه م فه رمانه ی خو مان به عه ره بى بۆ تۆ.

هه نارد). له ئایه تى ۳۷، سوره ی الرعد.

۲- و کفاله اوحینا الیک قرآناً هریباً. (هه روه هاینه قورئانى کى عه ره بیمان بۆ

تۆ هه نارد). له ئایه تى ۷، سوره ی الشعور.

هه لومهرجی بابه تیی شهو ده مهی سیسته می خه لافه ته وه به سر کوردا سه پینراوه. ده کریت شه مه وه ک هه ولدانیکی عه ره به مسولمانه کان بق دروستکردنی پردی پینکه وه زیان له گهل کورده کاند؛ به تایبه تی کاتیک ولاتی کوردان یه که مین مه لبه ندی ناعه ره بی بووه له بهرده م سوهای فه تحکهری

۳- حم • والکتاب المین • إنا جعلناه قرآناً عربياً لعلکم تعقلون • (ح، میم. به م کتبه

که هه مو شت نیشان ده دا. بره پارماندا شه فورعانه عه ره بی بن؛ به شکو بتوانن تیبگه ن.) نایه ته کانی ۱-۳، سوره ی الزخرف.

۴- قرآناً عربياً غیر ذی عرج لعلهم یستقن. (قورشانیکه به عاره بی و خنیچ و خواری تیدا نیه.) نایه تی ۲۸، سوره ی الزهر.

۵- ولقد تعلم أنهم یقولون إنا یعلمه بشر لسان الذی یمیدون إلیه لعجی و هنا لسان عربی سید. (نیمه شه وه باش ده زانین شه وان نیژن: بنیاده من فیزی ده کا.

شه وه که سه ی شه نیاز یانه له عاره بی دا کۆلیه و ناشکراشه که زمانی شه فورثانه به عاره بی یه کی ره وان.) نایه تی ۱۰۴، سوره ی النخل.

۶- ولو جعلناه قرآناً أعجمیاً لقالوا لولا فصلت آياته ألعجی و عربی. (گر نیمه شه فورعانه مان به عه جه می بناردا یه، ده یانگوت: چۆن نیشانی به رونی شی نه کراونه ته وه؟ خزی عه ره به و نیشانه کانی عه جه مین.) له نایه تی ۴۴، سوره ی فصلت.

۷- کنتم عو أمّیة أخرجت للناس. (نیه وه چاکترین کۆمه لن له ناو مه ردمی دنیادا سه رو هه لدا.) له نایه تی ۱۱۰، سوره ی ال عمران.

بۆ دۆزینه وه ی نایه ته کان سوودم له م دوو سه رچاوه یه وه رگرتوه:

- رضوان السید: مفاهیم الجماعات فی الاسلام، دراسات فی الموسیولوجیا التاریخیه للاجتماع العربی الاسلامی. بیروت ۱۹۹۳، ص ۱۲۶-۱۲۷.

- عبدالرحمن شرفکندی «هه زاره» (وه رگیت): هورکانی سپهرۆز. ناشرین: انتشارات تازه نگاه، نشر احسان، تهران، به بن سالی چاپکردن.

ئىسلامدا، تەماشىا بىكەين^۷. ھەرۈھالە پوانگى ھەر بەكانە ۋە بىرۋايەكى پتە ۋە ھەبۈۋە بەۋەى كە دەبىت «كۆششى بەكۆل بىكەن تا كورد بەلای خۇياندا رابكىتىش»^۸.

ھۆكارەكانى ئەم دياردە پەش لە ۋەدا بەرچەستە كراون كە: ھەرچۇنىك بوۋە ناپىت كورد لەناو سىستەمى خەلافەتدا بىبىتە درىژكراۋەى رەگەزى فارس و تورك، كە ھەر بەكەيان تا ئەۋكاتە بە رىژە و قورسايىبەكى زۆرە ۋە دزەيان كوردبوۋە ناو دامودەزگا كارگىرپىبەكانى دەۋلەت و تا دەھات كارىگەرىيان لە پەلەۋپايە سەرەكپىبەكاندا پتر دەبوۋ^۹. ئەمەش بەتايبەتى كە سىستەمى ناوبراۋ لە دواى پروخانى دەۋلەتى ئەمەۋى سالى ۷۵۰ى زايىنى، بارى پشۋى بەخۇبەۋە دەبىنى و عەباسىبەكان ئەگەرى سەرەلدانى گەلى بزۋوتنەۋەى مىللىيان ھەست پىندە كرد^{۱۰}.

ئالەردەشدا دوو خالمان دىتە دەست. بەكەمىان ئەۋەپە كە پىماندەلەت بەئىسلامبوۋنى كوردەكان نەبۇتە گەرەنتىك تا دەسەلاتدارانى خەلافەت بىرۋايان پىبىكەن و لىيان دۇنيابن، كە لەبارودۇخى گونجاۋدا لە دەسەلات ھەنناگەرىنەۋە، بەتايبەتىش ئەوان دەيانزانى كوردەكان زۆر مىيان بىز

⁷ حكيم احمد مام بكر: الكرد و بلادهم عند البلديين و الرحالة المسلمين

(۲۳۲-۶۲۶ھ/۸۴۶-۱۲۲۹م)، رسالە دكتورا ۲۰۰۳، ص ۲۱۶.

⁸ ئارشاك پۇلادىيان: كورد لە سەرچاۋە عەرەبىبەكاندا. ل ۱۷۴.

⁹ ئارشاك پۇلادىيان: كورد لە سەرچاۋە عەرەبىبەكاندا. ل ۱۷۳.

¹⁰ ھەرتە و سەرچاۋە، ل ۱۷۳-۱۷۴.

دهستدریژی گهلانی تر شور ناکهن و له کاتی پئویستدا سل له وه ناکهنه وه به گژیاندا بچنه وه. نه مهش به پینچه وانهی نه و لۆژیکه وه یه که فوکه هانه کان له چوار چینه وه «دار الاسلام» دا کاریان پینده کرد و به پینی مه بده نه کانی نه و لۆژیکهش ده بوو ئینتیمایا ریشهیی، کولتوری و جوگرافیه کان وه لا بخرین، چونکه ئایینی ئیسلام هیچ مه رجیکی بق ره گهز و عه قیده دانه نابوو. واته جیاوازیی ره گهزی میلله تان نه ده بووه ریگر له بهردهم به کبر و ایاندا و نه م دوانه به کتریان ره تنه ده کرده وه^{۱۱}، که چی نه م مه بده نه سه بارت به کورد پراکتیزه ناکریست و ویرای مسولمانبوونه که می، ره چه له کینکی عه ره بیانه شی بق دروسته کریت.

دووم خال نه وه یه که پیمانده نیت: وینا کردنه به راییه کانی عه ره ب بق کورد په یوه ندییان هه بووه به و قهیرانی ناسنامه یه وه که عه ره به کان له سهر ئاستی سیاسی دوو چاری بیوون و خوی له پوو خانی نه مه وه یه کان و هاشتریش له ترازان و هه لوه شان وه بهرده وامه کانی ده سه لاتی عه به سیدا ده بینیه وه^{۱۲}. که واته وینا کردن بق نه ویدی، ههروهک وینای یه که می عه ره ب بق کورد،

^{۱۱} د. عبدالله ابراهیم: المرکزیه الاسلامیه، صوره الاخر فی المخیال الاسلامی خلال القرون الوسطی. المرکز الثقافی العربی، بیروت ۲۰۰۱، ص ۱۴.

^{۱۲} ئارشاک پز لادیان: کورد له سهر چاوه عه ره بییه کاند. لاهه ره کانی

ویناگردنیکه له نهنجامی جزئی له قهیرانه وه هاتووه و نهام
 ویناگردنهش بقو تهویه خالی لیکچوون دروستبکات نهک
 خالی جیاکه رهوه و دابرکه ر. نامانجیشی شهوه بووه له
 ریگه ی دهسپیشخه ریکردنه وه بقو یه کخستنی ره چه له ک،
 بوار بقو کورد نه هیلیته وه وهک ره گه زینکی جیاواز له عه ره ب
 بیر له ناسنامه ی خوی بکاته وه. به تایبه تیش که عه ره به کانی
 به رای گرنگیه کی ته واویان به ره چه له کدو زی ده دا و
 به لایانه وه ره چه له ک «ناسنامه» ی که سه کانی ده ستیشان
 ده کرد^{۱۳}.

له کاتی قسه کردنماندا له سه ر پرۆسه ی به شه ویتزرکردنی
 کورد له لایه ن به عسه وه، بۆمان ده رده که ویت شه دوو خاله
 چه نده به زیندوویی جار تیکی دی سه ره له ده نده وه و
 لیره شه وه به عسییه کان تا چه نده له هه مان به دگومانیی
 عه ره به کانی سه ره تا، سیاسه تیکی رگه ز په رستانه به رامبه ر
 به کورد، داده ریژن و کوردناسییه کی به عسیانه ی شوقینی له
 که له پووری عه ره ب به ره مده هینن. بینگومان شه ش به و
 جیاوازییه وه که به عه ره بکردنی به رای پرۆزه یه کی تیوری و
 له نهنجامی ترس و به دگومانیه که وه یه به رامبه ر به کورد،
 وهک نزیکترین میلله تیکی شه رکه ر له ده سه لاتی
 خه لافه ته وه. له کاتیکدا «به شه ویتزرکردن» له لای به عسییه کان

¹³ حکیم احمد مام بکر: الکرد و بلادهم عند البلادیین و الرحالة
 المسلمین ص ۲۱۴.

پرۆزه یه کی کۆنکریتی بوو که ده با له سه ره عه ردی واقیع
 جینه جی بکریت و سرینه وهی کوردیش ئامانجی هه ره
 سه ره کیی بوو. نه گه ره پرۆزه یی یه که م جۆرنیک بوو بیت له
 قووتدان و شارده نه وهی کورد له ناو گه روو یه کدا که پینستر به
 پرۆسه یه کی دوو دریزی فه تحکردندا تینه پیبوو، شه مه ش له
 ئاستی سایکۆلۆژیدا «من» یکی هه لاوساوی عه ره بیی
 دروستکردبوو، که توانای قووتدان و شارده نه وهی کوردی
 هه بیت؛ شه وه پرۆزه یی به عسییه کان هه له پینانه وه و
 توو پدانه وهی کوردبوو له پیناوی پاراستنی «من» یکی
 عه ره بیانه ی «خاوین» دا که ره گه ز په رستییه که یی بواری
 نه ده داین قه بوولی هه بوونی کورد له به رامبه ره خۆیدا بکات.
 به لام خالی سه رنجراکیش له وه دایه که له هه ردوو بارودۆخ
 و قۆناغدا، کورد له ناو هه مان یه که یی ئایینیدا یه که ئایینی
 نیسلامه. واته کوردیش له سه ره ئاستی باوه ره پینان به و به ها
 رۆحی و شه خلاقی و عه قیده ییانه ی له قورنانه وه
 سه ره چاوه یان گرتبوو، له گه ل عه ره به کاتدا یه کسان بوو. شه
 یه کسانیه ی وایکرد کورد بینه به شیک له و پانتاییه ی نیسلام
 بۆخۆی داگیر کردبوو و شه مه ش ببینه هۆی شه وه ی
 به شداری کولتوریانه ی کورد له چوارچینه ی شه م پانتاییه و
 به پینی به ها رۆحی و شه خلاقی و عه قیده یی کانی شه و پانتاییه
 بیت.

هه ره چۆنیک بیت به عه ره بکردنی کورد وه ک پرۆسه یه کی
 تیۆریی و وه ک قه فه سنیکی ئاسنین، له روانگه ی عه ره به

مسولمانه کانه وه هه و لڌانیک بووه بۆ دهسته مۆکردن و خۆمالیکردنی کورد (کورد به هی خۆکردن). ههروهها به خشیینی جۆریک له دنیایی بووه به هیزیکی گهروهی کۆمه لایهتی که وروژاندن و تهره کردنی له بهرژه وهندیی شه و کاتهی دهو لهت و خه لاقه تدا نه بووه. شه مه جگه له وهی دابه شکردنیکه په مزیا نهی «په چه نه کیک» بووه له گه ل کورد دا؛ که تا دههات شه و په چه نه که پیروزیی خۆی له نایینی ئیسلامه وه و ه ده گرت و له بنه چه یه کی ئیسماعیلیی (المستعربه) و قه حتانی (العاربه) وه ده گۆرا بۆ بنه چه یه کی عه ره بیی ئیسلامیا نهی پیروز¹⁴.

شه وهی جینگه ی سه رسوورمانه شه وه یه، که دابه شکردنی شه م پیروزییه له سه ر ئاستی په چه نه ک، له گه ل کورد، پیچه وانیهی گوتاری سه ده کانی ناوه پراستی عه ره به له ئاست میله تانی دیکه ی ده ره وهی «دار الاسلام» دا، که گوتاریکی پروتکه ره وه بوه و له سه ر دامالین و شیواندن و پيسکردنی خه سه له تی پیروزیی له هه موو «شه وه کانیتر» ی ده ره وه ئیشیکردوه¹⁵.

¹⁴ نارشاک بۆ لادیان: کورد له سه رچاوه عه ره بییه کاند، ل ۱۵۴-۱۵۵.

¹⁵ د. عبدالله ابراهیم: المرکزیه الاسلامیه، ص ۱۱-۱۳.

دووه؛ خۇ به عه ره بگردن

نه گهر به مانایه ک له ماناکان به عه ره بگردن بریتیبیت له
ثیمتیاژیک، که عه ره به کان له ساتیک له ساته کانی قهیرانی
ناسنامهی سیاسی خویاندا دهیده نه کورد و وهک نامرازیک
بو دهسته مۆکردن و کپکردنه وهی نه گهری نارِه زاییه کانی
نهمه ی دوا بیان به کاری دههینن؛ نه وه خۇ به عه ره بگردن
ته سلیمبوونی کورده به و گوتاره و به کارهینانیه تی بو
خۇگونجانندن و دابینکردنی شوینی خۇی له ناو گوتاری
یه که مدا. وه لئ ده بیت گوتاری یه که م چه نده به هینز و
گشتگیر بوو بیت تا کورد بخاته ناو نه و قه فه سه ئاسنینه وه و
بیهیننیه سه ر نه و بروایه ی که چیژ له به عه ره بگردنی خۇی
وه ربگریت؟ ده بیت پرؤسه ی به عه ره بگردن چ ئاسویه کی بو
نه وسای کورد ده ستنیشان کرد بیت، تا کوردیش
خۇبه عه ره بگردن وهک تاکه دؤخی مانه وهی خۇی قه بوول
بکات و بگره شانازی شی پیوه بکات؟

نه وهی جینگه ی سه رنجه نه و گریمانه یه یه که ده لئیت:
به عه ره بگردن پیشه ره ج به بو خۇبه عه ره بگردن و یه که میان
خه ونیکه نه و یتر ده بیبئنی و بووه میشیان و مدیه ئه رنی نه و
خه ونه یه . نه گهر کورد نه که وتبا با وه شی پرؤسه ی خۇ
به عه ره بگردنه وه، نه وه پرؤسه ی به عه ره بگردن هه رگیز

مانایه کی نه ده بوو. چونکه نه گهر به عه ره بکردن بریتیبیت له و ناسنامه یه ی عه ره ب به کوردی به خشویه تا خوی نه بیت، شه وه خو به عه ره بکردن ده سته لگرتنی کورد بووه له خودی خوی و جزونیک بووه له خو خالی کورده وه له هموو شه مانایانه ی کورد بوونی شه ویان به و مانایه ی له و سرده مه دا باو بوو، پینکده هینا. یا خود ده توانین بلین، نه گهر خو به عه ره بکردن جزونیک له «هاوگونجاندنی» دروستکرد بیت، شه وه نه گونجاوترین جزوی ناسنامه ی به خشویه ته کورد و نه میش قه بوولیکردوو. چونکه تاشکرایه به خالی کورده وه ی کورد له ناسنامه ی خوی هموو شه و زه مینه یه ش به به تالی ده مینیته وه که شوناس تیایدا ده خه ملیت. شوناس له و زه مینه یه دا گه شه ده کات که نازادی پرسیارکردن له نارادا بیت و یه کیکیش له و پرسیارانه پرسیری خوده له خوی و له جیهانی ده و روبه ری خوی. به لام کاتیک خود له خوی به تال ده کریته وه، شه وه هموو شه و پرسیارانه ش بیده نگ ده کریتن که په یوه ندی خود به خوی و به جیهانی ده و روبه ری وه دیاری ده کن. بویه نه گهر به عه ره بکردن له روانگه ی نه خشه داریزه کانییه وه جزونیک له نیمتیاز بووبیت، شه وه شه نیمتیازه دیاری سته مکاریکه بؤ به رامبر تاله خودیکی سه ربه خوزه بیکاته خودیکی ملکه چ، خودیک که له پیناوی مانه وه ی خوی و گوره کردنی سته مکاردا، خوی به کویله

دهکات و هموو خۆ به کۆیله کردنیکیش پینگ و مانه وهی
سته مکار به هیز دهکات¹⁶.

به سه رهاتی شه په یوه ندیهی کورد له ناست شوناسی
خۆ به عه ره بکردندا چیرۆکی دوورودریژه و تانیستاش
به رده وامه. وهلسی به پینچه وانهی چیرۆکه باوه کانه وه،
پانه وانهی شه چیرۆکه (که میر و سه ردار و پادشا و
ده سه لاتداره کورده کانس)؛ له میانهی به سه رهات و
پرووداوه کاندای خۆی دروست ناکات و گه شه به که سیتی خۆی
نادات، به لکو به رده وام که سیوونی خۆی له ده ست ده دات و
ئه ویتتر به رجه سه ته ده کات. هه میشه خۆی بچووک ده کاته وه
و ئه ویتتر گه وره ده کات. هه رده م ده کشینه دواوه و ئه ویتتر
ده هینینه جینگه کهی خۆی. به رده وام خۆی ببنده نگ ده کات و
لنده گه پئی ئه ویتتر له جیاتی شه قسان بکات و ...

یه که مین ده رکه وته کانی خۆ به عه ره بکردن خه سه ته تیکی
میزو و بیان هه یه و له ناو هه لومه رجیکی بابه تیانه وه فهرز
ده کرین، به لام هیدی هیدی له میانهی ره وتی میژوودا؛ بق
کورد ده بنه خه سه ته تی ده روونی و له ناخیدا جینگیر ده بن و
خۆ به که مزانی و شهرم و ترس و سنگفراوانییه کی ساخته
به ره مه مده هینن که به هزیه وه به رده وام «من» ی کوردی

¹⁶ له مباره یه وه بگه ریوه بق: شاتین دولا بو تی: سیاسه ت
اطاعت (رساله ای درباره بردگی اختیاری. ت. علی معنوی. تهران نشر
نی، ۱۳۷۸.

تاراوگه ده‌کریت و مافی خودبوونی خوئی له ده‌ست ده‌دات. ده‌بیته کائینیکی بی خود بو ئه‌ویتر و له‌خزمهت ئه‌ویتر و هه‌لقه له‌گوینی ئه‌ویتر، که بینگومان هه‌موو ئه‌مه‌ش له قوناغی جیاوازدا و به‌شیوه‌ی خوئی و به‌پاساوی تایبته ئاراسته ده‌کریت.

ئه‌وه‌ی لی‌رده‌دا پنیویسته بگوترئ ئه‌وه‌یه: هه‌رچه‌نده یه‌که‌مین پرو‌داوه‌کانی ئه‌م چیرۆکه به‌ پرو‌داوی خۆبه‌عه‌ره‌بکردنی کورد ده‌سته‌پنده‌کات، به‌لام کاتیک ئه‌م پرۆسه‌یه ده‌بیته‌خه‌سه‌تی ده‌روونی و له‌ناخدا جینگیر ده‌بیت، ئیدی زه‌مینه‌سازی ده‌کات تا کورد له‌ناست هه‌ر لایه‌نیکی تر‌دا ده‌ست له‌خودبوونی خوئی هه‌لبگریت. واته خۆبه‌عه‌ره‌بکردن له‌ناستی ده‌روونیدا رتیگه خوشکه‌ر بووه تا کورد له‌ناست هه‌ر ئه‌ویکی‌تر‌دا دووچارای هه‌مان خۆ به‌که‌مزانی ببیت و ئه‌ویتر زۆر له‌وه‌ی که هه‌یه‌گه‌وره‌تر بکات.

خالنیکی دی که نابیت به‌لایدا تینپه‌ر ببین ئه‌وه‌یه، که پیمانده‌لیت دیارده‌ی خۆبه‌عه‌ره‌بکردن دیارده‌یه‌کی گشتگره‌وه‌ی ناو ئه‌و جوگرافیا‌یه نه‌بووه که کورد تیا‌یدا ژیاوه، یاخود به‌لای که‌مه‌وه سه‌رچاوه‌کان به‌و جو‌ره‌باسی ناکه‌ن. به‌لکو ئه‌وه‌ی جینگه‌ی سه‌رنجه، ئه‌م دیارده‌یه تایبته بووه به‌و چین و تو‌یژه‌خاوه‌ن ده‌سه‌لاته‌ کوردانه‌ی که له‌کاتی په‌چه‌له‌ک بردنه‌وه‌سه‌ر و په‌سه‌ندکردنی ئه‌وه‌ی نه‌وان به‌ په‌چه‌له‌ک عه‌ره‌بن، هه‌ستیان به‌ به‌رژه‌وه‌ندی

خۆیان کردوو و یه که مین گروو پینکن که ویستبیتیان
 خۆیان له ناو قه فه سه ئاسنینه که دا ببینه وه. سه رچاوه کان
 باس له م دیارده یه وه ک دیارده یه کی سه راپاگیری ناو
 کۆمه لگای نه و سای کورد ناکهن، به لکو باس له و سه ردار و
 پادشا و میر و خاوه ن ده سه لاته کوردانه ی کۆن ده که ن، که
 نه یانده ویست بق مانه وه ی خۆیان نه م هه له یان له ده ست
 ده ربجیت. لیره وه زۆر سه یر نه که له نیستاشدا گه رانه وه ی
 خۆبه عه ره بکردن به شینواز و پاساوه کانی نه م سه رده مه،
 هه ر له ناو نه م چین و توێژانه وه سه ریبه لداوه ته وه و له
 شوینیکی دیکه دا، به کورتبیش بیت، ده گه ریحه وه سه ر نه م
 بابته.

یه کینک له دیارترین نه و بنه ماله کوردانه ی که گومان له
 په چه له کی کوردبوونیان نه کراوه و زانیاری نه و
 سه رچاوانه ش که گه لانی دراوستی کورد نووسیویانن نه مه
 دووپات ده که نه وه، نه یوبییه کائن^{۱۷}. نه گه رچی هه ر له
 کۆنه وه زۆر له نوو سه ران له په چه له کی کورد بوون، یان
 عه ره ببوونی نه م بنه ماله یه یان کۆنیوه ته وه، وه لئ دوا جار
 هه موویان له سه ر نه وه کۆک بوون که نه سلئ نه و بنه ماله یه

¹⁷ له مباره یه وه نارشاک پۆلادیان: کورد له سه رچاوه عه رمییه کاند،
 ل ۱۹۰ نامازه ده کات به کتیبه که ی نوو سه ری نه رمه نی کیراکوس
 کانتساگیتی: میژوو ی نه رمه ن، یه ریفان، ۱۹۹۱، ل ۱۵۰. هه روه ما
 به روانه واسیلی نکیتین: کورد و کورستان. وه رگێرانی خالید
 حسامی (هیدی)، هه ولێر ۱۹۹۸، ل ۵۱۷ و به ره و دوا.

كوردن و له هۆزی «رەوادی»ین^{۱۸}. ئارشاک پۆلادیان له
 کتێبه کهیدا، نهو راستیه مان بۆ ده خاته روو که
 لیکۆله ره وه کان؛ ویرای زانین و ته باییشیان له سه
 کوردبوونی ئه یوبیه کان، که چی له هه و لدانیش نه که وتوون
 بۆ بردنه وهی ره چه له کی شه و بنه ماله یه بۆ سه ره شه یان شه
 هۆزی عه ره ب و ده نیت: «له وهش پتر هه ندی نووسه
 زانیاری وایان نووسیوه، شه وهی لی هه لده کړیندیت، که وا
 چه ندین میری ئه یوبی نکولتییان له عه ره ب بوونی خۆیان
 نه کربوو»^{۱۹}. شه وهی شه نووسه ره ئامازه ی پنده کات (ئیب
 واصل شه لمانی)یه که له به ره مینکیدا نوسیویه تی:
 «ده سته یه ک له پادشایانی بنه ماله ی ئه یوبی نکولتییان
 ده کرد ره چه له کیان کورد بیت و گوتویانه: "ئیمه عه ره بین،
 به لام له لای کوردان نیشته چی بووین و ژمان لیهیناون»^{۲۰}.
 پۆلادیان، ویرای تیزبینی ره خنه گرانه ی له کاتی
 خویندنه وهی سه رچاوه کاند، ددانیش به وه دا ده نیت، که
 بیرى به ره چه له ک عه ره ب بوونی کورد لای شه هۆزه

¹⁸ ئارشاک پۆلادیان: کورد له سه رچاوه عه ره بیه کاند. ل ۱۶۰.

¹⁹ هه مان سه رچاوه، ل ۱۶۱.

²⁰ ابن واصل: مفرج الکروب فی اخبار بی ایوب. قاهره ۱۹۵۳.

کوردانه‌ی لیڤه و له‌وئ له‌سه‌ر زه‌مینی ده‌وله‌تی خه‌لافه‌تی
 عه‌ره‌بی ئیسلامی بلاو بی‌وونه‌وه، نه‌ختیک بره‌وی هه‌بووه²¹.
 له‌گه‌ل هه‌موو شه‌وانه‌شدا توێژه‌ری کورد بو‌ی هه‌یه‌ به‌و
 به‌نگه‌یه‌ی شه‌و زانیاریانه‌ له‌و سه‌رچاوانه‌وه
 گواسته‌راونه‌ته‌وه که عه‌ره‌به‌کان به‌مه‌به‌ستی تایبه‌تی خۆیان
 نوسیویان، یان له‌ژێر کاریگه‌رییاندا دووباره‌ کراونه‌ته‌وه،
 یاخود له‌به‌ر شه‌وه‌ی خالین له‌ داتای زانستانه‌ی میژوویی و
 زیاتر له‌ به‌ندوباو ده‌چن، گومان له‌گه‌شت شه‌و سه‌رچاوانه
 بکات. وه‌لئ کاتیک ده‌گه‌ینه‌ سه‌ر سه‌رچاوه‌ کوردیه‌به‌کان، که
 هه‌مان شه‌و شتانه‌یان به‌زیادیشه‌وه دووباره‌ کردوونه‌ته‌وه،
 چه‌یدی ناتوانین شه‌و مه‌یله‌ به‌شارینه‌وه که نووسه‌ره
 کورده‌کان و به‌سه‌مه‌له‌ خاوه‌ن ده‌سه‌لانه‌کانی کوردیش
 له‌مباره‌یه‌وه بوویانه.

دوو که‌س له‌ دیارترینی شه‌و میژوونوس و نووسه‌ره
 کوردانه‌ش، میر شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی و مه‌لامه‌حمودی
 بایه‌زیدین، که یه‌که‌میان وێرایی په‌زانه‌ندی له‌سه‌ر
 په‌چه‌له‌کی عه‌ره‌بیانه، مه‌یلی به‌ره‌و به‌ئیرانیکردن «به
 فارسکردن»ی کورد زیاتره‌ و دووه‌میشیان جه‌خت ده‌کاته‌وه
 سه‌ر به‌عه‌وه‌بکردنی «به‌ده‌ویانه»ی کورد. یه‌که‌میان له
 سه‌ده‌ی شانزده‌هه‌می زایینیدا ژیاوه و دووه‌میشیان له
 سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا. شه‌م دوو میژووه‌ش بایه‌خه‌یکی

²¹ ئارشاک پۆلادیان: کورد له‌ سه‌رچاوه‌ عه‌ره‌یه‌به‌کاندا. ل ۱۶۲.

گرنگیان هه‌یه، چونکه ناشکرای ده‌کات؛ به‌دوورکه‌وتنه‌وه‌مان له سه‌ده‌کانی ناوه‌راست (که تیایدا گوتاری به‌عه‌ره‌بکردن سه‌ه‌لده‌دات)، نه‌کاریگه‌ریی بیروپای نووسه‌ره‌عه‌ره‌به‌کان کال بۆته‌وه و نه‌هه‌ستی شانازیکردنی کوردانیش به‌ه‌چه‌له‌ک بردنه‌وه‌ی خۆیان بۆسه‌ره‌به، دامرکاوه‌ته‌وه و نه‌خویندنه‌وه‌یه‌کی هه‌خنه‌گرانه‌ی سه‌رچاوه‌کان له‌بزافی میژوونووسی ئیمه‌دا سه‌باره‌ت به‌و‌بابه‌ته‌خه‌ملیوه.

سه‌ره‌تا‌شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی له‌کتیبه‌نایابه‌که‌یدا (شه‌ره‌فنامه ۱۵۹۶ی زایینی) و له‌چه‌ندین شویندا هه‌چه‌له‌کی هۆز و بنه‌ماله‌ کورده‌کان ده‌باته‌وه سه‌ره‌هۆز، یان‌که‌سایه‌تییه‌کی ناوداری عه‌ره‌بیی و ته‌نانه‌ت غه‌یره‌عه‌ره‌بیش، بۆ‌نمونه سه‌ره‌جه‌له‌ی فه‌رمانه‌ه‌وایانی به‌دلیس ده‌باته‌وه سه‌ره‌ته‌ماسی کورپ‌یه‌زدگه‌ردی بیسته‌م پادشای فارس²². شه‌و‌پنیوایه‌میرانی هۆزی (هه‌کاری) و هۆزی (شامبو) له‌بنه‌ماله‌ی خه‌لیفه‌کانی عه‌بباسین و میرانی جه‌زیره‌ش ده‌چنه‌وه سه‌ره‌خالیدی کورپ‌وه‌لید، نه‌گه‌رچی

²² له‌و‌باره‌یه‌وه‌ به‌روانه: الامیر شرف‌خات‌البدلیسی: شرفنامه. ت. محمد جمیل الملا احمد الروزیانی. مؤسسه‌موکریانی للطباعة و النشر، کردستان/ اربیل ۲۰۰۱، ص ۶۰۳. هه‌روه‌ها سه‌باره‌ت به‌هه‌چه‌له‌کی شه‌و‌هۆزانه‌ی ناویان هات به‌ه‌ریز ته‌ماشای لاپه‌ه‌ه‌کانی (۲۶۹، ۳۲۷، ۳۴۳، ۴۲۹، ۴۴۱، ۵۱۳، ۵۶۰ و ۶۰۳) بکه.

به پنی سه رچاوه کان خالیدی کوری وه لید نه گه یشتوته نه و
ناوچه یه و به هزی بلاو بوونه وهی تا عوونیشه وه هیچ یه کیکی
له نه وه کانی نه ماون²³.

مهلا مهحمودی بایه زیدیش (۱۷۹۹.۱۸۶۷) له دوو
سه رچاوه ی گرنگدا باس له عه ره ب بوونی په چه له کی کورد
ده کات²⁴. نه گه رچی نه وه له زور بساردا بیرکردنه وه یه کی
نایینه خوازانه و رفشنگه رانه ی هه بووه و یه که مین
نووسه ریکی کورده توائیبیتی له که نار تو مارکردنه
میژوو یه کانیه وه، بیرو پای مرقناسانه، کومه لناسیانه و
دهروونشیکاریانه ی کومه لایه تی ورد بخاته پرو، هه روه ها له
پیناوی پزگار بوونی کورده کان له په رته وازه یی و پارچه
پارچه یی، راشکاوانه باس له پیویستی دامه زرانندی

²³ له مباره یه وه بروانه: مهلا جه میل پوژبه یانی: (وه رگنیران و
ساخکردنه وه): *ولانگیری ره شه خاکی عیراق* «فتح سواد العراق»، چ
۱، سلیمان ۱۹۹۷ ل ۱۳، به تاییه تی په راویزی ژماره (۸). هه روه ها
ته ماشای په راویزی ژماره (۱) له لاپه ره ۲۶۹ ی شه رفنامه دا بکه.
²⁴ مهلا مهحمود بایه زیدی: *باب و نه ریقی کورمه کان*. وه رگنیرانی د.
شکریه رسول، ۱۹۸۲، به غدا. هه روه ها: ی. شی. فاسیلیه فا: *کتیبه یی*
نه دوزراوه به ربارمی میژوو ی کورستان. گوزاری په هه ند، ژ. ۱۹۹۹/۸
و. عه بدولا مهردوخ. ل ۲۰۸-۲۲۷. نه مه پیشه کی کتیبه
نه دوزراوه که ی مهلا مهحمودی تیدا بلاو کراوه ته وه.

دهولهتی کوردی دهکات^{۲۵}، کهچی له مهسهلهی دهستنیشانکردنی ره چهلهکی کورداندا تهواو له ژیر کاریگری نه زعی خۆبه عه ره بکردندایه.

بایه زیدی له سه ره تایی کتیبی *داب* و نه ریتی کورده کان، سالی (۱۸۵۸-۱۸۵۹) بانگه وازیک ده دات و ده لئی: «با ئاشکرا بی لای به ریزان، قوتابیان و شاره زایان و بینهران که ئهم میلله ته کورده له کۆنا له تیره ی عه ره بی به دهوی 'دهشته کی' یه وه هاتوون»^{۲۶}. پاش ئه مه ش بایه زیدی، دیسانه وه به بی خستنه پرووی هیچ بوونکردنه وه یه کی له بابته ته وانهی سه باره ت به *داب* و نه ریتی کوردان ده یانخاته پروو، ده لئی ت: «هه تا ووشه ی کوردستانیش نه بووه»^{۲۷} و به پروای شه و خاکه ی پنیده گوترئ کوردستان؛ پینشان «جیگایه کی چۆل بووه له نیوان ئیهران و خوراساندا»^{۲۸}.

له سه رچاوه ی دووه مددا، که هه ندئ دووباره بوونه وه ی کتیبی «*داب* و نه ریتی کورده کان» یشی پیوه دیاره، بایه زیدی به دووباره کردنه وه ی بیروپرای سه رچاوه کۆنه کان و بیروراکانی شه ره فخان سه باره ت به ره چه له کی کورد، سن

^{۲۵} ی.سی. فاسلیه فا: کتیبیکی نه موزراوه به رباره ی میژووی کوردستان.

ل ۲۲۴.

^{۲۶} مهلا مه محمود بایه زیدی: *داب* و نه ریتی کورده کان. ل ۱۹.

^{۲۷} هه مان سه رچاوه، ل ۲۰.

^{۲۸} هه مان سه رچاوه و هه مان لاپه ره.

«نه‌قل» ده‌گنځرېته‌وه²⁹. له‌یه‌که‌میاندا‌کورد‌ده‌باته‌وه‌سەر‌
 شه‌و‌که‌سانه‌ی‌له‌ماره‌کانی‌سەر‌شانی‌زوحاک‌پزگاریان‌
 بو‌وه‌(په‌چه‌له‌کی‌نه‌فسانه‌یی)، له‌دوو‌ه‌میاندا‌کورد‌
 ده‌باته‌وه‌سەر‌کابرایه‌کی‌زل‌و‌زه‌به‌لا‌حی‌چاو‌ده‌ریزوقیو‌و‌
 مه‌لاوساوی‌توکنی‌بیچم‌ترستینەر، که‌وه‌ک‌نوینه‌ری‌کوردان‌
 چۆته‌لای‌په‌یامبه‌ری‌نیسلام‌(په‌چه‌له‌کی‌دیو‌و‌درنج). له‌
 نه‌قلی‌سینه‌میشدا‌که‌وه‌ک‌بو‌خۆی‌ده‌لئیت: «ویدی‌چۆ‌نزی‌ک‌
 له‌پراسستییه‌وه‌بی»³⁰، کورد‌ده‌باته‌وه‌سەر‌«په‌سه‌نیکی‌
 نانا‌سایی» له‌نه‌وه‌ی‌یافسی‌کورپی‌نوح، که‌بینگومان‌
 ده‌سته‌واژه‌ی‌«په‌سه‌نی‌نانا‌سایی» نه‌گه‌ر‌مانایه‌کی‌هه‌بیت‌
 شه‌وه‌هیچ‌نیه‌له‌«په‌چه‌له‌کینکی‌ناره‌سه‌ن» زیاتر.

نه‌گه‌ر‌نه‌مانه‌و‌یت‌هه‌روا‌به‌ناسایی‌به‌لای‌شه‌ره‌فخان‌و‌
 بایه‌زیدیدا‌تیه‌په‌بین، به‌تاییه‌تی‌سه‌باره‌ت‌به‌وه‌ی‌که‌نه‌ک‌
 هه‌ر‌په‌روایان‌به‌عه‌ره‌ببوونی‌کورد‌هه‌یه‌و‌له‌وباره‌یه‌وه‌هیچ‌
 په‌رسیار‌و‌نیشانه‌یه‌کی‌سه‌رسو‌وپه‌مان‌دانانین، به‌لکو‌
 په‌چه‌له‌کی‌غه‌یره‌عه‌ره‌بیشی‌بو‌ده‌دۆزنه‌وه‌و‌پاشان‌له‌لای‌
 بایه‌زیدی‌په‌چه‌له‌کینکی‌نا‌مرۆپیشیان‌ده‌درسته‌پال؛
 هه‌روه‌ها‌نه‌گه‌ر‌نه‌مانه‌و‌یت‌بیرورپی‌شه‌وان‌به‌وه‌پاسا‌و

²⁹ ی.شی. فاسیلیه‌فا: کتیبیک‌ی‌نه‌دۆزراوه‌د‌ه‌رباره‌ی‌میژووی‌کوردستان.

۲۱۱-۲۱۰

³⁰ ی.شی. فاسیلیه‌فا: کتیبیک‌ی‌نه‌دۆزراوه‌د‌ه‌رباره‌ی‌میژووی‌کوردستان

۲۱۱ ل

بدهینه‌وه که هینشتا هستی نه‌توه‌یی له‌لایان گه‌ش‌هی
 نه‌کردبوو، شه‌وه شه‌و گریمانه‌یه زیاتر ده‌چه‌سپیت که پیشتر
 خسته روو و به‌پتویستی ده‌زانم لیره‌دا بگه‌ریمه‌وه سه‌ری.
 نیمه پیشتر گوتمان، به‌عه‌ره‌بکردن پیشمه‌رجه بو
 خۆبه‌عه‌ره‌بکردن. نه‌گه‌ر کورد نه‌که‌وتبا باوه‌شی پرۆسه‌ی
 خۆبه‌عه‌ره‌بکردنه‌وه، شه‌وه پرۆسه‌ی به‌عه‌ره‌بکردن هه‌رگیز
 مانایه‌کی نه‌ده‌بوو. شه‌وه‌ی مانا به‌ پرۆسه‌ی به‌عه‌ره‌بکردن
 ده‌به‌خشیت، به‌پیره‌وه‌چوونی شه‌و پرۆسه‌یه‌یه له‌لایه‌ن
 کورده‌وه. چونکه نه‌گه‌ر به‌عه‌ره‌بکردن بریتیبیت له‌و
 ناسنامه‌یه‌ی عه‌ره‌ب به‌ کوردی به‌خشیه‌وه تا خۆی نه‌بیت،
 شه‌وه خۆبه‌عه‌ره‌بکردن ده‌سته‌لگرتنی کورد بووه له‌ خودی
 خۆی و جۆریک بووه له‌ خۆ خالیکردنه‌وه له‌هه‌موو شه‌و
 مانایانه‌ی کوردبوونی شه‌ویان پینکده‌هینا. یاخود ده‌توانین
 بلین، نه‌گه‌ر خۆبه‌عه‌ره‌بکردن جۆریک له‌هاوگونجاندنی
 دروستکردبیت، شه‌وه نه‌گونجاوترین جزری ناسنامه‌ی
 به‌خشیه‌وه‌ته کورد و شه‌میش قه‌بوولیکردوه. چونکه
 ناشکرایه به‌ خالیکردنه‌وه‌ی کورد له‌ ناسنامه‌ی خۆی،
 هه‌موو شه‌و زه‌مینه‌یه‌ش به‌ به‌تالی ده‌مینیته‌وه که شوناس
 تیایدا ده‌خه‌ملیت. شوناس له‌و زه‌مینه‌یه‌دا گه‌شه‌ ده‌کات که
 ئازادیی پرسیارکردن له‌ ئارادا بیت و یه‌کیکیش له‌و
 پرسیارانه‌ پرسیارای خوده له‌ خۆی و له‌ جیهانی ده‌وروبه‌ری
 خۆی. به‌لام کاتیک خود له‌ خۆی به‌تال ده‌کریته‌وه، شه‌وه
 هه‌موو شه‌و پرسیارانه‌ش بیده‌نگ ده‌کرین که په‌یوه‌ندی

خود به خۆی و به جیهانی ده‌ور و به‌ریه‌وه دیاری ده‌که‌ن و په‌یوه‌ندیه‌که‌ش ده‌که‌نه په‌یوه‌ندیه‌کی سه‌پاو، نه‌گه‌ر نه‌لینن تۆتالیتاریانه.

خود نه‌وکاته ده‌توانیت په‌یوه‌ندیی به‌خۆی و به‌جیهانی ده‌ور و به‌ری خۆیه‌وه بکات، که سه‌ر به‌خۆیی خۆی له‌ده‌ست نه‌دابیت. چونکه نه‌گه‌ر خود به‌تال کرابیته‌وه له‌خۆی و شوناسیکی دیکه‌ی خرابیته‌پال که خۆی نیه، نه‌وه قه‌بوولی هیچ په‌یوه‌ندیه‌که له‌گه‌ل ده‌ره‌وه‌ی خۆیدا ناکات و نه‌وه په‌یوه‌ندیه‌مانای نابیت. ته‌نیا مه‌گه‌ر نه‌وه شوناسه‌تازه‌یه‌ی ده‌دریته‌خود له‌رینگای سته‌مکاریه‌وه بی، یان له‌رینگای نه‌فیکردنه‌وه‌ی خوده‌وه. به‌مانه‌یه‌کی دی: ته‌نیا نه‌وکاته په‌یوه‌ندیه‌که ده‌بیته‌په‌یوه‌ندی؛ که خود وه‌که جه‌وه‌ریک له‌وه په‌یوه‌ندیه‌دا پاریزراو بیت و نه‌وه په‌یوه‌ندیه‌ش ببیته‌په‌یوه‌ندی به‌وه خوده‌سه‌ر به‌خۆ و پاریزراو و ری‌سز لیگیراوه‌وه.

شوناسیکی نوئ بز خود، نه‌وکاته شوناسیکی نوئیه؛ که ئیزافه‌یه‌که بکاته سه‌ر خود وه‌که‌نه‌وه‌ی که له‌خودی خۆیدا هه‌یه و مانای خودبوونه‌که‌ی فراوانتر بکات، به‌لام نه‌گه‌ر نه‌وه شوناسه‌له‌سه‌ر حسابی سه‌رینه‌وه‌ی خوده‌جه‌وه‌ریه‌که‌وه بیت، نه‌وه شوناسیکی تۆتالیتاریانه‌یه، که هه‌ر خود خۆی، ده‌کاته قوربانیه‌یه‌که‌م. بز نمونه: وه‌ختی نازناویک ده‌ده‌ینه‌پال تاکیک، که هه‌لگری خودیکه و ناویکی تایبته‌به‌خۆی هه‌یه، نه‌وه نه‌وه نازناوه‌ئیزافه‌یه‌که بزسه‌ر

شوناسی جه وهری و پنیویسته له خزمهتی چه سپاندنی تاکبوونی شه خوده سهر به خویهدا بیت که نازناوه که پی شیرافه ده کریت. واته خزمهت به سهر به خویی ناوه شه خسییه که بکات و مانای تاکبوونی هه لگری ناوه که، جینگیرتر و فراوانتر بکات. وه لئی ته گهر نازناوه که ناوی شه خسیی تاکه که سه که می سربیه وه و نازادییه کانی سنووردار کرد؛ شه وه نابیته شیرافه یه ک بوسهر شوناسی شه که سه، به لکو شوناسه جه وهه ریبه که می ده خاته لاوه و بوخوی له جینگه که می نیسته جی ده بیت. به م پنیهش نازناوه که نابیته نازناوه له خزمهتی شوناسی یه که مدا، به لکو خوی ده بیت شوناس. (له به شی کوتاییدا ده گهریمه وه سهر شه م باسه).

بویه ته گهر به عه ره بگردنی به راییی له پروانگی نه خشه دارپژده کانییه وه جورنیکیش له نیمتیاژ بووبیت درابیته کورد و ته گهر کوردیش نه مهی وه ک دیاری و بانگهنشتنیکیش لیکد ابیته وه و به هوییه وه گونجاننیکیشی له گهل شه وه لومه رجانده داروستکردبیت که به رامبه ر خستویتیه به رده می؛ شه وه دواچار شه دیارییه، دیاریی سته مکاریکه بو به رامبه ر تاله خودنیک سهر به خوه بیکاته خودنیک میله چ. خودنیک که له پیناوی مانه وهی خوی و گهره گردنی سته مکاردا، خوی به کویله ده کات و هه موو خو به کویله کردنیکیش پینگه و مانه وهی سته مکار به هیز ده کات.

شهره فخان و بایه زیدی؛ شه و هنده ته سلیم به گوتاری به عه ره بکردن بوون، که خۆبه عه ره بکردنه که بیان بۆته پینش مه رج بۆقه بولکردنی هه رشتیکی دیکه ش سه باره ت به ره چه له کیان! به مانایه کی دی: خۆبه عه ره بکردن (خۆ به نه ویتراکردن) له لای شه وان شه و هنده بۆته خه سلنه تیکی دهروونی و له ناخیاندا جینگیر بووه، ئیدی زه مینه ی خۆشکردوو ته له ئاست هه ر لایه نیکی تر دا ده ست له ره چه له کی کوردیانه ی خۆیان هه لبگرن و نه و مه سه له یه بیان هینده به لاره گرنه نه بیت. وه ک ئارشا ک پۆلادیان گوتویه، شه وه ی جینگه ی سه رسورمانه شه وه یه: مه لا مه حمود وه ک روونا کبیری ک و مامۆستای بواری فیرکردن، له سه ر دووباره کردنه وه ی شتیک سووره؛ که له سه ده گانی ناوه ندا خراوته روو، به بی شه وه ی هه یج به لگه یه کی به ره چه سه ته نیشان بدات³¹.

بینه سوود نابیت له په راوینزی شه ره فخان و بایه زیدی دا³² باس له مینژوونووسیکی دیکه ی کورد وه ک نمونه بکه ین، که

³¹ ئارشا ک پۆلادیان: کورد له سه رچاوه عه ره بیه کاندا، ل ۱۹۴.

³² له راستیدا له پینش شه ره فخانیشه وه ده فی (یادا شته گانی مه نمون به گ کوپی بنگه به گ) مان هه یه که نمونه ی خۆبه که مزانی و شکسته نه فسی نوو سه ره که ی ده رده خه ن و پتویستی به تو یژینه وه یه کی تایبته هه یه. مه نمون به گ شه یاداشته نه ی وه ک سه کالایه ک پینشکه شی سو لئان مو رادی سینه م کردوو و تیایدا واده ی به ندایه تی خۆی بۆ سو لئانی تو رک ئاشکرا کردوو و به مجۆره ش

روونتر ناشکرای دهکات میژوونوسه کوردهکان، ویرای هموو دلسوزییهکیان، هینشتا لهمهسهلهی رهچهلهکدا چاوپوژی دهکن و ناتوانن خویان له دووبارهکردنهوهی زانیاریی سهرچاوه کۆنهکان بهدوور بگرن. لهمهش گرنگتر شهوهیه ناشکرای دهکات شهوان شهوهنده تهسلیم به گوتاری بهعهره بکردن بوون، که خۆبهعهره بکردنهکیان بۆته پیشمهراج بۆقه بولکردنی ههرشتیکی دیکهش سهبارت به رهچهلهکیان. شهو میژوونوسهش (عهبدولقادر کوری رۆسته می بابان)ه، که ده بیته له سالی (۱۸۶۸)دا کتیبی (رهوشی کوردان)ی نویسیته^{۳۳}.

عهبدولقادی بابانیس لهسه رینچهکه می میژوونوسه کوردهکانی پیشخوی و دیسان وهک شهوان بههین گفتوگوکردن و بهلگههینانهوه، دواي شهوهی باسی گهیشتنی بانگهوازی نیسلام به کوردستان و هاتنی سوارهی عهره بۆ ولاتی کوردان و شهری نیوان کورد و عهره ب و سهرکهوتنی

خوی ده ناسینیت: «رهگهزی بهنده بیگه بهگ شهگه رپتهوه بۆ ههریک له شهو عوبه یدهی جه راج له ده مژده پندراوه که به و میری نیمانداران عه باس». پروانه: *یادداشتهکانی مه نمون بهگ کوری بیگه بهگ*. وهرگنیرانی: سلاه نه قشبهندی، دهزگای چاپ و په خشی سهردهم، سلیمانی ۲۰۰۲، ل ۳۱.

³³ عبدالقادر کوری رۆسته می بابان: *رهوشی کوردان*. وهرگنیرانی له فارسبییهوه: کهریمی حیسامی، ۱۹۹۱، سنۆکهۆلم.

عەرەبەكان دەكات³⁴ له باسی داگیرکردنی ناوچهی «پاوه» دا، (که دیاره بۆیه داگیرکراوه چونکه کوردهكان لهوئ بهرگریانکردووه)، ده‌بێژێ: «پاش و پیرانکردنی خانوان و کوشتاری خه‌لک ناو‌رگه‌ی پاومشیان و پیران کرد. هیندی له له‌شکری عەرەب که نه‌و شوپنه‌یان به‌دل بوو، هەر له‌وئ نیشته‌جی بوون»³⁵. شه‌جا له درێژه‌ی قسه‌کانیدا ده‌که‌وێته زه‌مینه‌ خۆشکردن بۆ به‌عەرەب‌کردنی کورده‌کانی شه‌وئ و ده‌لێت: «مه‌عازی کورپی جه‌به‌ل له‌گه‌ل هیندی له‌و عەرهبانه که له‌ پاوه مانه‌وه، ژنی کوژراوه‌کانیان داگیر کرد و مندالی زۆریان لێ وه‌پاش خستن و له‌ ده‌ووربه‌ریش خزمایه‌تیان په‌یدا کرد و کم کم ئیسلام له‌و چیا و لێزمواره‌ بلاو بووه و تا ئیستاش خه‌لکی پاوه بنه‌چه‌که‌ی خویان ده‌به‌نه‌وه‌ سه‌ر مه‌عازی کورپی جه‌به‌ل و عەرهبه‌کانی تر که له‌وئ نیشته‌جی بوون»³⁶. (لارکردنه‌وه‌ که له‌ منه‌وه‌یه). به‌م قسه‌یه‌دا عه‌بدولقادری بابان ده‌که‌وێته ناکۆکیه‌که‌وه و نه‌وه‌ی بیر ده‌چێته‌وه که بوونی کورده‌کانی پاوه ده‌که‌وێته پێش هاتنی عەرهبه‌ مسو‌لمانه‌کانه‌وه و هەر شه‌مه‌ش وایکردووه شه‌وان به‌رگریی بکه‌ن، بۆیه ناکریت شه‌مه‌ی دواییان بینه‌ بنه‌چه‌که‌ی

³⁴ هه‌مان سه‌رچاوه، ل 24-26

³⁵ سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل 25-26.

³⁶ عبدالقادر کورپی رۆسته‌می بابان: *رموشی کورمان*. ل 26.

ئەو دەی یەكە میان، تەنسیا مەگەر بە پیزی گوتساری
خۆبە عەرە بکردن نەبیت.

لە مەش سەیرتر ئەو دەیە كە ناوبراو لە باسکردنی مینژووی
بابانیە كاندای^{۳۷} لە دایكەووە پەچە ئە كینکی «فەرەنگیانە ی
مەسیحیانە» یان دەداتە پال و لە باو كیشەووە، بە شیوە یەكی
پەمزی؛ نازناویان دەباتەووە لای سەرداری سوو پە ی
عوسمانی^{۳۸} بۆ ئەم مەبەستەش چیرۆکی مەلا ئەحمەدی
دارەشمانە دەگێریتەووە كە چۆن عاشقی كیزیکی فەرەنگی
بوووە بەرەمی ئەو عەشقەش (بابا سولەیمان، یان: سلیمان
بەبە) ی سەرئەلقە ی میرەكانی باباتە^{۳۹}.

كەواتە وەك دەبینین، دوا ی یەكە مین شەپۆلی
بە عەرە بکردن و پاشان خۆبە عەرە بکردن، پێگا خۆش دەكری
بۆ قەبوڵكردنی هەر پەچە ئە كینك بۆ كورد، ئەمەش بەبێ
خستنه رووی بەلگە، یان گەرانەووە بۆ سەرچاوە ی
باوەر پێكراو.

نەبوونی بەلگە ی بەرچەستە خەسلەتیی كی دیاری بەرەمی
هەندیک لەو نوسەر و مینژوونوس و خاوەن بئەم ماله و
ئاینزا كوردیانە یشە كە لە سە دە ی بیستە مەدا. باسیان لە
پەچە ئە كی كورد و بئەم ماله و ناو دارانی ئەم میلە تە

³⁷ هەمان سەرچاو، ل ۸۳، ۸۹

³⁸ هەر ئەو سەرچاو، ل ۸۸-۸۹

³⁹ عبدالقادر كۆبی پوستانە ی بابان: روشنی كوردان، ل ۸۹.

کردووه. وه کئنه وهی خۆبه عه ره بکردن به در یژایی سه ده کان شه وه تده ره چه له کی داکوتا بیته، که ئیدی پئویستی به به لنگه و سه چاوه هینانه وه نه بیته. بۆیه شه گهر باسی شه و مه یله له لای چینی ده سه لاتداری ئاینزای ئیزیدی سه کان و ئاماژه کردنی «مه سه قه ره ش»؛ کتیبی پیروزی شه وان، بۆ خزمایه تی نیوان ئیزیدی سه کان و خه لیفه کانی شه وه ی نه که یین⁴⁰، که هه له به ته له سه رده می ئیستادا ئیزیدی سه کان شه وه ره تده که نه وه، شه وه گنیرانه وه ی ره چه له کی به نه ماله ی به در خانیه کان بۆ خالی دی کوپی وه لید، شتیکی زۆر سه رنچر اکتیشه.

شه م به سه ره اته شه له (یادا شته کانی میچه ر ئوئیل له کوردستان) دا باسی لئوه کراوه⁴¹. جار ئی بۆ شه وه ی له و که شه و هه وایه تینگه یین که ئوئیل تیایدا ژیاوه و دیسانه وه بۆمان ئاشکرا بیته که گوتهاری به عه ره بکردن چون بۆته به شیک له ناخی خۆبه عه ره بکردووی کورد، شه وه شه له یادا شته کانی ناوبراو ده نووسمه وه که تیایدا باس له «هه لویستی کورده کان» به رامبه ر عاره بان ده کات: «کورده کان به چاویکی تایی به تی ته ماشای دراوسی عه ره به کانیان ده که ن، به و چاوه

⁴⁰ ئارشا ک پۆلادیان: کورد له سه رچاوه عه ره مبه په کاندا، ل ۱۶۵.

⁴¹ میچه ر ئوئیل: یادا شته کانی میچه ر ئوئیل له کوردستاندا. وه رگنیرانی: حسین شه حمه د جاف، حسین ع. نیرگسه جار ی به غدا، ۱۹۸۴.

ته ماشایان ده‌کهن که قورئان به زمانی ئه‌وان نئیردراوه و پیوئسته ریزیان لئینگیریت، وهک برابهک و هاودین ته‌ماشا ده‌کریئن. هه‌ست و سوؤزکی قوول و پشه‌داریان هه‌یه به‌رامبه‌ریان و به‌دراوسی و هاوبه‌شی به‌رژوه‌ندی ژیانیان ده‌زانن»⁴².

ئهم هه‌لوئسته‌ی کورده‌کان، نیشانه‌ی هاوسوؤزی و هاوسنیه‌تی و سنگ‌فراوانی ئه‌وانیش بیت، هینشتا ئه‌و خۆبه‌که‌مزانییه‌ی کورد ناشاریته‌وه که له ئاست عه‌ره‌بدا هه‌یانه و له‌سه‌ر بنه‌مای پیروژکردنی زمانی ئه‌وان دامه‌زراوه، چونکه قورئانی پهن هاتۆته خواره‌وه. ئهم هه‌لوئسته‌ی نۆئیل به‌ناوی کورده‌کانه‌وه تو‌ماریکردوه، هه‌مان ئه‌و هه‌لوئسته‌یه که پرۆژه‌ی به‌عه‌ره‌بکردنی سه‌ره‌تا ده‌یویست کورد وه‌ریبگیریت. ئه‌مه‌هه‌مان هه‌لوئستی خۆ له‌بیرکردن و خۆ‌کشانه‌وه دواوه و خۆکردن به‌کۆیله و ئه‌ویتر بردنه‌پیشه‌وه و به‌سه‌ردارکردن و پیروژکردنیه‌تی، که خۆبه‌عه‌ره‌بکردن له‌ئیمه‌دا چاندووویه‌تی و بۆته بوئیدایکی سایکۆلۆژیش تا له‌ئاست هه‌ر که‌سیکی تردا هه‌مان هه‌ستی خۆ به‌که‌مزانی و ددان به‌خۆدا گرتن و شه‌رم و له‌مافی خۆمان خۆشبوون به‌رجه‌سته‌بکه‌ین. جاریک به‌ناوی ئه‌وه‌ی ئه‌وانیتر له‌نه‌ژادی پاکن، جاریکیتر له‌به‌ر

⁴² هه‌مان سه‌رچاوه، ل ۱۸۵.

شوهی زمانی نهوان زمانیکی پیروزه و جاریکی تریش به و
هزیه وه که نهوانیتر رزگاریان کردوین.

میچر نوئیل له بردنه وهی رچه له کی به درخانیه کان
بوسه ر خالیدی کوپی وه لید، به لگه بهک ناخاته روو،
پنده چیت به حوکی تیکه لبون، شم مهسه له یه ی هر له
زمانی نهندامانی نهو بنه ماله یه وه بیستبیت. له راستیشدا
هر له مکتیبه دا باس له وه کراوه که جه لادته به درخان
له وباره یه وه روونکردنه وه یه کی بلاوکردوته وه و سوور
بووه له سه ر شوهی که خیزانه که یان هیچ به لگه و
قه و آله یه کیان نه بووه و نیه، به لام ددانیسی به وه دا هیناوه
که له وانه یه بچنه وه سه ر خالد⁴³.

ریک و راست نهو ددان پیندا هینانه یسه که هه موو
خسه له ته کانی «من» ی بچوو ککراوه ی کوردی له ناست
نه ویتری گوره کراودا؛ ناشکرا ده کات و واده کات ویرای
نه بوونی قه و آله و به لگه ش هر نه توانیت نهو رچه له که
ره تبکاته وه که روونکردنه وه که ی له سه ر داوه!

من مه به ستم نه وه نیه هیچ گومانیک بخه یه سه ر گرنگی
به ره مه که ی شه ره فخان و بایه زیدی و عه بدولقادی بابان و
تیکوشانه کانی بنه ماله ی به درخانیه کان، وه لسی شه وه
هه همیشه پرسیاریکی ره وایه: بۆچی نهوان له هه موو شتیکدا

⁴³ سه رچاوه ی پیتشو، ل ۲۱۵، بروانه پهراویزی ژماره ۱۱۳ ی
وه رگیزه کان.

داکۆکییان له کورد کردبیت که چی له مهسهله ئی ره چه له کدا نه یانتوانیوه گوتاری به عه ره بکردن ره تیکه نه وه و نه که ونه باوه شی خۆ به عه ره بکردنه وه؟ نایا نه مه ده لاله ت له سه مکار ئی گوتاری به که م و ته سلیمبوونی کورد ناکات به و گوتاره و قه بوولکردنی شه و ناسنامه یه ی بۆیان دروستکراوه، وه ک دۆخیک بۆ مانه وه و خۆ گونجاندن له سه ر حسابی دۆراندنی ره چه له ک؟ که بیگومان وه ک پینشر گوترا مه سه له ی ره چه له ک له لای عه ره به مسولمانه کان به کسان بوو به ناسنامه...

یه کتیکتر له و زانا و میژوونوس و پرافه کاره گه و رانه ی کورد، که ئیستا له ژياندا یه، به هه مان رینچه کدا رۆیشتوو و به بی به لگه هینانه وه، ره چه له کی چه ند ناو دار ئیکی کوردی بردۆتوه سه ر عه ره ب، مامۆستا مه لاهه بدولکه ریمی موده ریسه.

هیچ پاساو ئیک بۆ دلسۆزیی کوردانه ی شه م کلاسیکناسه وردبینه ناهینریته وه، به لام له گه ل شه وه شدا کتیبی «یادی مه رزان»⁴⁴ خالیی نیه له و نمونه ئه ی که ده ریده خه ن؟ گوتاری خۆ به عه ره بکردن تا چه نده کاریگه ریی خۆی به جیه ئیشتوو. هه لبه ت هانده ری سه ره کیی بۆ نویسنی

⁴⁴ مه لاهه عبدالکریم مدرس: *یادی مه رزان*. به رگی ۱، ۱۹۷۹ و به رگی ۲، ۱۹۸۳ چاپخانه ی کۆپی زانیاری کورد، به غدا. هه روه ها مامۆستا له کتیبی «هنه مه له ی زانیاران» ی شدا له سه ر هه مان رینچه رۆیشتوو.

کتیبیکى ئاوا گهوره، له‌لای مامۆستا، ترس بووه له بهیرچوونهوهی ئه‌و باسه جوانانهی که له‌بارهی پیاوه ناوداره‌کانی ولاته‌که‌یه‌وه بیستونی⁴⁵؛ ئه‌و پیاوانه‌ی «هه‌ریه‌کن له‌وان وه‌کو گهرین به‌ندیکی گه‌هه‌ر وا بوون له ملی گه‌ریونا، یا وه‌ک شمشیریکی ده‌بان بوون به‌ده‌ست پالئه‌وانانی مه‌یدانه‌وه»⁴⁶.

وێرایی ئه‌م هانده‌ره ناسکه‌ش، که‌چی ناگریت هه‌روا به‌لای ئه‌م به‌ره‌مه‌دا ره‌ت ببین، که‌ له‌ هه‌ردوو به‌رگه‌که‌یدا به‌لایکه‌مه‌وه په‌چه‌له‌کی زیاتر له‌ هه‌وت ناوداری کوردی بردۆته‌وه سه‌ر تیره و هۆز و که‌سایه‌تییه‌ عه‌ره‌به‌کان، که‌ سیانیان په‌مزیه‌تیکی تایبه‌تیان بۆکورد هه‌یه.

به‌رگی یه‌که‌می ئه‌و کتیبه، سه‌راپا بۆ مه‌ولانا خالیدی نه‌قشه‌ندی ته‌رخانکراوه. مامۆستای موده‌پیس په‌چه‌له‌کی بنه‌مائه‌ی مه‌ولانا خالید له‌ باوکه‌وه ده‌باته‌وه سه‌ر تیره‌ی جافی مکایه‌لی و له‌ دایکیشه‌وه ده‌بیاته‌وه سه‌ر ساداتی پیر خدری. پاشان له‌ ناساندنی مکایه‌لیدا نوسیویه: «مکایه‌لی تیره‌په‌کن له‌ جافی کۆچه‌ری له‌ نه‌ته‌وه‌ی پیر میکائیلن که‌ مه‌شهووره به‌ پیر میکائیلی شه‌شه‌ نه‌نگوس»⁴⁷. نه‌مجا له‌ دریزه‌ی باسه‌که‌یا له‌باره‌ی پیر میکائیله‌وه ده‌لێت: «ئهم زاته

⁴⁵ مه‌لا عبدالکریم مدرس: یادی مه‌ریان. به‌رگی ١، ل ٣.

⁴⁶ هه‌مان سه‌رچاوه، به‌رگی ١، ل ٣.

⁴⁷ مه‌لا عبدالکریم مدرس: یادی مه‌ریان. به‌رگی ١، ل ٧.

له نهووی خه لیفه‌ی سیه‌م چه زره‌تی عوسمانی کوپری
عه ففانه»⁴⁸.

له به‌رگی دووه‌می هه‌مان به‌ره‌میشدا؛ ماموستا
موده‌ریس ره‌چه‌له‌کی هه‌ریه‌ک له‌ شینخ عوسمان
سیراجو‌دین و مه‌وله‌وی تاوه‌گوزی شاعیر و هه‌ندیکی
تریش ده‌باته‌وه‌ سهر‌عه‌ره‌ب. هه‌رچی ره‌چه‌له‌کی یه‌که‌میانه
له‌ رینگه‌ی (سه‌یید ظه‌م) ناویکه‌وه‌ ده‌باته‌وه‌ سهر‌سه‌ییده‌کانی
(نعیم) له‌ویشه‌وه‌ بق‌سهر‌نه‌وه‌ی «چه‌زره‌تی حوسه‌ینی کوپری
چه‌زره‌تی عه‌لی»⁴⁹، پاشان به‌دریزایی لاپه‌ره‌ (۸ و ۹) ی
هه‌مان به‌ره‌م (ئه‌مجاره‌یان به‌گه‌رانه‌وه‌ی بق‌ده‌سنوس و
سهر‌چاوه‌)، باس له‌بنه‌چه‌ی ئه‌م که‌سایه‌تیه‌ ده‌کات تاکو‌به‌م
ئه‌نجامه‌ ده‌گات: «به‌پیی ئه‌م سهر‌چاوانه‌ دهر‌که‌وت که‌ شینخ
عوسمان سیراجو‌دین له‌ لایینی باوکیه‌وه‌ له‌ سه‌ییده‌کانی
نعیم و له‌ نه‌وه‌ی چه‌زره‌تی حوسه‌ین و، له‌ لایینی دایکیه‌وه‌ له
سه‌ییده‌کانی شازلی و له‌ نه‌وه‌ی چه‌زره‌تی حه‌سه‌نه»⁵⁰.

به‌لام له‌لای ماموستا موده‌ریس بنه‌چه‌ی مه‌وله‌وی
«ئه‌جیته‌وه‌ سهر‌خواناسی ناو‌بار سه‌یید موحه‌مه‌د زاهیدی
کوپری مه‌حمودی مه‌ده‌نی که‌ به‌ پیر خدری شاه‌ق ناسراوه‌ و،

⁴⁸ هه‌رئه‌وئ، ب ۱، ل ۷.

⁴⁹ مه‌لا عبدالکریم مدرس: *یادی مه‌ریان*. به‌رگی ۲، ل ۷.

⁵⁰ هه‌مان سهر‌چاوه‌، به‌رگی ۲، ل ۹.

له نهوهی چه زرهتی حوسه پنی کوری چه زرهتی عه لیبی کوری
نه بوو تالیب و فاتیمه ی زه هرایه»⁵¹.

وهک ده بینین ته و ژمی خو بردنه وه سه ر عه ره ب و
به کارهینانی ته مه بو وه رگرتنی په وایه تی و پیروزی له ناو
کومه نگای کوردیدا و له کایه ی دینیدا، تا ساته وه ختی «یادی
مهردان» یش به رده و امیی خوی هیه. ته مهش نه وه مان بو
ناشکرا ده کات، که واپنده چیت پیشه و به ره م و ژیبانی
چه ند پشتیکی نه و که سایه تیانه له ناو کومه نگای کوردیدا
به س نه بوو بیت بو پسته و کردنی پیسگه نایبینی و
کومه لایه تیه کانیان. بویه هه ست به وه کراوه که ده بیت
به هر هویه ک بووه له گه ل سه رچاوه یه کی «بالا» تردا و
به هوی زمانیکی تایبه تی نایبینه وه که خالی نیه له
پیاوه آلدان و به رز نر خاندن و سوزگه رایی، په یوه سست
بکرین»⁵².

⁵¹ سه رچاوه ی پینشو، به رگی ۲، ل ۳۶۲.

⁵² من له م باسه دا نه مویستوه مه سه له ی نه سه بنامه ی شیخه کان
بخمه به رباس، چونکه نه وباسه لیسته که ی دریزتر ده کرده وه و
ناوی که سانی وهک شیخ ماری نودی و شیخ محمودی حه فید و
هه ندن سه ر کرده ی تری کوردی تیده که وت. به لام سه به رت به وه ی
نه سه بنامه و سه رجه له له لای نه هلی ته ریه ته کان چه نده گرنه گ
بوچی گرنه گ، بپروانه ته م سه رچاوه یه:

خۆبه‌عه‌ره‌بكردى هاوچه‌رخ

ساته‌وه‌ختى ئىستاي ژيانى سياسى و كۆمه‌لايه‌تى و
رۆشنىبىرى و زه‌وقى كورد به‌ده‌ست ناكۆكى و دژايه‌تبييه‌كى
نالۆزه‌وه‌ ده‌نالئىنيت. له‌لايه‌كه‌وه‌ هه‌رگيز شه‌وه‌نده‌ى ئىستا
باس له‌ ته‌عريب و شه‌نفال و گۆرپى به‌كۆمه‌لى نه‌كراوه‌ و
له‌پشت باسكردنى هه‌موو شه‌مانه‌يشه‌وه‌ هه‌رده‌م
هوشياربييه‌كى په‌خه‌نه‌گرانه‌ به‌رامبه‌ر به‌و كولتوره
عه‌ره‌بىي ئىسلاميه‌ى به‌عسىيه‌كان ده‌ربىرى بوون و
ته‌وزيفيان ده‌كرد، له‌ ئارادايه‌. له‌لايه‌كى ديكه‌يشه‌وه‌ ئىستا
ناوى عه‌ره‌بىي ئىسلامىي له‌ مندالى كورد زياتر ده‌نزيت و
مۆسيقا و كه‌له‌پوورى عه‌ره‌بى له‌ كۆمه‌لگاي كورديدا
په‌واجى زياترى په‌يدا كردوه‌. نه‌گه‌ر شه‌مه‌ له‌ ئاستى
جه‌ماوه‌ريدا بگيرينه‌وه‌ بۆ لاوازيى هوشياربىي نه‌ته‌وه‌بى و
ته‌وژمى به‌جيه‌هانىبوون و زه‌وقى تاكه‌كه‌سى، شه‌وه‌ له‌ بوارى
گوتارى سياسيدا حاله‌كه‌ زۆر ويرانتره‌.

بىنگومان خۆبه‌عه‌ره‌بكردى ئىستا له‌وه‌دا نيه‌ كه
سياسه‌تمه‌دار و سه‌رۆك حيزبه‌كانى ئىمه‌ په‌چه‌له‌كى خويان
ده‌به‌نه‌وه‌ سه‌ر عه‌ره‌ب، به‌لكو له‌و شه‌رمه‌ زۆره‌ياندايه
له‌وه‌ى وه‌ك كورد خويان بناسينن و كوردبوونى خويان

- مارتين وان برويين سن(راستبييه‌كه‌ى: مارتين فان برۇنسن):
جامعه‌شناسى سرهم كرده(اغنا، شيخ و دولت) ساختارهاي اجتماعى و
سياسى كردستان. ت: ابراهيم يونسى، تهران، نشر پانيز. ۱۳۷۹.

بشازنه وه. نه وان نهك هه ر له ماوهی سئ مانگی رابردوودا
 و له چوونیاندا بۆ بهغدا، یهكجار به جل و بهرگیی
 كوردییه وه نه بیهران، بهلكو له كۆبوونه وه كانیشدا یهك جار
 به زمانی كوردی قسه یان نه كرد. نه مه جگه له وهی له پرنكدا
 شهونده بوونه وه به «عیراقی» كه مرقۆفی ناسایی وا
 ههستبكات كوردبوون عه یبه یه. نه گه رچی كه ناله كانی
 راگه یاندنی پارتی و یه كینتی له ماوهی دوازه سالی
 رابردوودا خۆیان له بلاو كرده وهی به ره می هونه ری و
 كه له پووری عیراقی به دوور ده گرت، كه چی له نیستادا و له
 پاشترین كاته كانی ناردندا، كوردستان تیقی و كه نالی
 كوردسات كیبركینیانه له سه ر ناردنی به رنامه كانیان به
 عه ره بی. هه ر شه دوو حیزبه ش رۆژگارنك ته نگاو بوون
 له وهی کامیان فیستیغالی گه وره و میوانداریی نایاب بۆ برا
 عه ره به كان ساز بكن و دروستكردنی پر مه سه ره فترین
 په یكه ریش بۆ شاعیریکی عه ره ب له هه ردوو شاری سلیمانی
 و هه ولیر له نه ستۆ بگرن، نه مه ش له كاتیکدا بۆ په یكه ری
 كوردترین شاعیری وهك حاجی قادری كۆیی خهلك بۆخۆی
 پاره ی كۆكردۆته وه. هه روه ها گۆفاره و ده زگا كانی
 بلاو كرده وه، به شیک له رۆشنبیران و نووسهران له دوا ی
 داته پینی رۆنمه وه، كیبركینیانه بۆ بلاو كرده وهی هه رچی
 زووتری ژماره یه کی تاییهت له گۆفاره كانیان به زمانی
 عه ره بی، یان هه ر ده ركردنی گۆفاریکی نو ئی به و زمانه.

شالی کوردستان و شالی عیراق بۆ یه که مجار له سه ره دهستی
کورد کرانه دوو پرووی یه که دراو.

له لایه کی تره وه ژماره ی شه و چاوپنیکه وتن و
گفتوگو یانه ی هه ریه که له بارزانی و تاله بانی له گه ل
پۆژنامه نووسه کورده کساندا سازیانداون زۆر ده گمه نن،
له کاتی که دا هه رده م ده رگیان بۆ پۆژنامه نووسی په له دوو و
ستی پۆژنامه و گو قاره عه ره بیه که ان له سه ره پشت بووه .

به مجۆره ده بینین خۆبه عه ره بکردنی ئیستا، قوناعی
په چه له که برده نه وه سه ره عه ره بی جینه شتووه و وه که
بونیا دیکی ده روونی کاری خۆی ده کات. راسته به شیکی شه
نمونانه نمونه ی لاوازن، وه لی له هه مان کاتدا وه لانی
میزوویی ناخی خۆبه عه ره بکردووی ئیمه ئاشکرا ده که ن.
شه م ناخه خۆبه که م ته ماشا کردووه، شه م ناخه دۆراوه بی
کارا کتیره، که سایه تی کوردی دوو چاری بره وابه خۆ نه بوون،
شه رم، خاترانه گرتن، قسه نه کردن، ده سته لگرتن و کشانه وه
له مافه کانی خۆی، خۆبه که مزانی و خۆ بچوو و کردنه وه،
کردووه. هه موو شه مانه ش بونیا دیکی ده روونی شه وتویان
بۆ مرقفی کورد پیکه یناوه، که نه توانیت ناوه ندگه رایانه و
هاوسه نگانه بیر بکاته وه و په فتار بکات. شه م کائینه، یا
شه په پی لیجوورده و گو یرایه ل و ملکه چ و سنگفراوانه که
دنیا سه رسام ده کات، یا خود شه وه نده توورپه و شه پانی و
که لله په قه که نه له گه ل خۆی و نه له گه ل شه وانیتردا
هه لیاکات و له هه ردوو شه م بارودوخه شدا؛ شه و که سایه تی و

شوناسی خۆی له ده‌ست ده‌دات. کورد به‌تایبه‌تی له‌ناستی سیاسیدا هینلی زینرینی ناوه‌ند ناناسی، که تیایدا پرسپارکردن ده‌بیته پرسپار له شوناسی خۆی. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌و له‌هه‌ردوو باری یه‌که‌مدا خۆی نییه و ده‌بیته خودیک بۆ ئه‌وانیتر، ئه‌وه هه‌رگیز ناتوانیت په‌یوه‌ندییه‌کی هاوسه‌نگ له‌گه‌ڵ خۆدی خۆیدا داب‌پێژیت و بواری گه‌رانه‌وه سه‌ر خود بسازینی.

ئهم بونیاده سایکۆلۆژییه، که ئه‌نجامیکی خرابی خۆبه‌عه‌ره‌بکردنه، بۆته زه‌مینه خۆشکه‌ریش بۆ ئه‌وه‌ی کورد قه‌بوولی هه‌ر ناسنامه و کاراکته‌ریکی دی بکات که به‌رامبه‌ر پێی ده‌به‌خشیت، یان به‌سه‌ریدا ده‌سه‌پینی و مینژوی ده‌وله‌تی عیراقیش بۆ کورد، جگه له مینژویه‌کی داسه‌پاو، که تیایدا کورد کراوه‌ته بوونه‌وه‌ریکی په‌له‌ دوو، هیچی دیکه نه‌بووه. له‌ناستی سیاسیدا ئه‌وه هه‌میشه سه‌رکرده کورده‌کان بوون به بیانوی «دانوستان» و «مفاوه‌زات» و «گفتوگۆ» کردنه‌وه، گه‌راونه‌ته‌وه باوه‌شی پزیم و سه‌دامیان به‌هه‌که‌م ناو بردووه. مینژوی مفاوه‌زاته‌کانی ئیعه مینژوی وازه‌یتان و چاوپۆشیکردن بووه له‌خۆدی کوردی و قه‌بوولکردنه‌وه‌ی ئه‌و وینه ده‌سته‌مۆکراوه‌ی به‌رامبه‌ر بۆی به‌رهمه‌یتاوین. ئیعه له‌و دانیشتنانه‌دا هیچ مافی‌کمان به‌ده‌ست نه‌هیناوه له‌مافی بوونه‌وه به‌بوونه‌وه‌ریکی ملکه‌چی له‌پرووی ده‌روونیه‌وه کۆنترۆلکراو زیاتر. هیچ خۆیندنه‌وه‌یه‌کی ده‌روونشیکاریانه

بۆ كورد، له خويندنه وهی، به عسییه كان تینه پری نه كردوه. نه وان له ههركه سێ باشتر ناخی كوردیان شیكر دۆته وه: مه رحه بای یهك تهفسه ری به عسی و دانیشتن له گه ل كار به ده ستیكی په نزمی پژی م و زه رده خه نه یهك و ده ست به سه ر شاندا هینانینك، به س بووه چاو له خوینی سه دان قوربانیی بهۆشین و پاساو بۆ توند په وی به عس به نینه وه و خۆمان به «پاسه وانى ناساییشی نه ته وه یی عیراق» بزانی ن. سووپای عیراق و پۆزی نه و سووپایه بۆ نئمه هه مان پینگه ی پیروزی هه بووه، كه به عسییه كان بۆیان به ره مه ینا. ماچی سه ركرده كورده كان بۆ به عسییه كان؛ ماچی عاشقیكی خۆبه كۆیله كردوو بوون بۆ مه عشووقینكی جه لاد. هه ر نه و میژوو هیشه كه بۆته بو نیا دینك و پێشمه ر جنك بۆ عاشق بوونمان به هه ر كه سینكی دی. نه وه تا ئیستاش سه ركرده سیاسیه كانی نئمه له گه ل ته مه ریکه كاندا (له هه ر په له و پایه یه كدا بن)، تا ئیستا نه بینراون به رامبه ری یه كتر دا بنیشن، كه نه وه سه رووشتی دانیشتنه په سمیه كانه. به لكو شه مان یان به په یوه ن و سه ر ده له قینن، یا له دواوه ن و بیته نگن و چه په له لیده ده ن، یان له ته نیشه وه ن و شه رمانه وه سفی نه و پتر ده كهن. نه وان هه رگیز له به رامبه ردا نین.

له ناسستی پۆشنبیری و ته ده به ییدا، نئمه به ره مه یته ره وه ی نۆستالیژیای عیراقی به عس بووین، نهك عیراقی به در شاكر سه ییاب. شیعرى نئمه په ره له حوزن و نۆستالیژیا بۆ به غدا وهك پایه خت، نهك وهك شارینك بۆ

ژیان. شاوی سبجله و فورات ره مزیکی باوی ناو قه سیده ی کوردین و له و یوه جوانن که به و پایته خسته دا ره قده بن. بق به شیکی نووسه ران و رۆژنامه نووسانی کورد، کردنه وه ی رینگای به غذا و مووسل، له ویدا مزده یه کی خوش بووه، که جاریکی دیکه بچنه وه له همان مه یخانه کانی پایته ختدا بیرهی «لوئلوئه» له گه ل ماسیی «مسگوف» دا فر که ن و له همان چایخانه کانی جاراندا قه یماخی مووسل بخۆن!

هه موو شه م نوستالیزیا یه بونیادیکی سایکۆلۆژی دهسته مزبوومان بق ناشکرا ده کات، که نه نجامیکی خۆبه عه ره بکردنه. شه بونیاده سایکۆلۆژیه خه سه ته ی خۆبه کۆیله کردنی له لای کورد به هیز کردووه و شه مه ش جاریک به پاساوی سیاسی و جاریک به پاساوی ئایینی و جاریکی دی به پاساوی کۆمه لایه تی و دوستایه تی دیرین و جاری دواییش به پاساوی رۆژه خوشه کانی جاران و هتد ده رده بردریت.

سینیه م: پرۆزه ی رژیمی به عس

جیاوازییه کی زور هه یه له نینوان پرۆزه ی به عه ره بکردنی به راییی، که به خۆبه عه ره بکردنی کورد کۆتایی پێهات و نه مه شیان زه مینه ی خوشکرد تا پادشا و میر و ده سه لاتدار و میژوونو سه کورده کان، له قوناغی جیا جیادا و به پاساوی جۆربه جۆر و له ژیر گووشاری تایبه تدا ئاماده به بن بۆ قه بو لکردنی هه ر ناسنامه یه کی دیکه ی غه یره عه ره به ییش، له گه ل پرۆزه ی ته عه ری بکردنی کورده کان له لایه ن رژیمی به عسه وه. نه م جیاوازیه ش هه م له رووی چۆنایه تی و هه م له رووی چه ندایه تی به وه یه و نه نجامگه لینی تریشی بۆ کورد لیکه وته وه.

نه گه ر پرۆزه ی یه که م زیاتر له رووی مه عنه وه یه وه کوردی خسته نینو قوناغینی نویسی میژوو، کولتور و ره چه له که وه و له رووی ژیا ری و رۆشن بیری به وه به ئافا رینی جیا له وه ی پێشووتردا بردی و نه مه ش بۆلی به رچاوی گێرا له دا رشتنی شو ناسینی دیکه دا بۆ کورد، نه وه پرۆزه ی دوو هه م له بنه ماوه که یه نونه و بوونی شو ناسی کور دیی خسته به رده م هه ره شه یه کی پر مه ترسی و ده یویست خه سه له تی مرۆقبوونی لیبستینیته وه. به لام له گه ل نه وه شدا هه له یه کی گه وه ده که یین، گه ر پرۆزه ی به عس به

جیاواز و دابراو له پرژوځی به عره بگردنی به رایى لیکبدهینه وه و پیمانوا بیت: شه وهی به که میان له ناستی کولتوروی و میژوویدا؛ دابراوه له تاوانه کانی شه وهی دوه میان له ناستی مادی و پوچیدا. بیگومان شه وهش قسه یه کی بیتمانیه گهر برومان و ابیت، عره به کانی سره تا پرژه یه کیان ده سته پیکرد به و ناواته به عس بویان به نیتته دی، چونکه شه لیکدانه وهیه له شوقینیزمیکى کوردیانه دا خوی به رجه سته ده کات؛ که توانای لیکدانه وهی میژووی نیه و ناشتوانیت به عس له کزی کولتوری عره بی و نیسلامی دابرا بکات.

لیکدانه وه یه کی واقعیانیه و عقلا نیانیه هیمن پیمانده لیت: شه وهی به عسییه کان له دزی کورد و به ناوی عره ب و نیسلام و شه و کولتوروه وه کردیان، نه گهر زیانی بق میژووی عره ب و کولتوروه که یان هیندهی شه و زیانهی له کوردیاندا نه بیت، هیچی وه های که متر نه بووه. به عسییه کان له ته وزیفگردنی کولتور و که له پوروی نووسراوی عره ب دا شه و نده زیاده پوچیانکرد و به هله له بهر ژه وه ندی په گهر زهرستانهی خویاندا ده کاریان هینا، که بوونه هه په شه یه کی گهره به سر هه مان کولتوروه وه و وینه یه کی دزیویشیان پینه خشی. هه شه و تیکه لکردنیشه، که هه لویتستی ناسیقنالیسته په رگیره کانی کوردیش لیهی سرچاوه ده گریست و وایان لیده کات په رچه کردارانه خه تیکى راست و چه په سر ته واوی شه و کولتوروه دا

بهینن و نه توانن خویندنه وه یه کی جیدییان بۆی هه بیت. له کاتێکدا شو کولتوروه، جگه له و ره هه نده سه ربازیه ی که له کاتی به نیسه لامکردنی کورده کاندایه ره جهسته بوو، چه ندان رووی گه شی هه یه و ههروه ها به شیککی به رچاو له کولتوروی کورد خۆی و سه رمایه رۆحیه که یه شی پێکده هینیت.

کێشه که له وه دایه ئیمه ی کورد زاراوه ی «ته عریب» بۆ پیشاندانی درنده یی به عس به کار ده هینین، له کاتێکدا «ته عریب به مانای به عه ره بکردن» وه ک له به شه کانی دیکه ی شه م باسه دا بۆمان ده رکه وت، ئیمتیازیکه و مانایه کی پۆزه تیغانه ی هه بووه. په رسپار شه وه یه: ئایا رژیمی به عس له عیراقدایه و یستوو یه تی شه م مانایه بدات به ته عریب یا خود له بنه مادایه و یستوو یه تی په رۆسه یه کی تر نه نجام بدات که تیایدا مانا سه ره تاییه که ی به عه ره بکردن ده شیوتیریت و بگره فری دره ریته دره وه؟

وه کته وه ی له به شی یه که مده بۆمان ناشکرایوو، مانای پۆزه تیغانه ی «ته عریب/به عه ره بکردن» ی به رای، واته جۆری له یه کسانسازی و سه رینه وه ی جیاوازیی له نیوان «ئیمه» و «ئیه» دا؛ به لام شه وه ی به عس کردو یه تی هه ولدان بووه بۆ سه رینه وه ی «به رامبه ر» و به سوو کردنه وه ی له ناست «خۆمان» دا، شه مه ش له پیناوی شه و تیگه یشتنه دا که به عسییه کان بۆ گه وره کردنی «عروبه» ی خۆیان هه یانبوو.

ئیه ستا بۆ شه وه ی خۆمان له مانای پۆزه تیغانه ی ته عریب رزگار بکه یین و نه که وینه ناکۆکی له گه ل شه و په رۆسه یه ی

به عس له کوردستاندا نه جامیداره و دژی به عهره بکردنه، پتیشناری زار او هیه کی تر ده کم، که شه ویش زار او هی «به نه ویتر کردن» ه. به کورتی ده مه ویت بلیم: به عس نه پویستوه کورد بکاته عهره ب، به لکو ویستوویه تی بیکاته شه ویتری عهره ب هه تا بتوانی وهک هه ره شه هیک ته ماشای بکات و وهک دوژمنیک وینای بکات و دواچار به برنامه ی له ناو بزنی دابریژن.

به نه ویتر کردن:

له ساده ترین مانایدا «به نه ویتر کردن» واته جیا کردنه وهی دهره وه له خومان و له هه مان کاتدا گوره کردنی خومان له سهر حیسابی بچوو کردنه وهی نه وانیتر. به شه ویتر کردن واته بوار نه دان به نه وانیتر تا وهک نینه بن و له ناست و پینگه ی نینه دا نه بن. نه مهش په یوه نندییه کی پته وی هه یه به مه سه له ی دروستکردنی «ناسنامه» ه وه. هه موو تاکنیک، یان گروو پتیک یا خود کومه لگایه ک، ناسنامه ی خویان له رینگه ی به په راوینزکردنی نه وانیتره وه به ده ست ده هینن: من کیم؟ په یوه سته به وهی نه وانیتر کین؟ چونکه هه همیشه «شه ویتر خومانمان بۆ ناشکرا ده کات»⁵³.

⁵³ طاهر لیبب: (محرر): صورة الاخر: العربي ناظرا و منظور ایه. مرکز لراسات الوحده العربیة، ۱۹۹۹، بیروت. ل ۹۳.

بۆيە پرۆسەى بەئەويتىر كىردن چ وەك پرۆسە يەكى ژيارى
 و كۆمەلايەتى تەماشىا بگەين، يان وەك پرۆسە يەكى سىياسى،
 ئەو دەمانخاتە بەردەم دوالىزمەن نايەكسان. لەروانگەى
 ژيارى و كۆمەلايەت يەو، ئەوانىتر يان بىنگانەن، ياخود
 ھەندەرانى و فەرەنگى يان غەرىب و نامۇ.

لەروانگەى سىياسى شىيەو (سىياسەت چ وەك زانستىك و چ
 وەك پىشە و پراكتىكىك)، خەلك و ئەوانىتر لەسەر بنەماى
 (دۆست/دوژمن، ھاوپەيمان/نەيار، يان: يار/رەقىب) ھەو
 پۆلىن دەكرىن.

لەگشت پرۆسە يەكى بەئەويتىر كىردندا دوو ياساى سەرەكى
 كاريان پىندەكرىت:

يەكەم: ھىچ ئەويتىرىك بوونى نىيە و نابىتتە ئەويتىر ئەگەر
 نىمە ھۇشيارىمان بە بوونى نەبىت⁵⁴. ئەم ياسايە، فەرزى
 دەكات، كە دەبىت نىمە ئەويتىر بناسىن و بابەتتىك بىت بۇ
 ھوشيارىبى نىمە. دىيارە ناسىنەكەى نىمە و
 ھوشيارىكەمان لە چ ئاستىكدايە و چۈن بەدەستمان
 ھىناو، لىرەدا گىرنگ نىيە و دەشنىت ئەو ناسىنە سەرەپا
 ھەلە و سەرەپا وەھم و سەرەپا خستەنە پال بىت.

دووم: نىمە ناتوانىن ھىچ جۆرە پەيوەندىيەكمان بە
 ئەويتىرەو ھەبىت، ئەگەر لەو پەيوەندىيەدا خۇمان نەكەينە
 «سەردەستە» و ئەويتىرىش بە «ژىر دەستە» يان خۇمان

⁵⁴ طاھر لىبب: صورۋة الاخر: العربى ناظرا و منظوروا اليه. ص ۱۰۳.

وهك «سهركه وتوو» و دانه نئين و بهرامبريش به «ژير كه وتوو» له قه له م نه ده ين⁵⁵. هم ياسايش فهرزي ده كات، كه ده بيت نيمه نه ويتر «بچووك» بكه ينه وه تا خومان «گه وره» بكه ين، نه ويتر «به تال» بكه ينه وه تا خومان «بناوسينين»، نه ويتر «به پراويز» بكه ين تا خومان بچينه «چه ق» و «سه نتهر» ه وه. نه ويتر «بينده نگ» بكه ين تا كو خومان ببينه تاكه قسه كهر.

نه نجامي هم دوو ياسايش به وه ديته وه كه بگوتري: پتويسته نيمه يو ناسيني خومان، نه ويتر له هوشياريماندا «به ره هم به نينين»⁵⁶ و بيناسين، به لام هم ناسينه يو گه يشتن به چه قيقه تي نه ويتر نيه، به لكو يو سرپينه وه ي شو چه قيقه تيه و هر له بهر نه مهش ناسينه كه مان، يا خود مه عريفه مان له ناست نه ويتر دا نابيته «مه عريفه يه كي نالوگور كهر Communicative»، به لكو ده بيته مه عريفه يه كي شپاني و تيكدهر و شنيونه ر. بينگومان نه مهش دژ و ناكوكه له گه ل مه عريفه يه كدا كه ده يه ويت نه ويتر بناسي تا بتوانيت په يوه ندي له گه لدا دروستبكات. نهك بيناسي يو سرپينه وه ي. به م پنيهش مه عريفه مان به نه ويتر هه ميشه مه عريفه يه به نه ويتر ي سه ربه خو و نازاد، چونكه مه عريفه ته نيا نه وكاته ده تواني نالوگور كهر بيت و نه ويتر بناسي، كه نه ويتر وه كنه وه ي له خويده هيه، له سه ربه خويي و نازادي خويده

⁵⁵ ظاهر لبيب: سورة الاخر: العربي ناظرا و منظوروا اليه. ص 103.

قەبوول بىكات؛ نەك بىكاتە ئەويتەر ۋە كەشە ۋەى بۇخۇى
پىۋىستى پىزىتەتى.

دوو جۇر بەئەۋىتر كىردن:

ھەر ۋەك چۇن پىرۇسەى بەئەۋىتر كىردن پاساى خۇى
ھەىە ۋە شەركى مەعرىفە دەشئوئىنى ۋە پاستىيەكان ئانۇز
دەكەت، ئاۋاش دوو جۇر بەئەۋىتر كىردنمان ھەىە كە دنيا ۋە
كۆمەلگا ۋە كەسەكان لەسەر دوو ئاست پۆلئىن دەكەت ۋە
حوكمىيان لەبارە ۋە دەردەكەت:

يەكەم: لەسەر ئاستى نساۋەكى: ئەمە ئەۋ ئاستەىە لە
پىرۇسەى بەئەۋىتر كىردن كە تاكەكان، يان گىروۋبەكانى
كۆمەلگا لەئاۋ خۇياندا لئوۋەى دەرواننە يەكتر. بۇ نمونە
ۋەك ئەۋ تىپروانىنەى دەۋلەمەندەكان لە ئاست ھەزارەكاندا
ھەيانە. يان ۋەك پروانىنى شارىيەكان بۇ گوندىيەكان،
ياخود پروانىنى گىروۋبە «تەندىرۋست» ۋە «عاقىل» كەكان بۇ
كەسانى «نەخۇش» ۋە «بىئەقىل»؛ يان «شئىتەكان». لەم
تىپروانىنەدا «ئەۋىتر ۋەك كەسىكى نااساىى ۋە ناسروۋشنى
تەماشاساى دەكرىت»^{۵۶}. ئەمەش ئەۋ بوارەىە كە بىرمەندى
فەرەنسى مىشئىل فوكۇلە بەرھەمەكانىدا بەقوۋلى
توئىزىنە ۋەى لەسەر كىردوون...

^{۵۶} طاھر لئىبب: صورة الاخر: العربى ناظرا و منظوراً اليه. ص ۵۴.

دووه م: له سهر ناستی دهره کی: نه مه ش نه و ناستی به نه و یترکردنه په که تاکه کانی، یان گرووپه کانی کومه لگایه ک، یا خود کومه لگاگان به گشتی لپوهی د پرواننه تاک و گرووپ و کومه لگاگان تر. یو نمونه وه ک تیروانینی مرؤفی ولاتانی پینشکه وتوو یو مرؤفی ولاتانی به ناو «جیهانی سیه م». یا روانینی «سهی پیسته کانی نه امریکا» یو «ره شپنسته کانی دنیا». روانینی «خورناوایه کان» یو «خوره لاتیه کان» و به وجوره ... نه مه ش نه و بواره په که ئیدوار د سه عیدی فه له ستینی، به به کارهینانی میتودی فوکو، کاری تیدا کردوه و له کتیبی خوره لاتناسی (Orientalism) دا به رجه سته ی کردوه.

نه وهی لیره دا شایانی وه بیر هینانه وه په، نه وه په که هردوو نه م جوری به نه و یترکردنه، ته واوکه ری په کترین. بگره به نه و یترکردن له سهر ناستی ناوه کی پینشمه رجه یو نه و یترکردن له سهر ناستی دهره کی. تاکه کانی نه و کومه لگایه ی، تاک و گرووپه کومه لایه تیه کانی دیکه ی هه مان کومه لگا به نه و یتر ده کن، ناماده ی په کی باش وه ده ست ده هینن تا هه مان میکانیزمیش له پروانینیاندا یو گرووپه کومه لگاگان تر بخه نه کار. نه مه ش له میژوودا هه رده م شپوه په کی هه مه په سهند بووه یو وه لامدانه وهی پرسپاری «نیمه کینین؟» و له نه نجامی نه مه ی شه وه به خشینی وینه په کی تایبته به نه وانیتر که له نیمه ناچن و نابیت له نیمه بچن. نه وانیتر بویه مه ترسین، یا خود بویه ده بیت وه ک مه ترسی

ته ماشایان بکهین، چونکه وهک ئیمه نین و نهوانهش که
وهکو خۆمان نین ده بیت دووژمنمان بن⁵⁷.

بۆیه، نهوانهئێ وهکو خۆمان نین، نهوانهش که بهرهوام
نهخشهئێ له ناوچونمان دهکێشن و لهگهڵ نهیارهکانماندا
هاوپهیمانیتێ ده بهستن و له خهونهکانماندا ده یانهوئێ
بمانکووژن. بهم پێیهش «ئیمه» ههردهم له بهرهدم مهترسی
«نهوان» دایه، نهگهرجی بۆی ههیه ئه «ئیمه» و «نهوان» له
بنه ماوه دروستکراوی وههمی بن و له واقیعدا هیچ
به رجهسته بیوونکیان نه بیت.

گورته میژووی به نه و پترکردن:

من لیره دا به شیوه یهکی سیسته ماتیکێ میژوویبانه
به دوائی سه ره تاگه و په گورپیشهئێ ئه م دیارده یه دا ناگه پێم،
به لکو ته نیا چه ند نمونه یه ک له قوناغه جیاوازه کانی
میژووی مرۆفایه تیه وه ده هینمه وه، تا کو له پاشاندا
یارمه تیمان بدهن بۆ قسه کردن له سه ر پرۆژه ئێ به عس بۆ
به نه و پترکردنی کورد و به دووژمنکردنی و ده رخستنی
جیاوازی ئه و پرۆژه یه له گهڵ نمونه کانی دیکه ئێ ناو هه مان
میژوودا.

⁵⁷ پێبوار سیوه یلی: نه ته وه و جه کایه ت. سه پیریز، کوردستان / ده زک،

٢٠٠٢، ل ١٦٠-١٥١.

به نه‌ویترکردن له کۆمه‌لگا خاوه‌ن کولتوروه زاره‌کیه‌کاندا، واته نه‌و کۆمه‌لگایانه‌ی که هینشتا نووسینیان دانه‌هینتا بوو، له شه‌نجامی ترسه‌وه بووه له بینگانه. شه‌م کۆمه‌لگایانه به حوکمی نه‌وه‌ی له گوشه‌گیری جوگرافی و گوشه‌گیری کولتوریدا ده‌ژیان، زه‌ینتیکی مه‌ند و داخراویان هه‌بووه و شه‌مه‌ش وایلینکردوون که له گزبان و شتی نوئ بترسن. هه‌روه‌ها گوشه‌گیریه جوگرافیه‌که‌یان رینگه‌ی پینه‌داون چیژ له «هاوسنیه‌تی» و «پنگه‌وه بوون» وه‌ربگرن و شه‌مه‌ش بۆته هزی نه‌وه‌ی له به‌رامبه‌ر بینگانه‌دا سلبکه‌نه‌وه و هه‌ست به ترس بکه‌ن به‌چاوی به‌دگومانیه‌وه ته‌ماشایان بکه‌ن. چونکه بینگانه به‌وه‌ی که نوویه و له ده‌روه هاتووه، نه‌وه هه‌ره‌شه‌یه‌که له‌سه‌ر شه‌سته‌ پیرۆز و نه‌ریتیه‌کانی «ناوه‌وه»ی ئیمه، نه‌و شتانه‌ی له‌سه‌ریان پککه‌وتووین و به‌پیرۆزمانکردوون و وه‌ک یاسا په‌یره‌وییان لینه‌که‌ین⁵⁸. بۆیه ده‌توانین بڵیین: ترسی کۆمه‌لگا زاره‌کیه‌کان بۆته هزی بته‌وکردنی په‌یوه‌ندیه‌کانی ناو خویان و له‌هه‌مان کاتیشدا هانده‌ریکه بۆ به‌هینزکردنی پرۆسه‌ی به‌ نه‌ویترکردن له‌سه‌ر

⁵⁸ پروانه شه‌م سه‌رچاوانه:

بارنز و بکر: *تاریخ اندیشه اجتماعی. از جامعه ابتدایی تا جامعه جدید*. ت. ج. یوسفیان و علی ا. مجیدی. جلد اول، تهران، ۱۳۵۸، ص ۲۵-۲۸.

رهبوار سیوه‌هلی: (ناماده‌کار) *میلووی هزری کۆمه‌لایه‌تی*. زنجیره‌ی هزر و کۆمه‌ل ژ. (۲)، ۲۰۰۳، هه‌ولنیر، ل ۱۶-۱۸.

ناستی دهره کی. له روانگه یه کی کومه ناسیانه وه هه تا یه کیتی گروپ له سه ر ناستی ناو خویی پته و بیت، شه ونده ش خوی له ناست هه ره شه ی دهره وه دا ده بینیته وه. له بهرام بهر شه مه شدا پرۆسه ی به نه و یترکردن و به دوژمنکردن له ناست شه وانیترا ده هیز ده بیت.

له یونانی کوندا «ئه ویترا» شه و که سه بوو که به شینوه یه کی بنه مای جیاواز بوو له «ئیمه». له لای نه رستق «بیگانه» شه و که سه بوو زمانی «ئیمه» ی نه ده زانی⁶⁰ و له ده وله تشاریکی تره وه یان له جوگرافیا یه کی دیکه وه هاتبوو و به زمان و زاراوه یه کی دی ده ناخفی. پاشان به تیکه لبوونی یونانییه کان به خه لکانی تر (بوئمونه له گه ل فارسه کان له ریگه ی جه نگو وه)؛ بیگانه شه و که سه بوو که هه لگری خوینی ناهاکه و لیره شه وه وشه ی (به ربهر) بووه شه و وشه یه ی که یونانه کان به هۆیه وه وینه ی شه ویتریان ده هینایه پینشچاوی خویان: غهیره یونانی، ناربه سه ن، ناشارستانی، دپنده و کۆیله⁶¹.

له سه ده کانی ناوه راستدا، چیدی به شه ویتراکردن له سه ر بنه مای ره گه ز و خوین و له نه نجامی گوشه گیری جوگرافی و کولتوورییه وه نه بووه، به لکو له نه نجامی پینکدادان و شه ر و له سه ر بنه مای ئایینییه وه بووه: ئیسلام و مه سیحیه ت،

⁶⁰ طاهر لیبب: صورة الاخر: العربي ناظرا و منظورا الیه. ج ۴

⁶⁰ Politikns Forlag: Nudanskordbog I. 13 udgave, 2 oplag 1987, P. 84.

دوو نایینی تاک خودایی، وهک «ئهویتر» وینای یه کتریان ده کرد⁶¹.

له و کاته شه وه که سورپیسته کان له لایهن نه ورو پاییه سپی پیسته کانه وه «دۆزرانه وه» و له مه شدا (کریستوفهر کۆلومبوس) بووه قاره مان (۱۴۹۲)، نه وه سورپیسته کان، که خه لکی ره سه نی ناوچه که بوون، وهک بیگانه و ئهویتر وینا به کران. ته مهش له لایهن نه وه که سانه وه که خویان کۆچهر بوون و کۆچیان کردبوو بۆ مه لبه ندی نه وه ی یه که میان⁶².

پروسه ی به ئهویتر کردن له سه ده ی بیسته مدا گۆرانی نه وعی به سه ردا هات و هه ردوو بزاقی فاشیزم له ئیتالیا و نازیزم له ئه لمانیا؛ یه هوودیه کان و قه ره چ و گرووپه غهیره نه وروو پاییه کانیان وهک «ئهویتر» ی خویان وینا کرد. گۆرانه نه وعیه که ش له وه دا بوو، که چیدی نه م به ئهویتر کردنه هه ر ته نیا له سه ر بنه مای ره گه ز و خوین و نه وه خه سه له تانه وه نه بوو، وه که نه وه ی له یۆنانی کۆن و سه ده کانی ناوه ندا باو بوو، به لکو له سه ر بنه مایه کی زانستییه وه بوو. نه وه په سپۆر و پزیشک و ده رووناس و مرقفناس و کۆمه لناس و دیرینه ناسان بوون که شه رعیه تیان

⁶¹ طاهر لیبیب: صورة الاخر: العربي ناظرا و منظورا الیه. ص ۶۱.

⁶² مهرداد بروجردی: روشنفکران ایرانی و مغرب. ت. ج. شیرازی. تهران ۱۳۷۸، ص ۱۴.

دهدا به بچووکی و ناهاکیی یه هوودییه کان و برینگای له ناو
بردنیان بۆ نازی و فاشیه کان تهخت ده کرد⁶³.

جۆریکی تری، یان قوناغیکی دیکه ی به نه ویترکردن له
نهنجامی و کوچ و بانگهتیشتی ژماره یه کی زۆر کریکار له
دنیای ئیسلام و خۆرهلاته وه بۆ ولاته نه وروپیه کان، له پاش
شهری دووه می جیهانییه وه، (به تایبه تی له ئەلمانیا و
فهره نسا و ولاتانی نه سکه نده نافی) ده ستیپنکرد. نه م ولاتانه
که له نهنجامی ویرانکارییه کانی جه نگه وه پنیوستان به
هیزی کاری بینگانان هه بوو بۆ بیناکردنه وه ی کۆمه لگا
دارماوه کانیان، ده رگیان به سه ر هه زاران کریکاردا
ئاوه لا کرد. وه لی هاشنه وه ی نه و کۆمه لگیانه هاتنه وه
سه رخویان، نه مجا که وتنه به ره مهینانی وینای تایبه ت
له سه ر نه و بینگانانه و زه مینه سازکردن بۆ ناردنه وه و
ده رکردنیان. نه مه جگه له وه ی جهنگی نیوان عیراق/ئیران له
هه شتاکانی سه ده ی بیستم و ئالۆزیی سۆمالی و شهری
یۆگسلافیا و پیکدادانی نیوان هۆزه کانی هیتی و تووتوو له
نه وه ده کانی هه مان سه ده دا، بووه هۆی ژماره زۆری
په نابه ران له ولاتانی نه وروپاییدا. به مجۆره ش نه مجاره یان
له په نابه ران «نه ویتر»ی نه وروپایی هاته به ره م بۆ نه وه ی
هاوسهنگی ببه خشیته وه به ناسنامه ی قهیراناویان.

⁶³ ریبوار سیوه یلی: نه ته موصو حه کایه ت، ل ۱۵۷-۱۵۸.

چوارەم: رژیمی بە عەس:
له جەنەوێترکردنەوه. بۆ بەدووژمنکردنی کورد

ناوی تەواوی ئەم رژیمە بریتییە لە «حیزبی بە عەسی
عەرەبی سۆسیالیستی». ئەو هی لێره دا جینگەیی سەرئە
مانای وشەیی «بە عەس»ە، کە بە واتای هەستانەوه، یان
سەر هەندانهوه یا خود زیندوو بوونەوه، دیت و ئەو
پەيوەندیە قوولە و لکانە توندیەتی بە وشەیی
«عەرەب»ەوه. حیزبی بە عەس حیزبێکە بۆ هەستاندنهوه و
بووژاندنهوهی عەرەب و ئروستکردنهوهی «یە کێتی» لە ناو ئەم
میللەتە دا.

له پڕۆگرام⁶⁴ و ئە دە بیاتی ئەو حیزبە دا ئاماژە بە وه
کراوه کە «عەردی باو و با پیرانی عەرەب یە کە یەکی سیاسی و
ئابووریی نابە شێنە کراوه»⁶⁵. هەر وه ها له دە قی پڕۆژەیی
دە ستووری کۆماری عێراق ی شدا نو و سراوه: «عێراق بە شێکە

⁶⁴ شبلي العسيمي: حزب البعث العربي الاشتراكي ١، مرحلة

الاربعينات التأسيسية ١٩٤٠-١٩٤٩. دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت

١٩٧٤، ص ١١٧.

⁶⁵ حزب البعث العربي الاشتراكي، القيادة القومية: المنهاج الثقافي

المركزي، كتاب الاول، بغداد ١٩٧٧، ص ٣١.

له نیشتمانی عه‌ره‌بی و له پیناوی و مدیه‌پنانی به‌کبوونیک
گشتی عه‌ره‌بیدا تیده‌کۆشیت»⁶⁶.

به‌م پنیه‌ش به‌عس خۆی به‌به‌رجه‌سته‌که‌ری ناسنامه‌ی
عه‌ره‌ب پیناسه‌ ده‌کات و تیروانینی شه‌و حیزبه‌ بق‌جیهان و
کۆمه‌لگا‌کانی تر، تیروانینیکی نوینه‌را به‌تیکراوی
عه‌ره‌بیانه‌یه. واته‌ تیروانینیکه‌ هه‌ولده‌دات عه‌ره‌ب، یاخود
راستتر وایه‌ بگوترئ: تیروانینیکی تایبه‌ت له‌سه‌ر عه‌ره‌ب له
سه‌رووی هه‌موو شتیکه‌وه‌ دابنیت و قاییل نییه‌ به‌وه‌ی
غیره‌ عه‌ره‌ب، تیکه‌ل به‌ عه‌ره‌ب بکات و بوار نادات به
ئه‌وانیتر تا وه‌ک عه‌ره‌ب بن و له‌ ناستی عه‌ره‌بدا بن.

بۆیه‌ حیزبی به‌عس له‌گه‌ل دامه‌زاندنی خۆیدا
تیروانینیکیش له‌سه‌ر غیره‌ عه‌ره‌ب به‌ره‌مه‌ده‌هینی، که‌ له
قۆناغی جیاوازی جیاوازدا شه‌و تیروانینه‌ ناراسته‌ی لایه‌نی
جیاوازی ده‌کات: «نیم‌پریالیزم، زایقونیزم، فۆرسی
مه‌جوس» و پاشانیش کورد و نه‌ته‌وه‌ و گرووپه‌کانی تری
ناو عیراق و شه‌و "عه‌ره‌به‌ خیانه‌تکارانه‌ش" که‌ خیانه‌تیان به
عه‌ره‌بایه‌تی خۆیان کردوه‌ (وه‌ک کۆیتی و سه‌ودییه‌کان)!

ته‌گه‌رچی «کورد» هه‌میشه‌ له‌ میژووی عیراقدا شه‌و لایه‌نه
ئاماده‌یه‌ بووه‌ بۆ شه‌وه‌ی بکریته‌ «ئه‌ویتر»، به‌لام ته‌نیا
له‌سه‌ر ده‌ستی رژیمی به‌عسه‌ که‌ په‌رۆسه‌ی به‌ «ئه‌ویترکردن»

⁶⁶ نص‌ مشروع‌ لستور‌ جمهوریة‌ العراقیة‌. دار‌ الثورة‌ للصحافة‌ و النشر، دوت
سنة‌ الطبع، ص ٥.

ده بئته پرۆسهی «به دوزمنکردن». به مانایه کی دی: «به عسیرم نهو سیسته مه یه که بوونی کورد له ناو جهستهی کۆمه لگا سیاسییه که ی (نا)، وه کی هۆکارێکی نارمه تکر و شیوینهر ته ماشا ده کات و له ویشه وه وینهی بیگانه یه کی پیده به خشیت که له رووی سیاسییه وه ده بئت به نووژمن»⁶⁷.

به عس بۆ نه وه ی له قوتاغه جیا جیاکانی ژیا نی قهیراناری خزیدا وه لایمی پرسیا ری «من کیم؟» بداته وه، ده بوو «نه ویترا» دابهینی و وینهی خۆی پنبه خشن وه ک نه یاریک. بۆیه نه گهر وینهی «شیمه ریالیزم» یان «فورسه مه جووسه کان» وینه یه کی ناجیگیره و یه که میان به کشانه وه ی شیمه ریالیزمی داگیرکهر و دوو میان به کۆتاییه اتنی شهر له گهل کۆماری ئیسلامی ئیران، کۆتایی پندیت و کال ده بئته وه، نه وه وینهی کورد وێرایی مسولمان بوونه که یشی، له زهینی به عسییه کاند، وینه یه کی جیگیره و هه تا یه ک کورد به مینیت گۆرانی ئیجابی به سه ردا نایه ت. به مجزه ش وه ک ئاراس فه تاح جوان بۆی چوو، به لای به عسییه کانه وه؛ کورد وه ک بوونه وه ریک نه گهر یکی تر سناکن: «نه گهر یکی واقسیعین بۆ نه وه ی له هه موو چرکه ساتیکدا به بن به نوژمنی پرۆزه ی به عس. به عس ده بئته مالتیک که به ته نها جیگه ی نه و که سانه ی تیدا ده بئته وه که

⁶⁷ ئاراس فه تاح: «هه شت قوتاغ له سیسته مئیک کوشتن و سن بۆ چوون»، گۆفاری ره هه ند ۷، ۱۹۹۹، ل ۱۳۹.

بەرگی دۆست لەبەر دەکەن»⁶⁸. ئەگەر چی پنیویستە لەم بەکارمێنانەدا مانایەکی تایبەت بۆ ئیستعارە «مال» و «دۆست» لەبەرچاوا بگرین، چونکە بەعس لەهەر ساتەوێختیکدا نامادە بوو ئەو ماله بکاتە دۆزەخ، تەنانەت بۆ نزیکترین دۆست و ئەندامەکانیشی، وەکئەوێ بەسەر زاواکەئێ سەددام حسین و سەدان بەعسی و هەزاران سەربازی عێراقی هات، ئەوکاتانەئێ سووکە گومانیکیان لێدەکرا. ئەمە جگەلەوێ بەعس کەسێ وەک دۆست پێقەبوول ئەدەکرا و ئەگەر ئەمەیشی قەبوول کردبایە تەنیا دوائێ ئەوێ بوو کە بونیادە ئینسانیکەئێ لێبەتال بکاتەوێ و لەسەر بنەما پەرورەدەییەکانی خۆیەوێ، سەرلەنوێ وەک بەعسییەک؛ بەرەمەئێ بەئینتەوێ⁶⁹.

ئێستا بەر لەوێ بیتە سەر باسکردنی ئەو قونناغانەئێ کە تیروانینێ بەعس بەرامبەر بە کورد دیاری دەکات، با بزانیین بۆچی مسولمانبوونی کورد بەلای بەعسییەکانەوێ هیچ بایەخیکێ سەبارەت بە جینگیربوونی وینەئێ ئەوان وەک «ئەوێتریکێ هەمیشەئێ»، نییە؟

⁶⁸ ئاراس فەتاح: «هەشت قونناغ لە سیستەمیکێ کوشتن و سێ بۆچوون»،

ل ۱۴۱.

⁶⁹ سەددام حسین: *حول کتابة التاريخ*. دار الحرية للطباعة، بغداد ۱۹۷۹.

ص ۱۳ و بەرەو دوا.

به عس پڙيمنكي ږه گه ز په رست بوو. نيسلاميش نامرازنيك
 بوو به ده ست به عسييه كانه وه بڼو وه شاندي رومي
 ږه گه ز په رستانه ي خويان. له هزري به عسا، ناسيوناليزمي
 عه ربه له نيسلام له پښتړه، چونكه به لاي به عسييه كانه وه
 نيسلام وښه يه كي ژيانې په يامبه ره و ژيانې په يامبه ريش
 كور تکراره ي ژيانې عه ربه^{۷۰}. هه روه ها نه وان پښانو ايه
 نيسلام ږووداويك «په يوه ندييه كي راسته و خوي هه يه به
 ژيانې عه ربه وه» و «نومايه كي راستگويانه ي ږه مزيب و كامله
 له سه سر ورووشتي جه وه ريانه ي عه ربه»^{۷۱}، به لام ميرات و
 كه له پووري ده وله مهندي نيسلام له هه مان كاتيشدا به ها و
 نرخه كولتووريه كاني عه ربه پښكه هيني^{۷۲}. بزيه نيسلام
 به لاي به عسييه كانه وه له بهر نه وه ثابينيكي مه زنه، چونكه
 توانيوه تي كولتووري (عه ربه بيه ت/عروبه) له به شيكي
 گه روه ي دنيا دا بلا و بكاته وه.

ميشيل عه فله ق له كتيبي «في سبيل البعث» دا، كه پاشتر بووه
 سه رچاوه ي ږوحيي به عسييه كان؛ پښيو ايه: نيسلام له
 دايكبووي ژياري عه ربه و له دايكبووني پښغه مبه ر به له

⁷⁰ ميشيل علق: في سبيل البعث. دار الطليعة، بيروت ط. الحادية عشر، ص.

۱۲۵.

⁷¹ ميشيل علق: في سبيل البعث. ص ۱۲۴.

⁷² ميشيل علق: المصدر السابق، صص. ۲۰۱-۲۰۸ و ۲۰۹-۲۱۷.

دایکبوونی «عەرەبیزم» ناو دهبات^{۷۳}. له شوینیکی دیکه دا گوتویه: «محەمەد بەرجهسته کەری هەموو عەرەبمانه، لینگەرین له ئەمڕۆشدا هەموو عەرەبیک ببیته محەمەدیکی تر»^{۷۴}.

لەم تێڕوانینەدا، لەلایە کەووە هەولدانیکی جیدی هەیه بۆ تێهەڵکێشکردنیک بە عسیانە نیوان چەمکی ئایین و چەمکی سیاسەت و لەوێشەووە سیاسیاویکردنی دین؛ لەلایەکی تریشەووە هەولدهدریت ئایین بیهستیت بە ڕه‌گه‌زه‌وه. هەر ئەم تێهەڵکێشکردنەیشە وادهکات بە عسییه‌کان بە چاویکی نزم تەماشای ئەوانە بکەن کە وەک غەیره عەرەب مسولمان بوون. چونکە ئەوێ شایه‌تمان بە ئایینی ئیسلام دەهینیت، شایه‌تمان بە ناو زمانیکدا دەهینیت، یاخود بە زمانیک دەیهینیت کە زمانی عەرەبه و بە په‌یامبه‌ریکی دەهینیت کە بەرجهسته‌کەری عەرەبایه‌تییه و هەلبژاردنی عەرەبیش بۆ بلاوکردنەوێ ئیسلام دەگریتەووە بۆ ئەو فه‌زیله‌تانە کە

⁷³ ئەم قسه‌یه‌ی میشیل عه‌فلق له‌گه‌ژ ئەم رایه‌ی (شافه‌عی) دا به‌راوورد بکە، کە *رضوان السيد* له‌ کتێبه‌که‌یدا به‌مجۆره‌ نوسیویه‌تیوه: «هه‌بقر ارتبلاط العرب بالاسلام لارتبلاط الاسلام بهم. فلیست الهویه الاسلامیه هویه هوانیه طانیره، بل انها مرتبلة بالعرب و العربیه لارتبلاط لا تنقسم عراه. فهم الاسلام و الاسلام هم لو لسانهم». نقل عن: *لشافعی: لرسالة*. تحقیق: احمد شاکر ۱۹۳۹م، ص ۴۲، رقم ۱۳۸. به‌روانه: رضوان السيد: *مفاهیم الجماعات فی الاسلام* (دراسات فی السوسیولوجیا التاریخیه للاجتماع العربی الاسلامی). بیروت ۱۹۹۳، ص ۱۲۸.

⁷⁴ میشیل عفلق: *فی سبیل البعث*. ص ۱۲۶.

ته نیا له عه ره بدا به که مال گه یشتون^{۷۵}. که واته شایه تمان هینان و مسولمانبوونی نه وانیتز بۆ نه وهیه له سایه ی پینگه یشتن و که مالی فهزیه ته کانی عه ره بدا، که موکوورپیه کانی خۆیان پهر بکه نه وه. به خۆرایی نیه به عسییه کان بر وایان وایه: نیسلام له نه ته وه ی عه ره بدا نه بیت نیمکانی سه ره لدانی نه بوو، بۆیه «ده بیت ته نیا عه ره به کان له ولاتی خۆیاندا سه ره گوره و به هیز بن»^{۷۶}.

وهک ده بینین دوا ی نه م تیه لکیش کردنه به عسیانه یه ی نیاوان ناین و ره گه ز و به خشینی وینه یه کی ره گه ز په رستانه به نایین، مسولمانبوون به س نیه بۆ نه وه ی عه ره بی به عسی، به رام به ره که ی وهک «نه ویتز» ته ماشا نه کات. مسولمانبوون له روانگی به عسییه کانه وه، ته نیا نیعتیرا فکر دینیکه به گوره یی عه ره ب و خۆ بچوو کردنه وه یه له ناست «من» ی گوره ی عه ره بدا، هه لبه ت به و تینگه یشتنه ی به عسییه کان بۆ چه مکی عه ره ب هه یانبوو.

له هه مو نه مانه وه ناشکرا ده بیت، که به عسییه کان هه رگیز نه یانبووستوو و له په رۆزه یاندا نه بووه کورد به عه ره ب بکه ن، به لکو ویستوو یانه له کورد نه ویتزی عه ره ببوو نیک دابتاشن که بۆ خۆیان بر وایان پنی هه بوو. هه لبه ت میژووی به عه ره بکردنی کورد وهک زه مینه

⁷⁵ میشیل علق: فیه سهیل البعث. ص ۱۲۷.

⁷⁶ میشیل علق: فیه سهیل البعث. ص ۱۲۸.

په خساندنیک بؤ به نه ویتراکردن، وه کو له به شه کانیترا
لیتیدوام، پینستر له لایه ن زانا و میژوونوس و گه پیده
عه ره به کانه وه، ده ستیپنکردبوو؛ به لام شه وه ته نیا
به عسیه کانن که وینهی کورد ده که نه وینهی دووژمن،
هر بؤیه ش به عسییه کان به رجه سته که ریکی مودیرنی
عه ره بایه تین له ناستی سیاسی و نایدیؤلوزیه تیکی ره گه ز
په رستانه دا.

لیره دا پیویسته شه و گریمانه یه دوو باره بکه مه وه که
پینستر قسه مان له سر کرد و تیایدا گوتمان: به عه ره بکردنی
به رایى هؤکاری تایبتهی خوی هه بوو که ره گ و ریشه که ی
ده گه رایه وه بؤ نایین و خؤبه عه ره بکردنیش یه کینک بوو له
نه نجامه کانی. هر به هه مان شیوه ش ده توانین بلین:
به نه ویتراکردنیش پینستره مینه یه کی میژووی خوی هه یه که
ره گ و ریشه که ی ده چینه وه ناو کولتووری ناسیونالیزمی
عه ره بی، به لام هر به نه ویتراکردنیشه که ده بیته پینشمه رج بؤ
به دووژمنکردن (که یه کینک له نه نجامه کانیشی شه نفال و
گؤره به کؤمه لیه کان و کاره ساتی هه له بجه بوو)، نه مه ش
دوای شه وه ی به عسییه کان سه ره له نوئی میژووی نیسلام و
میژووی گه لی عه ره بیش به پیزی پرنسیپه کانی خویسان
داده ریژنه وه؛ تا تیگه یشتنیکى به عسیانه ی له سه ره وه بینا
بکه ن. له مباره یه وه سه دام حسین به روونی ده لیت: «ئیمه
پیویستیمان به وه نیه میژوو ته زویر بکه یین، یان دروستیکه یین
له پیناوی شه وه ی خویندنه وه یه کی به عسیانه ی بؤ بکه یین،

به لکو ئیمه پتوئیستیمان به وه ههیه به شیوهیه کی به عسیانه
لیتی تیگهین.»^{۷۷}

که واته نه گهر لیبووردهیی به خه رج بدهین و بلینین:
به عه ره بکردن و به نه ویتزکردن هینشتا جورئ له نه رمیی
تیدایه چونکه له ناو خه یال و یادوه ریدا وه ک "ئینسان"
مامه له له گه ل به رامبه ردا ده کات، نه وه به دووژمنکردن،
شه رکردن و له ناو بردنی ئینسانیه تی به رامبه ره له سه ر
عه ردی واقیع و سرینه وه یه تی به شیوه یه کی پراکتیکیانه.
به واتایه کی دی: نه گهر گوتاری ناسیونالیزی عه ره بی
به رپرسیار بیت له وه ی له ناو که لتووری عه ره بیدا زه مینه
خوشبکریئ بق به عه ره بکردن و به نه ویتزکردنی کورد، نه وه
به عسییه کانن که نه و پرۆژه ناسیونالیستی ده که نه
پرۆژه یه کی ره گه زه پهرستانه و له سه ر عه ردی واقیع
جینه جینی ده که ن. وه لی به بی وینا کردنه کانی کولتووری
عه ره بی و عه قل و مینژووی عه ره بی بق کورد، به عس
نه یده توانی پرۆژه کۆکوژی و نه نغالیه کانی جینه جی بکات و
نهم هه ره شه یه له سه ر خۆی لابه ریت.

بۆیه له گوتاری ره گه زه پهرستانه ی به عسدا، نه و
مه عریفه یه ی که کورد وه ک مه ترسی و هه ره شه وینا ده کات،
مه عریفه یه ک نیه به یه وئ حه قیقه تی کورد بناسی، به لکو
مه عریفه یه که له نه نجامی عه قلانییه تیکی ویرانه خوازی

⁷⁷ صدام حسین: حول کتابه التاريخ، ص ۲۳.

پروسی به نه ویترکردنی کورده وه به ره مهاتوه. عهقلانییه تیکی شهوتق، که سه راهای ناسیونالیزی ره گه زه پرستانه ی به عسی عه ره بییی سؤسیالیستی داگیرکردوه و هر به پشتیوانیی شه و عهقلانییه تهش به عسییه کان مرزقی کومه لگای عیراقی و عه ره بیییان گۆشکرد.

به عسییه کان به م ویناگردن و به پشتیوانی شه و مه عریفیه پرو به پروی کورد ده بوونه وه و به و پنییه ش جگه له شیواندن و سرینه وه ی میژوو، ره چه له ک و کولتوری کورد وه ک دوزمنیک، نه یانده توانی له گه له شه میلله ته «مسولمانبووه» دا په یوه ندییه کیان هه بییت.

نمونه ی کوردناسیی به عسییه کان:

ته گه مه عریفیه ی به عسییه کان بۆ تیگه شتن له حه قیقه تی کورد نه بییت، شه وه کوردناسییه کیش که شه و مه عریفیه به ره مه می هیناوه، کوردناسییه کی پنیچه وانه و شیوینه ره و نامانجی شه وه یه هه موو متمانه به خۆبوونیک له م میلله ته بستینیته وه. هر به راستیش به عسییه کان کاریان بۆ شه مه کردوه و ویستوو یانه ناسنامه ی کوردی له بناخه وه هه لبو ه شینن و کورد له شوینییکدا تیکبشکینن که هه ستانه وه ی ناسان نه بییت. په کینک له و به ره مه مانه ی بۆ شه مه به سسته ته رخانکراوه و نمونه یسه کی به رجه سسته ی کوردناسیی به عسییه یانه پیکده هینیت، به رگی سینییه می

کتیبه‌کە ی «دکتۆر ناجی مە عرووف»ە، کە مامۆستای ژیاڕی
 عەرەبیی زانکۆی بەغدا و ئەندامی کۆپێ زانستی عێراق و
 ئەندامی کۆپێ زمانی عەرەبییە لە دیمەشق. (ئیدی پێویست
 بەو ناکات باس لە پێگە حیزبییەکانی بکەین)^{٧٨}.

هەلبەتە بێهۆ نییە من لەم لێکۆڵینەوەیەدا ئەم کتیبە بە
 نمونە ی کوردناسیی بە عس دەهینمەو، چونکە لە پێگە ی
 ئەم نمونە یەو بە زمان ناشرکرا دەبێت، کە چۆن ئەم
 کوردناسییە بە نییەتکی بە عسیانەو مێژوو دەخوینیتەو
 و لە هەمان کاتیشدا پە یو هندیسیە ک لە گە ل پەرۆژە ی
 بە عەرە بکردنی سەرە تادا، کە ئەو هە موو سەری خوینەرم
 پێو هیشاند، دروستدە کات. لە لایەکی تریشەو، دە ئێ ی ئەم
 کتیبە دە قان دەق بۆ و دە یهینانی ئەو قسە یی سە دام حسین
 نووسراو کە تیایدا داوای دە کرد: ئێ مە پێویستی مان بەو
 هە یە بە شتێو هە کی بە عسیانە لە مێژوو تێبگە ی، ئە ک مێژوو
 تە زویر بکە ی، کە هە ل بە ت ئە مە درۆ یە کی گە و رە ی
 بە عسییە کان بوو!

لە راستیدا چیدی بە عسییە کان، بە پێچە وانە ی عەرە بە
 مسو لمانە کانێ بەر ئی، نایانە و ئی و نە یان دە و یست کورد بخە نە
 ناو قە فە سە ئاسنێ نە کە وە و دە ستە مۆ ی بکە ن و خودی خۆ ی
 لە بیر ببە نە وە. بە لکو پەرۆژە ی بە عسییە کان، چ لە رووی

⁷⁸ د. ناجی معروف: عروبة العلماء المنسويين التي البلدان الاعجمية في
 بلاد الروم و الجزيرة و شہرزور و اذربايجان. الجمهورية العراقية، وزارة
 الثقافة، دار الحرية للطباعة ١٩٧٨ ج ٣.

تیۆری و چ له سه ر ناستی پراکتیکی، شه وه بوو قه فه سه ناسینه که بتویننه وه، نه ک هر بۆ تیگه یشتنیکی به عسیانه له میژوو، به لکو بۆ ته زویرکردنی میژوو و بۆ دروستکردنی میژوویهکی به عسیانه ش له داهاتوودا تا به هزیه وه ئینکاریی بوونی کائینیک بکه ن به ناوی کورد.

دکتۆر ناجی مه عروف، به پنی تیگه یشتنه تایبه تیه که ی بۆ میژوو، له سه ره تا وه ده یه ویت زۆربه ی شه و ڕینگایانه دابخات که نه گه ری بوونی کورد له سه ر جوگرافیا یه ک ده سه لمینن. شه و پنیوا یه دوا ی شه وه ی که نفوزی عه ره بیه (له و شوینانه ی که ناوچه کوردیه کائن) نه ما و ده سه لاتی عه ره بی لاواز بوو، که چی هینشتا و هه تا ئینستاش (مه به ستی سالی نووسینی کتیه که یه تی: ۱۹۷۸) پاشما وه کانیان له هه موو شوینیک ماون^{۷۹}. وه ک ئاشکرایه شه م تیگه یشتنه ڕینگه خو شکردنیکه تا نو سه ر پیمان بلینت: شه و که س و زانیانه ی له کتیه که یدا باسیان ده کات، دوا جار عه ره بن و پڕۆزه ی شه ویش بریتیه له زیندوو کردنه وه ی ڕه چه له کی شه وان و ڕزگارکردنیان له و ڕه چه له که ناعه ره بیانه یه ی درا وه ته هالیان و شه مه شی له ناو نیشانی کتیه که یدا به رچه سه ته کردو وه.

⁷⁹ د. ناجی مه عروف: عروبه العلماء المنسوبین الی البلدات الاعجمیه فی بلاد الروم و الجزیره و شه رزور و الریاجیات. ج ۳، ص ۸.

هەرچی سه بارهت به بنه چه و په چه له کی کوردانیشه،
 نه گهرچی نووسه له نیستادا دهژی، یان نووسینه کانی
 نزیکن له سه رده می نیستاو، که چی هینستا هر پشت به
 نووسینی میژوونووسه عه ره به دیرینه کانی وهک «ابن
 حه وقل، مه قریزی و مه سعودی) ده به ستیت و به عه ره بیان
 له قه له م ده دا⁸⁰، مه سه له یه ک، که ته نانهت نه وانیش به ته واوی
 دلنیا نه بوون له و زانیاریانهی بو هه مان مه به ست
 کویانک ردوونه ته وه و پیاویه تیانک ردوون؛ به تایه به تی
 مه قریزی.

وهک نمونه یه ک بو عه ره به بوونی کورد له تیگه یشته
 به عسیانه که می مه عرو و فدا و وهک هه ولدانیکیش بو
 ته زویرکردنی میژوو، نمونه ی هوزی «گه لآیه کان/جلالیون»
 نمونه یه کی به رجه سته یه. نه و ده یه ویت بیسه لمینیت، نه م
 هوزه کوردیهی له خوره لآب و باشووری کوردستان
 ده ژین، په چه له کیان ده گه رپته وه بو «عبدللال» که پادشایه کی
 (حمیری) یه کانی یه مه نه و له سه رچاره کاندایه «العرب
 البانده» واته به عه ره به له نیوچووه کان؛ ناویان ده بریت!⁸¹
 که بنگومان نه م ناماژه دانه هه ر ناوا بنگوناها نه نییه و
 گه ره کیه تی به هویه وه پیمان بلنیت: به پئی لوزیکی

⁸⁰ د. ناجی معروف: عروبة العلماء المنسوبين الي البلدان الاعجمية في
 بلاد الروم والجزيرة وشهرزور والرياحجان. ج. 3، ص 97.

⁸¹ هه مان سه چاره، ج 3، ص 100.

میزوویبانه‌ی به‌عس دهبوو شه هۆزه وه‌ک نه‌ژاده له‌ناو
چوه‌که‌یان، له‌ناو چووبان.

شتیکی دیکه‌ی سه‌رنجراکینش له‌کتیبه‌که‌ی دکتور ناجی
مه‌عروفدا، شه و هیرشه تونده‌یه‌تی بۆسه‌ر مه‌لا جه‌میلی
پۆژبه‌یانی، وه‌رگێپری شه‌ره‌فنامه بۆ سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی^{۸۲}.
عه‌بباس به‌توندی ره‌خنه‌له‌مه‌لا جه‌میل ده‌گریت و له‌و
بروایه‌دایه‌هه‌رکه‌سن وه‌رگێپرانه عه‌ره‌بییه‌که‌ی شه‌ره‌فنامه
بخوینیته‌وه، به‌هه‌له‌دا ده‌بریت به‌وه‌ی شه‌و میرنشینه‌ی
شه‌ره‌فخانی به‌دلیسی باسیکردوون، کوردن. له‌کاتی‌کدا به
شیدعیایه‌ی نووسه‌ر و هه‌ر به‌پشته‌ستن به‌دلیسی خۆی،
که‌له‌سه‌رده‌می به‌ر له‌په‌یدا‌بوونی ناسیۆنالیزم کتیبه‌که‌ی
نوسیوه، شه‌و هۆزانه عه‌ره‌بی په‌سه‌ن^{۸۳}.

له‌دیارتیرینی شه‌و میرنشینه‌ی که‌مه‌عروف له‌و
بروایه‌دایه‌به‌ره‌چه‌له‌ک عه‌ره‌بن، ده‌توانین میرنشینی
سۆران، بادینان و هه‌کاری ناو‌به‌رین^{۸۴}. شه‌مجا هه‌ر
به‌مه‌شه‌وه ناوه‌ستی و کۆتایی ره‌خنه‌کانی له‌مه‌لا جه‌میل
به‌وه‌ده‌هینیته‌وه، که‌بلت: ئابه‌مجۆره شه‌و کتیبه‌ی وه‌رگێپ
(واته‌مه‌لا جه‌میل) پنیوایه‌له‌باره‌ی میزووی میرنشینه

⁸² که‌هه‌ر به‌عسیه‌کان بۆخۆیان له‌به‌غدا به‌شیره‌یه‌کی کوشتیان.

⁸³ له‌باره‌ی ره‌خنه‌کانی د. ناجی معروف له‌مه‌لا جه‌میل بروانه سه‌رچاوه‌ی
پنشو، ص ۱۱۰-۱۱۲.

⁸⁴ د. ناجی معروف: *عروبة العلماء المنسوين الي البلاد الاعجمية في بلاد الروم و الجزيرة و شهرزور و الرابحيات*. ج. ۳، ص ۱۱۲-۱۱۳.

کوردییه کانه وهیه، له واقیعدا له باره ی میرنشینه
 عه ره بییه کانی باکور ی عیراقه وهیه^{۸۵}. شه م جورته ته له
 شیواندنی میژوودا ته نیا له که سینک ده وه شیتته وه، هه مان
 تینگه یشتن و رقی له مرقفی کورد هه بیت، که جه للادیک له
 به ندیخانه و نه نغاله کانداهه یبوو.

وه لئ نووسه ره هه به مه شه وه ناوه ستی و کۆمه لئ
 که سایه تی ناوداری کورد له ناوچه ی هه ولیر و شاره زوور و
 ئامیدیش به ره چه له ک ده باته وه سه ره ره ب، یان هه ره له
 بنه ماوه به سه ره ب له قه له میان ده دات، له وانه ش: شیخ
 عوده ی کور ی موسافیری هه کاری^{۸۶}، مه ولانا خالیدی
 نه قشبه ندی^{۸۷} و شیخ مارق ی نویدی^{۸۸}.

دو اجار تینگه یشتنه به عسیانه که ی مه عروف بق میژوو،
 وای لیده کات حوکمینی کۆمیدیانیه ی واده ربکات، که له
 سه رچاوه میژوو بییه کانداهه نمونه ی ده گمه نه. شه ده لیت:
 هه رکه سینک نازناوی "شه ریف" بیت، یان "سه یید" بیت، له
 بنه چه دا سه ره به (جاله هه ر تیره و هۆز و بنه ماله یه کی
 سه ره ب بیت)^{۸۹}.

⁸⁵ ن. ناجی معروف: *عروة العلماء المنسوبین الی الهدایة الاعجمیة فی بلاد الروم و الجزيرة و شهر زور و الذریعات*. ج. ۳، ص ۱۱۶.

⁸⁶ هه مان سه رچاوه، لاهه ره ۱۴۰.

⁸⁷ هه ره شه سه رچاوه یه، لاهه ره ۲۰۲-۲۰۳.

⁸⁸ هه مان سه رچاوه ی پێشوو، لاهه ره ۲۰۴-۲۰۵.

⁸⁹ هه ره شه ی، ج. ۳، لاهه ره ۲۶۶.

هه موو ئهم پەرۆزه‌یه و پەرۆزه‌ی دیکه‌ی لهم بابه‌ته به پشته‌ستن به مه‌عریفه‌یه‌کی ره‌تکهره‌وه‌ی شیونینهر، کوردناسیی به‌عسییه‌کان پینکده‌هینیت. ئهم کوردناسییه له‌سهریکه‌وه خۆراک له سه‌رچاره‌ کۆنه‌کان وه‌رده‌گریت (بی) گویدانه‌ شوین و کاتی به‌ره‌مه‌ینانان و ماناکانی به‌عه‌ره‌بکردنی به‌رای، که به‌عه‌ره‌بکردن ئامانجیان بوو، له‌سهریکیش‌وه خۆزمایه‌تی له‌گه‌ل پەرۆسه‌ی خۆبه‌عه‌ره‌بکردنی کورداندا ده‌به‌ستێ و ئهو «نه‌زانیه‌» ی له‌ناو ئهو پەرۆسه‌یه‌دا به‌ره‌مه‌اتوو، هه‌لده‌گێریته‌وه‌ بۆ «حقیقه‌تیک» که گوايه‌ کورده‌کان له‌باره‌ی خۆیان‌وه‌ گوتویانه‌ و نووسیویانه‌. هه‌ر لێزه‌شه‌وه‌یه‌ که مه‌عروف ده‌توانیت بلێ، شه‌ره‌فنامه‌ میژووی میره‌کانی کورد نیه‌، به‌لکو‌هی میرنیشینه‌عه‌ره‌به‌کانی باکووری عێراقه‌!

له‌گه‌ل ئهو‌هدا نابیت جیاوازیی بنه‌مایی نێوان گوتاری خۆبه‌عه‌ره‌بکردنی کورد و کوردناسیی به‌عسییه‌کانمان له‌بیر بچیت، (که ده‌توانین به‌گه‌رانه‌وه‌ی گوتاری به‌عه‌ره‌بکردنی دواییش ناوی به‌ین). ئهو جیاوازییه‌ش له‌وه‌دایه‌ که کورد ده‌یه‌ویت له‌ رینگه‌ی قه‌بوولکردنی پەرۆسه‌ی خۆ به‌عه‌ره‌بکردنه‌وه‌، مانه‌وه‌ی خۆی ده‌سته‌به‌ر بکات و جۆری له‌ شانازی به‌ده‌ست به‌ینیت. له‌کاتیکدا گوتاری کوردناسیی به‌عسییه‌کان، زه‌مینه‌ خۆشده‌کات بۆ سه‌ندنه‌وه‌ی هه‌موو شانازییه‌ک له‌ کورد و رینگا خۆشده‌کات بۆ سهرینه‌وه‌ی گشت شیونه‌واره‌ مادیی و مه‌عنه‌ویه‌کانی ئهم میلیه‌ته‌. ئهو

ئەنجامەى لە بەراووردکردنى ئەم دوو گوتارەو (خۆبەعەرەبکردن و كوردناسىي بەعس) بەدەستى دەهينين ئەوئە: يەكەمیان لە چوارچىوئەئەى سۆزگەرایی ئايينيدا دەمىنئەتەو و دووئەمىشان پەرۆئەئەكى عەقلانىانەى وئەرانكەرە. بۆئە پئوئەستە لە بەعسناسىي كوردا، دەستبەردارى ئەو وئەنە باوئە ببين كە بەدرئىزایی شەپى رزگارئىخوئى و لە راگەياندنئى حىزبەكانەوئە، بەعسىيەكانئى وەك مرؤفى «ئاعەقلانى» پئناسە كردوئە.

كوردناسىي بەعسىيەكان پەرۆئەئەكى عەقلانىانەئە كە ئىشىكردوئە بۆ شىواندنئى مئزوو، بەسئاسئىكردنئى ئايين و بەخشينئى كاراكتەرئىكى رەگەزبەرستانەئى تۆئالىتارىانە بە ناسئوئانئىزمئى عەرەبئى لە تئىروانئىنئاندا بۆ مەسەلەئى كورد. لە ئاستئى جوگرافئىشدا هەمئىشە جوگرافئىي دەولەتئى عئراقئى وەك «بەشئىكى جئانەكراوئە لە نئىشئىمانئى گەرەئى عەرەب» پئناسە كردوئە و لەم رئىگەئەشەوئە كارئىكردوئە بۆ رەتكردنەوئەئى هەموو فرەئىيەك لە عئراقدا، بەئىن لەبەرچاوگرتنئى تايبەتمەندئىيە ئەتنئىكئەكان و هەمووئىانئى لە ژئىر ناوئى «گەلئى عئراق/الشعب العراقئى» دا راپئىچكردوئە⁹⁰.

بۆئە كوردناسئى بەعسىيەكان هئىچ كامئىك لەو رئىسائىانەئى بەسەردا هەراكتئىزە ناكرنئىت كە (تزرئىفئىتان تۆدۆرؤف) بۆ ناسئىنئى (ئەوئىتر) باسئىان دەكات. چوئكە ئەو كوردناسئىيە لە

⁹⁰ صدام حسىن: *حول كئابئە التارىخ*. ص 18.

بنه‌مادا: بۆ ناستین نیه، هیندهی شه‌وهی بۆ له‌ناو بردنی کورده
وه‌ک دووژمنیک.

تۆدۆرۆف سنی پانتایی یان سنی ناست بۆ تووژینه‌وه له
شه‌ویتر، یان «شه‌ویترناسی مه‌عریفی» دیاری ده‌کات که
شه‌مانه‌ن:

یه‌که‌م: ناستی به‌ها ناسی (شه‌ویتر باشه یان خراپه‌؟).

دووم ناستی په‌فتارناسی (نایا به‌هاکانی شه‌ویتر قه‌بوول
ده‌کرین؟ شه‌ویتر وه‌ک خۆمان وایه‌؟ یاخود ده‌بی خۆمانی
لی به‌دوور بگرین؟)

سینه‌م: ناستی مه‌عریفی (نایا تا چه‌نده شاره‌زایین به
شه‌ویتر، یان تا چه‌نده نه‌زانین به‌رامبه‌ر به‌ شه‌ویتر؟)⁹¹.

هه‌روه‌کو پینشتر نووسیم: کوردناسی به‌عسیه‌کان له‌سه‌ر
بنه‌مای مه‌عریفه‌یه‌کی شه‌پرانیه‌وه به‌رامبه‌ر به‌کورد
به‌ره‌مه‌هاتوه، نه‌ک مه‌عریفه‌یه‌کی ئالوگۆزکه‌ر. له‌ناو شه‌و
مه‌عریفه‌ شه‌پرانیه‌شدا «کورد» هه‌رگیز وه‌ک بویکی
سه‌ربه‌خۆ و خاوه‌ن ئازادیی قسه‌ی خۆی، وینه‌ نه‌کراوه،
به‌لکو هه‌میشه «به‌شه‌ویتر کراوه» بۆشه‌وه‌ی دواچار
«به‌دوژمن بکری» و له‌م په‌نگه‌یه‌شه‌وه په‌روژه‌ی له‌ناو بردنی
سیسته‌ماتیکیانه‌ی به‌شیه‌یه‌کی عه‌قلانی و به‌ تازه‌ترین شه‌و
چه‌که کۆکووژیانه‌ی ده‌وله‌تانی وه‌ک پووسیا ده‌یاندايه
جینه‌جی بکریته. له‌ شه‌پیشدا له‌گه‌ل ئیران (۱۹۸۰-۱۹۸۸)

⁹¹ مه‌رزاد په‌روجردی: *روشنفکران ایرانی و غرب*. ل ۱۶.

ئەمەرىكاش پىشتىگىرىيى لىكرد و لە نىزىكە وە ھاتە مەيدانە وە .

بە بۆچوونى من لە كوردناسىي بەعسا، سى قۇناغ ھەيە كە تىايدا بەعسىيەكان، بە پىشتەستەن بە تىگە پىشتىنىكى بەعسىيە بۆ ئەو كۆلتورە ھەرەبىيە تىايدا وىناي كورد كراو، كورد بەئەويتەر دەكەن؛ تا بتوانىت دواچار بىخاتە خانەي دوژمنە وە . ئەو سى قۇناغەش ئەمانەن:

يەكەم قۇناغ: كورد وەك بابە تىك «خۆبژە» بۆنە وەي بەعسىيەكان ئىعترافي لىوہ بە دەست بەينىن بۆگەرە كردنى «من»ى ھەرەبىيەكانى خۇيان. ئا لىرەدا ئىسلامى بەرايى ئىلھام بەخشى بەعسىيەكانە: ھەردووكيان ئەويتەر ناچار دەكەن تا شاھ تەمانيان پى بەينى و بەمەش بچووكىي خۇيان لە ئاست «من»ى ھەرەبىي ئىسلامىدا، رابگە يەنن. دەكرى بەم قۇناغە بگوترى قۇناغى خۇگونجاندى دواي گرزىيەكان. لەم قۇناغەدا بەعس پەرسەي بەبەعسىكرەن دەستپەندەكات و بەعسىيەت دەبىتە ئىنتىماي يەكەم لە عىراقدا، ھەرەكچۆن لەسەردەمى فتوحاتدا ئىنتىماي يەكەم لەرپىگەي شاھ تەمانىيەنە وە بوو. ئەمە ئەو قۇناغەيە كە بەعسىيەكان دەيانە وىت سنوورى نىوان «ئىمە» و «ئەوان» شەفەف و

پروون ببینته‌وه و کهس نه‌مینیت له‌ده‌ره‌وه‌ی سنوره‌که
بیت^{۹۲}.

نووم قوناغ: شه قوناغه‌یه که تیایدا کورد وه‌ک «ئه‌ویتر»
مامه‌له‌ی له‌گه‌ل ده‌کریت؛ که به‌عس پیوستی پتیه‌تی بۆ
دنیابونه‌وه له‌گه‌وره‌یی خۆی. له‌م قوناغه‌دا (من‌ی گه‌وره‌ی
به‌عس جۆری له‌ماف ده‌داته کورد و سیمایه‌کی
«به‌خشنده‌ناسا» بۆخۆی دروستده‌کات و ده‌یه‌وئ له‌
سه‌قامگیری ناسنامه‌ی خۆی دنیابته‌وه و مملانی
ناوه‌کیه‌کان کپ بکاته‌وه. ده‌کرئ به‌م قوناغه‌ بگوترئ
«قوناغی خۆرازیکردنی به‌عس سه‌بارت به‌کورد» وه‌ک شه
قوناغه‌ی که تیایدا ره‌زانه‌ندی له‌سه‌ر به‌یاننامه‌ی یازده‌ی
نازاری (۱۹۷۰) ده‌ربری.

سپه‌م قوناغ: به‌لام له‌قوناغی خۆرازیکردنی به‌عسا،
«ئه‌ویتر»، که کورده، رازی نابت و به‌رده‌وامه
له‌مملانیکردن بۆ به‌ده‌سته‌ینانی مافه‌کانی خۆی و نه‌گه‌ری
ترسناکیوونی زیاتر ده‌بیت. بۆیه به‌عس جاریکی دی
ناسنامه‌ی خۆی له‌ناست گروپیکی گه‌وره‌ی ناوخویدا، له
قه‌یراندا ده‌بینیت و شه‌مجا له‌سیاسه‌تی خویدا، کورد له
قوناغی «به‌ئه‌ویترکردنه‌وه» ده‌گوزینه‌ته‌وه بۆ قوناغی
«به‌دووژمنگردن»: دووژمنیک که ده‌بیت به‌هه‌موو شیوه‌یه‌ک

^{۹۲} ناس فەتاح: «هه‌شت قوناغ له‌سیستمیکی کوشتن و سن بۆجوون».
سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ۱۶۱ و باشتر.

له ناو ببریټ، چونکه نیتر بۆته شه گهریکی ترسناک. گرنګترین پرۆزه کانی به عس له م قوناغه دا، بریتین له: راګواستنی زۆره مله ی گونده کان، ده رکرنی کورده فه یلیه کان، شه نغالی بارزانیه کان، کاره ساتی هه له بجه و شه نغاله کانی دواتر... شه وه ی جینگه ی سه رنجه له م قوناغه دا به عس، کورد نه ک هه ر وه ک دووژمنی عه ره بایه تی وینا ده کات و بانگه یشتنی پۆله کانی نه ته وه ی عه ره بی ده کات بۆ به شدار بوون له پاکتاوکردنیاندا، به لکو وه ک دووژمنی خوداش ده یخاته به رده م شالاوه کانی «شه نغال» و به مه ش شه ریکی پیروز له دژی به رپا ده کات . شه ریک که داوا ده کات پۆله مسوولمانه کانی عه ره ب به شدار ی تیندا بکه ن و هه ره یه که یان بینه وه به محمه دیکی تر، وه کته وه ی عه فله ق ناواتی ده خواست.

پنجم: بؤ بیمه‌وه به عیراھی؟!

پرژهی به‌عه‌ره‌ب‌کردن و خؤبه‌عه‌ره‌ب‌کردن و دواچار
پرژهی کوردناسیی به‌عسییه‌کان میراتیکی تراژیدیان‌یه‌ان بؤ
به‌جینه‌نش‌توین: یه‌که‌میان له‌سه‌ر ده‌سته‌مؤکردن و
دوه‌میان له‌سه‌ر خؤفه‌رامؤشی و سینه‌میشیان له‌سه‌ر
سرپنه‌وه‌ی خودی کوردی شیشیان‌کردوه. نه‌وه‌ی یه‌که‌میان
کوردی وه‌ک نیچیریک بینیوه که ویستویه‌تی مالیی بکات و
بؤ نه‌مه‌ش هاتوره قه‌فه‌سیکی ناسینی بؤ دروست‌کردوه و
هه‌ولیداوه بیخاته‌سه‌ر شه‌و بروایه‌ی که به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی
له‌وه‌دایه‌ بچینه‌ناو شه‌و قه‌فه‌سه‌وه چونکه‌ته‌نیا له‌ویدا
به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی ده‌پاریزرین و مانه‌وه‌ی ده‌سته‌به‌ر ده‌بیت.
دوه‌میان به‌تی‌په‌رینی کات شه‌و بانگه‌یش‌تنه‌ی
قه‌بو‌ل‌کردوه و چؤته‌ناو قه‌فه‌سه‌که‌وه. سینه‌میشیان به
سوود وه‌رگرتن له‌پرژهی یه‌که‌م (به‌عه‌ره‌ب‌کردن)؛ دوی
شواندن و دابر‌کردنی له‌هل و مه‌رجه‌میزووییه‌کانی،
هاتوره‌ش‌یوه‌یه‌کی به‌عسیانه‌ی ره‌گه‌زه‌په‌رستانه‌ی
پنجه‌خشیوه و وه‌ک پشتیوانه‌یه‌کی میژوویی به‌کاریه‌یناوه
بؤ شه‌رعییه‌تدان به‌پرژه‌که‌ی خؤی که بریتیبوه له
به‌ئه‌ویت‌کردن و به‌دوژمن‌کردنی کورد.

نه‌گه‌ر پرېژده‌ی په‌که‌م، واته‌ به‌عه‌ره‌بک‌ردن، له‌
 چوارچينو‌ه‌ی پان‌تاييه‌کي سياسي - ناييني (فتوحات و
 به‌ئيسلام‌کردن) دا‌ نه‌نجام‌دراييت؛ نه‌گه‌ر خو‌به‌عه‌ره‌بک‌ردن‌پس
 زياتر له‌سه‌ر بونيادي ده‌رووني و مه‌عنه‌وي لاوازک‌راوي
 کورد به‌نه‌نجام‌گه‌يشتبيت و کوردپس له‌گه‌ل په‌وتی ميزوودا
 هاتبته‌ سه‌ر شه‌و بېروايه‌ی که‌ ژيانی ناو قه‌فه‌سه‌ ناسنينه‌که
 وه‌ک «حه‌قيقت»ی ژيان په‌سه‌ند بکات؛ شه‌وه‌ پرېژده‌ی
 سينهم به‌سوودوه‌رگرتن و شي‌واندن و سه‌رله‌نوئ
 دارش‌تنه‌وه‌ی شه‌و دووانه‌ی په‌که‌م، توانيويه‌تی
 «به‌نه‌وي‌ترکردن» و «به‌دوژمن‌کردن» و سرپينه‌وه‌ له‌سه‌ر
 عه‌ردي واقيع و له‌ چوارچينو‌ه‌ی جوگرافيايه‌کدا
 جنبه‌جيبکات، که‌ خاکی «عيراق»ه‌. ليره‌شه‌وه‌ نه‌گه‌ر تا
 ئيستا له‌ قسه‌کانماندا مانايه‌کي مه‌جازيمان بؤ ده‌سته‌واژه‌ی
 «قه‌فه‌سي ناسنين» له‌به‌رچاو گرتبيت، شه‌وه‌ به‌ دامه‌زرائی
 ده‌وله‌تی نويی عيراق و له‌سه‌ر ده‌ستی رژيمه‌ په‌کبه‌دواي
 په‌که‌کانی شه‌م ولاته‌، به‌تاييه‌تپس له‌سه‌ر ده‌ستی
 به‌عسييه‌کان؛ عيراق بؤ کورد ده‌بيته‌ قه‌فه‌سينکی راسته‌قينه‌ی
 ناسنين که‌ هيچ مانايه‌کي مه‌جازيانه‌ هه‌لناگریت.

به‌عسييه‌کان، هه‌روه‌ک چؤن مانايه‌کي تاييه‌تيان به
 ئيسلام و کولتوري عه‌ره‌بي به‌خشی و به‌گوته‌ی سه‌دام
 حسين: «تينگه‌پشتنيکی به‌عسيانه»يان له‌سه‌ر به‌ره‌مه‌ينا؛
 شاواش چه‌مکی ده‌وله‌تی «عيراق»يان له‌ ناويکی
 جوگرافيه‌وه‌، که‌ شه‌ويش له‌ دواي جه‌نگی په‌که‌میی

جیهانییه وه دروستکرا بوو، کرد به چه مکیکی
ره گه زپه رستانه و به راستیی کردیانه شه و قه فه سه ئاسنینه ی
که چیدی تیایدا مسولمان بوون و خۆبه عه ره بکردن و
به عیراقی بوون و ته نانه ت قه بوولکردنی ئوتونؤمیش، وه ک
پرؤژه یه کی کارتونیانه ی به عس، شه فاعه تیان بۆ کورد
نه ده کرد...

عیراق بۆ به عسییه کان، شه پانتاییه جوگرافیه بوو که
جه وه ره که ی، پیش شه وه ی شویننیک بیت بۆ ژیا نی
فره ره نگیی ئینسانه کان و حه وانه وه و ئاساییش؛ له وه دا
بوو که «به شینکی جیا نه کرا وه بیت له نیشتیمانی گه وه ی
عه ره ب» و بگره «پاسه واننی ده روازه ی خوره لاتی شه
نیشتیمانه ش بیت»: «حارس البوابة الشرقية للوطن العربي».
ئالیره شه وه به عسییه کان عیراقیان کرده سه نگرئ بۆ
شه بکردن له گه ل ه موو شه دوژمنه راسته قینه و
وه همیانه ی که پرؤژگارنیک چاویان ده بریه شه جوگرافیا
گه وه ره یه ی که ناوی نیشتیمانی عه ره ب بوو. به لام شه
نیشتیمانه گه وه ره یه به ده ست نه خۆشییه کی کوشنده وه
ده یئالاند که شه ویش پارچه پارچه یی و نه بوونی یه کینتی
نه ته وه یی بوو، بۆیه به عسییه کان له شه ده بیات و میتودی
پهروه رده ییانه ی خویاندا و به زماننکی تایبته ⁹³،

⁹³ زمانی به عسیانه ی میشیل عه فله ق جیاوازه له تیگه یشتنی سه دام
حسین بۆ شه و زمانه ی پنیویسته له ریگه یه وه بیروراکانی به عس ده ر

نیشتیمبانه که یان به «خیزان» یک ده چوواند، که ده بوو
 نه دنامه کانی ناوی (عده به کان) بینه سه ربازیک و یه کیتی
 نه ته وهی خویان بهاریزن، چونکه نه وان هه نگری په یامیکی
 عده بیانهی نه مرن: «امة عربیة واحدة، ذات رسالة خالدة»^{۹۴}

دوو دانه له وړه هنده گرنگانهی که به عسییه کان
 به لایانه وه و او بوو یه کیتی نه ته وهی عده رب دابین ده که ن،
 چه مکی عده بایه تی «عروبه» و چه مکی «نیسلام» بوون. به لام
 ده بیت ته وه بزانی که عده بایه تی به لایانه وه له نیسلام
 کونتر و ره سه نتریش بوو، چونکه له لایه که وه، نیسلام بووه
 هوی ژیانده وه و نویکردنه وهی عده بایه تی^{۹۵} و له لایه کی
 دیکه یشه وه، وهک میثیل عه فله ق ده یگوت: نیسلام له ناو
 نه ته وهی عده بدا نه بایه سه ریبه لنه ددها و نه مه یشی

به پردین. له لای عه فله ق زمان ده بیته نامرازی که راستیه کانی
 رابردوی عده رب به رنګ و بویه کی نیمچه فله سفی و فیکری و
 به بی به لګه کاری، ده گوازیته وه بز ته وهی نوئ. له کاتیکدا سه دام
 حسین نه فرده له زمانی نیستهدلال و فله سفی ده کات و پنیوایه
 ده بیت بیروپاکانی به عس به ساکارترین شیوه، ته نانهت بز مندالانی
 که مته مه نیش، به رجه سه بکرین. له مباره یه وه بیروانه: صدام حسین:
 حول کتابه التاريخ سه جاوهی پنهو، ل ۱۴۱.

^{۹۴} سه باره ت به گرنګی ته درووشمانه له فیکری به عسدا بګه پزوه بز:
 حزب البعث العربی الاشتراکی، القيادة القومية: المنهاج الثقافي المركزي، کتاب
 الاول، بغداد ۱۹۷۷، ص ۵۹-۶۰ و ص ۷۱-۷۸ و مهروه ما ص ۱۷۹-۱۸۲.

^{۹۵} میثیل عه فله ق: فیه سبیل البعث. ص ۱۲۶ و به ره و دوا

به‌به‌ست به و فزایلت و خه‌سه‌تانه‌ی له عه‌ره‌بدا نه‌بیت له هه‌یچ نه‌ته‌وه‌یه‌کی دیگه‌دا نین^{۹۶}. له‌لای سینه‌میشه‌وه عه‌روه خه‌سه‌تی که‌مال و لو‌تکه‌ی هه‌یچ‌یه‌شته‌نه؛ که‌واته جه‌وه‌ه‌ریکی نه‌گۆره، له‌کاتیک‌دا نی‌سلام ره‌ه‌ه‌ندیکی دراکه‌وتوانه و ره‌ه‌ه‌ندیکی شو‌رش‌گه‌یرانه‌ی‌شی هه‌یه^{۹۷}. که‌واته له‌روانگه‌ی عه‌روه‌ویانه‌ی به‌عسه‌یه‌کان‌دا ره‌ه‌ه‌ندی شو‌رش‌گه‌یرانه‌ی نی‌سلام: «بزاف‌یه‌کی عه‌ره‌به‌یه، نه‌و زمانه‌ی پتی هاتۆته خوارموه عه‌ره‌به‌یه، ته‌گه‌یه‌شتنی نی‌سلامیانه بو شته‌کان به‌چاو‌یه‌کی عه‌ره‌به‌یانه‌یه و مسو‌ل‌مانیش بی‌جگه له‌عه‌ره‌ب که‌سه‌یتر نه‌یه»^{۹۸} جینی سه‌رنجه که‌نه‌م بزافه عه‌ره‌به‌یه هه‌ر ته‌نیا رو‌وداو‌یه‌کی مین‌زووی نه‌یه تا «بو عه‌یره‌ت وه‌رگرتن و شانازی پی‌وه‌کرن یادی بکری‌ته‌وه؛ به‌لکو ناماده‌یه‌کی هه‌میشه‌یه له‌نه‌ته‌وه‌ی عه‌ره‌بدا (استعدادان دائم فی‌الامه‌ العریه)

^{۹۶} نه‌م گوته‌یه‌ی عه‌فله‌ق له‌گه‌ل نه‌م لیک‌دانه‌وه‌یه‌ی (نه‌بو حه‌یاتی ته‌وحیدی) به‌راو‌ورد بکه، که‌ته‌یادا ده‌ل‌یت عه‌ره‌ب: «اعقل الامم لصحة الفطرة، واعتدال الفینیه، وصوب الفکر، و نکاه الفهم». به‌روانه: رضوان السید: مفاهیم الجماعات فی‌الاسلام (دراسات فی‌السوسیولوجیا التاریخیه‌ی للاجتماع العریب الاسلامی). بیروت ۱۹۹۳، ص ۱۲۹. نه‌وه‌یش له: ابو حیات التوحیدی: الامتاع والموائمه ۸۹/۱ وه‌ره‌یگرتوه.

^{۹۷} مه‌شیل عه‌لق: فی‌سه‌ییل‌البعث. ص ۲۰۹-۲۱۷. ده‌بیت نه‌وه به‌یادی خوین‌ه‌ر به‌ینمه‌وه که‌هه‌لو‌یستی عه‌فله‌ق سه‌باره‌ت به‌ته‌یینی نی‌سلام له‌نیوان سالانی ۱۹۴۳ بز ۱۹۵۶ گۆرانی به‌سه‌ردا هاتوه.

^{۹۸} مه‌شیل عه‌لق: فی‌سه‌ییل‌البعث. ل ۱۲۷

ئەگەر لە ئىسلام بەوجۆرە تىگەشت كە لە حەقىقەتى خۇيدا
 ھەيە»^{۹۹}. بىنگومان حەقىقەتى ئىسلام بە تىگەشتنىكى
 بەعسىيانەى پەگەزپەرسەتانه و لە ئەنجامى
 سىياسىيارىكردنەىو، وەكئەوەى پىنشتەر قسانمان لەبارەو
 كرد.

بەرھەمەينانى تىگەشتنىكى بەعسىيانە لەسەر عىراق،
 كارى بەردەوامى زياتر لە سى و پىنچ سالى بەعسىيەكان
 بوو. ئەگەرچى ئەوان زۆر پىنشتەر كارىانكردوو بۆ
 پەگەزپەرسەتانه كردنى ئىسلام و كولتورى نەتەوەى عەرەب
 و بەئايديۆلۆژىكردنى عروبه. ئەو سى و پىنچ سالى
 بەعسىيەكان لە عىراقدا حوكمىانكرد، زۆر بە وردى
 كارىانكرد بۆ گەلەكردن و بەرجهستەكردنى تىگەشتنىكى
 بەعسىيانە لە بىركردنەو، گرروپىكى كۆمەلايەتى گەرەى
 ناو، و دەرهو، جوگرافىيائى ئەم ولاتەدا و ھەولياندا
 چەمكى «عىراق» لە پانتايىيەكى جوگرافىيائى - ژيارىيائى -
 ژىنگەيىو، بگويزنەو، بۆ پانتايىيەكى سىياسىيائى
 دەمارگىرانەى شەرخواز. كاركردنى بەعسىيەكان كاركردن
 بوو بۆ بەرھەمەينانى مرفۇئىكى پەرورەدەكراو، كە بتوانىت
 بەعسىيانە بىر لە چەمكەكانى وەك «يەكىتى عەرەب،

^{۹۹} مېشىل علق: فې سېل البعث. ل ۱۲۵

نه ته وهی عه ره ب، نیشتمانی عه ره ب، عیراق، گهل...»
بکاته وه^{۱۰۰}

به لایکه مه وه نه وه یه ک، یان بابلین گروو پنیکی گه وه ره له
هاوولاتیانی ولاتانی عه ره بیی دی، به م تینگه یشتنه کاریگر
بوون و نه وه یه ک له هاوولاتیانی عیراقیش، له ناو
نابلزقه یه کی پهروه رده ییانه ی به عسییه کاندای
چاویانکرده وه و به شیککی زوری شه و چه مکانه له زه یینی
شه واندا و له ته مه نیککی زووی مندالییه وه، به و مانایانه
به رجه سه بوون که به عس پینی به خشیبوون. واته هه مان
چاویلکه ی به عسیان کرایه چاوو هه ره به و چاویلکه یه ش شه
چه مکانه ده خویننه وه. واته هه مان مانایان بز یه کیتی خاکی
عه ره ب و نیشتمانی عه ره ب و پیروزیی شوینگهی عیراق و
میژووی نه ته وهی عه ره ب هه یه، که به عسییه کان به پینی
خه سه له ته گانی ری بازه تایبه ته یه که ی خزیسان به ره مه میان
هینا بزوه. شه و ری بازه ش وه ک سه دام حسین ده لیت:
«ری باز یکی ته حلیلیانه ی میژوو بوو نه ک گێرانه وهی
پوو باوه کان. تا شه ته حلیلکرده بتوانیت هه مان شه
خه سه له تانه بداته میژوو، که له تیژوهی حیزی به عسی
عه ره بی سؤسیالیستیدا هه ن»^{۱۰۱}. شه مه ش شه وه ده گه یه نیت

¹⁰⁰ صدام حسین: حول کتابه التاريخ. ص ۱۴-۱۵.

¹⁰¹ صدام حسین: حول کتابه التاريخ. ص ۲۳.

که به عس فریای نه‌وه که‌وت دزه بکاته ناو «هابیتوس»^{۱۰۲} ی گرووپینکی گه‌وره له مرۆفی عیراقتی و عه‌ره‌بیه‌وه و نه‌و شوینه له که‌سایه‌تی نه‌وان داگیر بکات، که تیایدا جیهابینی و خوو و په‌فتار و توانای ترخاندنیان بق‌شته‌کان شیوه‌ی خۆی ده‌گریت. نپستا نه‌و گرووپه‌ گه‌وره‌یه، که ته‌مه‌نی به‌گشتی له نیوان بیست بق‌سی و پینج سالدایه، هه‌مان گرووپه که رای گشتی عه‌ره‌بی پیکده‌هینیت و له کاتی لیدانی هاوپه‌یمان‌ه‌کاندا و به‌پشتیوانیکردنی رژیمی به‌عس، پزایه

¹⁰² هابیتوس زاروا‌ه‌یه‌کی کۆمه‌لناسی فه‌ره‌نسی (په‌ر بۆردیۆ)یه. به‌و بونیاده زه‌ینی و مه‌عریفیانه ده‌گوتی، که مرۆفه‌کان به‌هۆیانه‌وه و له‌ ریگه‌یانه‌وه پووبه‌رووی ژبانی کۆمه‌لایه‌تیان ده‌بینه‌وه. به‌ به‌روای بۆردیۆ مرۆفه‌کان خاوه‌نی زنجیره‌یه‌ک په‌لان و نه‌خشه‌ی زه‌ینین، که ده‌توانن به‌هۆیانه‌وه له‌ دنیای کۆمه‌لایه‌تی خۆیان تیگه‌ن و بینه‌رخینن. ئەم بونیاده زه‌ینیه دروستبوویه‌کی میژووبیه و خیزان و قوتابخانه و ژبانی کۆمه‌لایه‌تی له‌ مرۆلدا به‌رجه‌سته‌ی ده‌که‌ن و گه‌شه‌ی پنده‌ده‌ن، به‌جۆری که ده‌بیته به‌شیک له‌ ناناگاییان و له‌ کردار و هه‌ل‌بژاردن و خوو و په‌فتاره‌کانیاندا به‌رپار ده‌دات و پنگه‌داته‌وه. به‌م مانایه‌ش هابیتوس سیسته‌میکی ریکه‌ستن و گونجاندنه، که له‌ نیوان بونیاده کۆمه‌لایه‌ته‌کان و کرداره‌ه‌راکتیه‌که‌کاشی تاکه‌که‌سدا ناو‌بژی و هاوسه‌نگی دروسته‌کات. به‌وه‌ی که هابیتوس په‌رۆسه‌یه‌کی میژوو‌کرد دروستی ده‌کات، نه‌وه به‌ده‌نگ ده‌گۆرپه‌ت؛ وه‌لن بۆگۆرپینی هابیتوسی تاکه‌کان باشترین ریگا بۆرپه‌یه له‌ گۆرپینی بونیاده کۆمه‌لایه‌تی و په‌روه‌رده‌یه‌یه‌کان و بارگاو‌یکردنیان به‌و نرخ و به‌ها و تاه‌دپۆلۆژیانه‌ی که ده‌وله‌ت مه‌به‌ستیتی. له‌مباریه‌وه به‌روانه:

Heine Andersen (red.): Sociologi en grundbog til et fag. Hans Reitzels Forlag, København 1998, p 69-70

سەر شەقامی پایتەختی ولاتە عەرەبەکان. ئەمە هەمان
 نەوێهە کە ئیستا و دواى ئاشکرا بوون و هەلدانەوهی سەدان
 گۆڤی بە کۆمەڵی، لە راگەیانندی عەرەبیدا ڤۆلی بەرچاوی
 هەیه لە دروستکردنی نۆستالیزیای بەعسیزەدا. ئەمە
 بەشێکی هەمان گرووپی هەهه و هاوولاتیانی عێراقی، کە دواى
 ئەو هەموو تراژیدیایەى بەسەر کۆمەڵگا کەیدا هات،
 دەگەریتەوه بۆ شووناسیکی جەنگەرستانە و پشیمۆی
 نانهوه و شیوازە سەرەتاییەکانی بەرگریکردنی قەبیلەیی لە
 دەست و پێوەندەکانی ڤژیم. ئەمە هەمان گرووپی هەهه
 هەلپەڕین بۆ سەدام حسینەوه دەگوازیتهوه بۆ لەخۆدان و
 شینگێری لەبەر دەم بەچکە ئاخوندیکدا. ئەمە هەمان نەوێهە
 چالاکیشە لە حیزبە سیاسییە عێراقییەکاندا، کە تا ئەم
 ساتەوهختە نەیتوانیوه لە ئاست کوردا خۆی لە دەسەلاتی
 ئەو جەمکانه ڤزگار بکات کە پێشتر باسکردن و لیوانلیتون
 بەو مانایانەى بەعس پێی بەخشیون. ئەمە بەشێکی هەمان
 جەماوەری عەرەبییە کە بە بینینی لاشەى کۆڤەکانی سەدام
 هەستیاڕی عرووبەیانەى دەخرۆشیت وکەچی لە ئاست
 هەلدانەوهی گۆڤە بەکۆمەڵیەکانی برا عەرەب و هاو
 دینەکانیاندا ئەو هەستیاڕیە لە خەوینکی قول، یان لە
 بێدەنگییەکی ڤه هادایه.

لە راستیدا ئەم نەوێهە لە دواى داگیرکردنی کۆیتەوه
 نەوێهە کە بووه ئابلقەى ئابووری و ڤۆشنبیری سەختی
 لەسەر بووه و بەدوور بووه لە هەموو زانیارییەک، کە

په یوه نډیان به گۆر انکار په کانی ناوچه که و دنیاوه هه بووه. نه مه جگه له وهی مه حرووم بووه له هه موو جزیره کانی ته کس نه لوزیای راگه یانندن و په یوه نډیکردن و نالو گۆری هاوچه رخ. نه گهر ئیمکانیشی بۆ ره خسا بیت نه و ته کس نه لوزیایه به کار بهینی، له ژیر کۆنترۆل و سانسۆریکی ره سمیی توندا بووه و راگه یانندی مه رکه زیی پژییم بریاریداوه هاوولاتیان چی ببینن و چی نه بینن. نه مه بیتجه له نه بوونی پۆژنامه گهری نازاد و پرۆزه ی راگه یانندی نه هلی. ویرای نه مه ش به عس نه ک هه ر گوتی له ته له فونی مالان و که سه کان ده گرت، به لکو پۆستخانه کانیشی کردبووه دریز کراوه ی ده زگای سیخووی و هه والگری، ته نانهت پۆستخانه له عیرا قدا رۆلنکی گه وره ی بینویه له ناشکر کردنی په یوه نډیی هاوولاتیانی عیراق به که سوکاریان له ده ره وه و که م په نابهری عیراقی هه یه، باج و گومرگ و به خشیشی بۆ کار مه نده سه ختگیره کانی پۆستخانه، له گه ل نه و دیاری و ده رمان و پنیو سیستانه دا نه نار دبیت، که ده یناردنه وه بۆ خیزانه که ی خوی.

جگه له شه ره به رده وامه کانی له کوردستاندا، نه م نه وه یه راپهینچی سنی جهنگی په کبه دوا ی په کیش کرا: جهنگی عیراق/ئیران (۱۹۸۰-۱۹۸۸)، داگیر کردنی کویت (۱۹۹۰) و دواچار شکانی هه همیشه یی له سه ر دهستی هاو په یمانه کان (۲۰۰۳). له گه ل ده ستپن کردنی هه ریه ک له م جهنگانه دا، ده زگا کانی پروپاگهنده ی به عس به خسته گه ری گوتاری

عروبه ویانهی ئیسلامیانه، به پێبه خشیینی وینهی دزیو به
 دووژمنه واقیعی و وههمیهکان و ناویردنی شه جهنگانه به
 (قه عقاع) و (قادسیه) و شهراء یمان) و (کوفر) و شهپی
 (نهتهوهی عه ره ب) و (فورسی مه جووس) و (سه هیونیته) و
 هتد؛ مرۆقی عیراقییان پرده کرد له نومیندی ساختهی
 سه رکه وتن و بردنه وه و هه ستکردن به بالاخوازی و
 شه هامت. له کاتی کدا شه مرۆقه له دۆراندن و سه رکو تانه وه
 و کوژران زیاتر هیهی دیکهی له جهنگانه دا به نسیب
 نه ده بوو. بۆیه شتیکی ئاساییه شه وه وه یه له چاوه پروانی
 هاتنی شه سه رکه وتنانه و خو بیینه وهی له ناو واقیعی
 دۆرانه کاندای، گرێبه کی ده روونی سه ختی بۆ دروست بوو بیت،
 که ئیمه نیشانه کانی شه گرێبه له وه حه زه زۆره یدا بۆ
 تۆله کردنه وه و تالانکاری و خو ویرانکار دندا ده بیینن.
 ته نانه ت شه مرۆقه شه وه نده هه ست به تیکشکان ده کات، که
 دوائی پروخانی پزیم و ده زگا کانی شی، که چیدی ناتوانن هیه
 مژده یه کی پێبه خشن؛ سووتاندنی ماشینیکی سه ربازه
 شه مریکیه کان به بردنه وه داده نیت و به دیاریانه وه سه مای
 سه رکه وتن ده کات...

هه موو شه نمونه و چه ندان نمونه ی دی پیمانده ئین:
 به عس له عیراقدا جوژن له مرۆقی په روه رده کردوه که
 هابیتۆسه که ی رینگهی پینادات به ئاسانی ده ست له رابردوی
 هه ئبگریته و هه موو شه چه مک و وه سفیات و سیسته مه
 زاراوه ییه ته لاق بدات، که به عس له بیر کردنه وه یدا

بهرچه سته‌ی کردووه و ناچار‌ی کردووه به‌هویانه‌وه
 «تینگه‌شتنیکی به‌غمسیانه» له‌سه‌ر دنسیا به‌ره‌م بهینن.
 دروستکردنی شه و نه‌وه‌یه و په‌روه‌رده‌کردنی شه و هابیتۆسه
 و دواجار جیهینشتنی له «عیراقی ده‌روازه‌ی خۆره‌ه‌لاتی
 نیشتمانی عه‌ره‌بی» دا، نه‌ک هر یه‌ک‌یک بووه له‌په‌رۆزه
 دریزخایه‌نه‌کانی به‌عس، به‌لکو یه‌ک‌یک‌شه له‌دوایین
 موفاچه‌نه‌کانی، که ماوه‌ی به‌دیارکه‌وتن و ناشکرابوونی
 له‌سه‌ر عه‌ردی واقیع؛ که‌متر نابیت له‌و ماوه‌یه‌ی په‌رۆسه‌ی
 دروستبوونه‌ی ئایدیۆلۆژییه‌که‌ی خایاندوویه‌تی. بۆیه
 هه‌له‌یه‌کی گه‌وره‌یه‌ گه‌ر و ابزانین کۆتایی پزیمی به‌عس له
 عیراقدا کۆتایی به‌عسیزمه و په‌رۆزه‌ی له‌به‌عسخستنی‌ش
 ده‌مانگه‌یه‌نیت به‌و کۆتاییه، وه‌ک هه‌ندئێ که‌س بۆی ده‌چن.

هه‌موو نه‌مانه‌ به‌لگه‌ن له‌سه‌ر شه‌وه‌ی که‌ گوتاری
 به‌عیراقیکردنه‌وه‌ی کوردستان، له‌ ئێستادا و دوا‌ی دایه‌رانیکی
 دوا‌زده‌ سالیی مرقۆفی به‌شیک‌ی زۆری کوردستان له‌ حوکمی
 پاسته‌وخۆی به‌عس؛ ده‌مانخاته به‌رده‌م چاوپۆشیکردن له‌و
 میژووه‌ی که‌ به‌عسییه‌کان بۆ عیراقیان به‌ره‌مه‌ینا و
 ده‌مانخاته به‌رده‌م فه‌رامۆشکردنی شه‌و هابیتۆسه‌ی به‌عس له
 مرقۆفی عیراقیدا خه‌ملاندی. شه‌م گوتاره‌ نه‌ک هر
 ده‌رفه‌تیک‌ی ئیجابی ناخاته به‌رده‌می کورد، به‌لکو ناچار‌یشی
 ده‌کات ده‌ست له‌ هه‌موو شه‌و ده‌ستکه‌وتانه‌ش هه‌لب‌گریت که
 به‌دایه‌رانی شه‌م هه‌ریمه‌ له‌ ده‌سه‌لاتی پاسته‌وخۆی به‌عس،

بوونه دهستگهوتی نه وه په ک، که زور جیاوازه له و نه وه په ی به عس په روه رده ی ده کردن.

به مجوره ش جیاوازیه کی زهینی و میزاجی و مینتالی و کولتوری له نیوان نه و نه وه په و هاوته مه نی نه و نه وه په له کوردستاندا، دروستبووه؛ که هه ندئ هه لومه رچی بابه تی له دروستکردنی نه و جیاوازیه دا رۆلیان هه بووه. په کینک له هه لومه رجان هه وه په که له راهه پینه وه مرقۆی ناو کۆمه لگای کوردی زیاتر له که شیکي به جیهانیبووندا زیاهه له چاو نه وه ی ژیر ده سه لاتی به عس. له ناستی سیاسی و بازارگانیشدا په یوه ندی هه ریمی کوردستان به دنیای دهره وه زیاتر بووه و نه مه ش په نگدانه وه ی خۆی هه بووه له سه ر زهینی نه ندامانی کۆمه لگا. بواره کانی ئالوگوپ و راگه یانندی سازاد و نیمچه سازاد و نه هلی و بزافه رۆشنیری هکان، توانیویانه به شیک له چه پینراوه کانی مرقۆی نه م کۆمه لگایه له به رامبه ر ده سه لاتی سیاست شایین و نه ریت هکاندا سازاد بکه ن. ئامرازه کانی په یوه ندیکردنی نه لکترونی و ته کنه لۆژیا به ریزه په کی نیسبی، له چاو عیراقی ناوه ند و خواروو، له کوردستاندا بلاوتر بوون. کۆمه لگای کوردی له په یوه ندیه کی راسته و خۆتردا بووه له گه ل کۆمه لگا نه و روپایسه هکان و له مه شدا هاتو چۆی به رده وامی تاراوگه کراوه کان و په نابره هکان؛ به چۆرئ له چۆره کان رۆلی خۆی بینیه وه له گواسته نه وه ی په هه ند ه کولتوری هکاندا. به تابه تیش نه و په هه ندانه ی په یوه ندیان

هه‌یه به زه‌وق و سه‌لیقه و نارایشی ژییانی پۆژانه‌وه. به‌کورتی، وێرایی کێشه ناو‌خۆییه‌کانی کۆمه‌لگای کوردی، هه‌په‌شه‌ی به‌رده‌وامی پۆژیمه‌کانی دراوسێ، مەملانیسی نا‌شه‌رعی حیزبایه‌تی و شه‌پی نا‌وخۆ و بی‌رۆکراتیه‌تی ئیداری و زیندوو‌بوونه‌وه‌ی شی‌وازه‌کانی په‌یوه‌ندی عه‌شایه‌ری و توند‌په‌وی نایینی (تیزاب‌پێژی و نافه‌ره‌ت‌کوشتن و...)، هه‌نشتا کۆمه‌لگای کوردی به‌شێوه‌یه‌کی گه‌شتی کۆمه‌لگایه‌کی نارام‌تر بووه و مه‌جرای ژییانی ئاسایی له‌به‌رده‌وامیدا بووه. له‌ناو ئه‌م هه‌لومه‌رجانه‌شدا نه‌وه‌یه‌کی چاو‌کراوه‌تر گه‌شه‌ی کردووه که‌نه‌ک هه‌ر بې‌روایه‌کی زیاتری به‌خۆی هه‌یه، به‌لکو ته‌نانه‌ت گه‌رنی ده‌روونه‌کانیشی جیا‌وازن له‌گه‌رنی ده‌روونی هاوته‌مه‌نه‌کانی خۆی له‌ عێراقی به‌عسدا. بۆ‌نمونه ئه‌م نه‌وه‌یه تیگه‌یشتنیکێ ته‌واو جیا‌وازی بۆ چه‌مکی تۆله‌کردنه‌وه له‌ به‌عسییه‌کان هه‌یه، له‌چاو پۆژانی راپه‌ریندا: له‌ پۆژانی راپه‌ریندا، نه‌وه‌یه‌ی ئیستا له‌ کوردستاندا ته‌مه‌نی له‌ نێوان بیست و پینج بۆ چل ساڵه‌، بې‌روایه‌کی ته‌قلیدیانه‌ی هه‌بوو به‌ تۆله‌کردنه‌وه له‌ به‌عسییه‌کان، که‌ ئه‌ویش تۆله‌کردنه‌وه بوو به‌ کوشتن. که‌چی له‌ دوا‌ی داته‌پینی پۆژیم له‌سه‌ر ده‌ستی هاوپه‌یمانانه‌کان، وه‌ک‌ئه‌وه‌ی له‌ چه‌ندین دانیه‌شتندا که‌ بۆمه‌به‌ستی هه‌لوێست وه‌رگه‌رتن بوون له‌ به‌عسییه‌کان، دا‌وای سسزای یاسایی بۆ ده‌سته‌نده‌خۆر و تا‌وان‌سپاره‌کانی سه‌ر به‌ پۆژیم ده‌کرد. ئه‌مه‌ش له‌کاتیکدا که‌ هه‌ندیک له‌و تا‌وان‌سپارانه‌ پوویان

کردبووه کوردستان. بهه‌مان شیوه، نه‌گه‌رچی ئەم گرووپه
گه‌وره‌یه‌ی کۆمه‌لگای کوردی گله‌یی و په‌خنه و ناره‌زایی
خۆی هه‌یه له هه‌نزی هاوپه‌یمانه‌کان و چه‌یدی به‌چه‌ی
فریادپرس ته‌ماشایان ناکات؛ که‌چی به‌رگری ئەم گرووپه
کۆمه‌لایه‌تیه له خۆپیشاندانی هه‌منانه و به‌رزکردنه‌وه‌ی
داخوازی و دانوستانی مه‌ده‌نیانه زیاتر له ناست هه‌نزی
ناوبراو، تێپه‌ری نه‌کردوه.

هه‌موو نه‌مانه پهنانده‌لێن، تێکه‌لکردنه‌وه‌ی ئەم دوو
کولتوور و مینتالیته جیاوازه، له‌ناو عێراقیکی یه‌کگرتوودا،
(که‌یه‌کگرتوو یه‌که‌ی له‌ بنه‌پندا میراتی نایدیۆلۆژیای
به‌عسیه ره‌گه‌ز په‌رسته‌کانه؛ با له‌ئێستادا له‌پرووی سیاسی.
ئیدارییه‌وه هه‌ر پهناسه‌یه‌کی دیکه‌ی بۆ بکریته)، کاریکه
خزمه‌ت به‌ ئاسایشی کۆمه‌لایه‌تی داهاتوو ناکات.

گوتاری به‌ عێراقیکردنه‌وه‌ی کوردستان، هه‌لقولای
بیروبايه‌کی پته‌وبه‌یت به‌ یه‌که‌پارچه‌یی خاکی عێراق،
وه‌کنه‌وه‌ی حه‌یزبه عێراقیه‌کان ده‌خوازن؛ یان تاکتیکی
حیزه کوردیه‌کان به‌یت بۆ قایمکردنی په‌نگه‌ی خۆیان له
ئیداره‌ی داهاتووی عێراقدا، زیاتر له‌وه‌ی گوتاریک به‌یت بۆ
په‌نگه‌وه‌ ژیان و له‌گه‌ل یه‌که‌دا هه‌لکردن، گوتاریکی
تۆتالیتاریانه و له‌ بالاوه سه‌پاوه و هه‌یچ بنه‌مایه‌کی
واقعیانه‌ی له‌ناو کۆمه‌لگای په‌رته‌وازه‌بووی ئەم ولاته‌دا نیه.
تۆتالیتاریانه‌یه، چونکه‌ شه‌و پهناسه‌یه له‌به‌رچه‌و ناگریته که
به‌عس له‌ ماوه‌ی حوكمی خۆیدا به‌ عێراقی به‌خشی و

بریتیبوو له دایر نه کردنی عیراق له نیشتمانی گه وره ی
عهره بی. نه مهش هه مان تیگه بیشتنه که حیزبه عهره بیه
عیراقیه کان بر وایان پنیه تی و پرۆزه ی به عهره بکردنی
به راییمان سیر ده خاته وه. نه م گوتاره له بالایشه وه
ده سه پینریت، چونکه ناهیلنیت «من» ی کوردی خوی بیت و له
خویدا بیت، به لکو ناچاری ده کات ببیته نه ویترو بۆ نه ویترو
بیت. نه مهش جوریکی دیکه ی پرۆزه ی و خۆبه عهره بکردنی
به راییمان سیر ده خاته وه، به تایه تی کاتیک ده بینین و
ده بیستین نه وانه ی بانگه واز بۆ به عیراقیکردنه وه ی
کوردستان ده کهن، له هه مان نه و چین و تویره
ده سه لاتداره ن، که له کوندا خۆبه عهره بکردنیان وه ک تاقه
رینگا چاره یه ک ده بینن.

بیماری هه تا مردن...

گوتاری به عه ره بکردنی به رای و خۆبه عه ره بکردن له ئیستای ژبانی ئیمه دا زیندوون و ته نیا دیاریسه کی ده ستیشیان هه مان قه فه سه ئاسنینه که یه؛ وه لئ به ناویکی تر و له ژیر زه بری هه لومه رجیکی دیکه دا. له م پتودانگه یشه وه به عیرا قیکردنه وهی کوردستان، به خشی نی نازناویکه به کورد که ناتوانیت مانای کوردبوونه که ی فراوانبکات. به لکو بهووی ده کاته وه تا سنووری ره تکردنه وه و تواندنه وهی. له میژووی عیرا قیشدا هه میسه عیرا قیبوون بۆ کورد نه و ناسنامه سه پینراوه بووه که خودی کوردی شار دۆته وه و به تالی کوردۆته وه له وهی وه ک خۆی بیت و نه مه ش بۆته هۆی نه وهی که شوناسیکی دیکه قه بوول بکات که شوناسی خۆی نیه. عیرا قیبوون شوناسیکه بۆ کورد له سه ره حسابی سرینه وهی شوناسی راسته قینه ی کوردی و نه مه ش بۆته هۆی به قوربانیکردنی خودی مرۆفی کورد بۆ نه و نازناوه ی پتیدراوه.

له پرۆژه ی خۆبه عه ره بکردنی به راییدا بینیمان میژوونووسه کورده کان له ژیر کاریگه ریی پرۆژه ی به عه ره بکردندا، ره چه له کی خۆیان و بنه ماله و خاوه ن ده سه لاته کورده کانیان ده برده وه سه ره ره ب و

ده یانویست وهک عه ره ب بن و له هه مان کاتیشدا میژووی
 کوردیان ده نووسییه وه. له خۆبه عیراقیکردنه وهی نویشدا
 که پسرۆزه یه کی سیاسه تمه داره کورده کانه، خه بات بز
 وه ده سه تهینانی داها تووی میلله تی کورد ده کړئ وهک
 عیراقی و له چوارچینه وهی عیراقیکی یه کگرتوودا تا وهک
 نه وانیتر بیت. ئەم دوو پسرۆزه یه چه نده له پووی
 زه مه نییه وه لیکدییه وه دوورن، که چی هه ردوکیان به ده ست
 ناکۆکیه کی ده روونییه وه ده نالینن و هه ر نه مه ش بۆته هۆی
 نه وهی ته ماهی و لیکچوون له نیتوانیاندا دروست بیت و
 ئیمه بتوانین به هۆیان هه باس له به رده وامیی
 به کۆیله بوونی «من»ی کوردی له ناو میژوودا بکه یین. ئەمه
 جگه له وهی هه ردوکیان له ناو نه و باز نه یه دا ده سووپینه وه
 که نه ویتر به ده وری کوردا کیشا ویتتی و سنووری
 نازادیه کانی بق ده ستنیش نکرده وه.

نه و ناکۆکیه ده روونییه ی که شه رم و
 خۆنه فیکردنه وه یه کی به رده وامی میژوویی به ره مه میه تینا وه
 نه وه یه: ده سته ی یه که میان که میژوونو سه کانه، میژووی
 کورد ده نووسنه وه دوا یته وهی به چه له کی ئەم کائینه یان
 ده به رده وه سه ر غه یره کورد. له کاتیکدا ده سته ی دو وه میان
 شوناسی کورد بوون له ژیر زه به سری شوناسیکی تسردا
 ده شارنه وه که تیا یدا «من»ی کوردی پیناسه یه کی نیه جگه له
 عیراقی بوون. سه به ره ت به ده سته ی یه که م په رسیاره که
 نه وه یه، چون ده کړئ میژوو بز میلله تیک بنووسریته وه که

تیایدا ئینکاری ره چه له که که می بکه یز؟ نه گەر نووسینه وهی
میژوو بریتیبیت له بهر چه سته کردنی شه و کردارانهی
میلله تیک له ڕینگه یانه وه شوناسی خۆی دروستکردوه، ئایا
دهکری میژووی میلله تیک بنوسینه وه که خودی شه میلله ته
وهک بکه ری میژوو که می نه فیکه بینه وه؟

سه بارهت به دهستهی دووه میس پرسیار شه وه یه، چۆن
دهکری بوونی میلله تیک بسه لمینین و بهر چه سته می بکه یز،
له کاتیکدا شوناسی به که می شه و میلله ته له شوناسیکی
کوردیه وه دهگۆرین بۆ شوناسیکی عیراقیانه و ناوه که می
دهگۆرین بۆ نازناویک که خودی شه نازناوه پی
ئیزافه کراویکی نیگه تیغه و له نه فیکردنه وهی شوناسی به که می
زیاتر هیچ ئیزافه یه کی ناخاته سهر؟

له ههردوو شه گوتاره دا هونه ریک ئاماده یه که هونه ری
رستگرنه وهی خود و هونه ری ئینکار کردنی خوده وهک
خودیکی سه ره به خۆی جیاواز له هه ر شوناسیک که
پنیده به خشریت. ههردوو شه گوتارانه له سه ر پرنسیپیک
کار ده که ن که پرنسیپی «به خودنه بوون» ی کورده و
له ههردوو کیاندا کوردبوون «بابه تیکه» بۆ نه فیکردنه وه.
له ههردوو کیاندا خودبوونی کوردی دهکریته شه و شته می که
خۆی نیه و شه مهش شه جو ره یه له بوون که تیایدا مرۆف
وهک شه وهی که خۆی هه یه، ئینکاری خۆی دهکات.
له وشوینه شدا که خود ئینکاری خۆی دهکات، په یوه ندیه کی
خراب له گه ل خۆیدا به ره مه دههینن و نایه ویت خۆی بیت.

نالیره دایه که خود سه ربه خوی و شازادی خوی
 رده دکه کاتوره و له و کاته شدا که نه مه ده کات، خوی
 ده دؤرینن، چونکه وه ک کهاکه گزرد ده نیت: «خوی بسوزن
 نازدیه»¹⁰³ خود پراندن واته خود ناپه ویت وه کته وهی که له
 خویدا هیه نازاد بخت و نه مهش واده کات خود نه توانیت
 به نازادی له گهل خویدا له په پوه نندیدا بیت، بویه ده بخته
 خودنکی ناناژاد و کویله¹⁰⁴ خودی کویلهش هه مور شتیکی
 جگه له خوی و نه مهش شو نه خوشه په که ده کرن له سر
 زمانی فه یله سووف پنی بگوترن «بیماری مه تا مرز»¹⁰⁵،
~~بوملریه کیکه کتیبی جان دیگله هینه مانه هره بسینه شوی مور که~~
 خومان هین و بیینه شوهی که له خومانمان داهر ده کات و
 لیره شه وه خومان وه دپه پنه نری مهرگی خومان بون. به لام
 شو و کائینه چه که ناپه ویت خوی بخت وه کته وهی که هه په؟
 بیگومان نه مه شو کائینه په که هه مور شتیکی تره جگه له
 خوی، جگه له حه قیقه تی خوی، جگه له خودی راسته قینهی
 خوی، له شوناسی خوی. به لام شوناسی راسته قینهی خوی
 چیه جگه له وهی خوی وه کو کائینکی نازاد و سه ربه خو و
 جهاواز قه بوول بکات؟ نه مه په شو شوناسی که له نه نجامی

¹⁰³ Arne Gron: Subjektivitet og negativitet. Gyldendal, 1994 p. 9

¹⁰⁴ Arne Gron: begrebet angst hos Søren Kierkegaard. Filosofi. Gyldendal, 1993, p. 111.

¹⁰⁵ ناوی کتیبیکی فه یله سووفی دانمارکی (سوزن کهاکه گزرد): Sygdommen til doden

نه و کردارانمی ده پانکات و له مهانه یاندا ناسنامه ی خوی
 تازه ده کاته وه؛ ناهیلنیت خوی بدورینیت. ناهیلنیت خوی
 له بیر بکات و خوی نه فی بکاته وه له پیناوی نه وهی وه ک
 نه وانیتر بیت و نه وانیتر له خوی رازی بکات و له قه فه سه
 ناسنینه که نه په ته دهره وه. قه فه سه ناسنینه که بق نه و خوده
 ناناژاد و دؤراوه بؤته مالنکی خوش، به یی نه وهی بزانییت
 یان بیر بیت که نه و ماله خوشه له هر ساتیکدا بؤی هه یه
 ببیته دؤزه خ. له راستیشدا له هر شوینن خود وه ک نه وهی
 که له خوی تیده گات و ریز له خوی ده گرنیت وه ک نه وهی له
 خویدا هه ست به گه وره یی ده کات، ریزی لینه گیرا و
 ناچار کرا شتیکی دیکه بیت جگه له وهی بؤخوی ده یخوازیت؛
 نه وه با نه و شوینه به هه شتیش بیت؛ وه لن خود وه ک
 دؤزه خیک ته ماشای ده کا.. عیراق بق کورد، بق نه وهی نوئ،
 که ده یه ویت رهنی لینبگیریت وه کنه وهی له خویدا هه یه،
 جگه له قه فه سنکی ناسنین چیده که نیه. وه لن خوشه ختانه
 هه روه ک چون هرؤزه ی خؤبه عه ره بکردنی به رای ی زیاتر
 له وهی دیارده په کی گشتگره وه بهت بق کؤمه لگای نه وسای
 کورد، دیارده په کی تایبته بوو به گرووی ده سه لاتداره
 کورده کان؛ شاواش هرؤسه ی خؤبه عیراقیکردنه وه
 دیارده په کی سه رهاگیری کؤمه لگای کوردستانی، نیه. راسته
 نه م دوو دیارده یه هه ردو وکیان ده لاله ت له بیعاریی ویزدانی
 ده سته یه کی هه لبژاردی کؤمه لگای نئمه ده کهن، وه لن
 به وه دا که خؤبه عیراقیکردنه وه هه م جوریکی تری

خۆبه‌عه‌ره‌ به‌کردنه‌وه‌ی نوێیه‌ و هه‌م قه‌فه‌سه‌ ئاسنینه‌که‌مان
بیر ده‌خاته‌وه‌؛ شه‌وه‌ بيماریه‌یه‌کی کوشنده‌ تره‌. ته‌نیا شتيک
خۆشحالمان ده‌کات شه‌و به‌رگرێکردنه‌ جه‌ماوه‌رییه‌یه‌ که
نایه‌وێت به‌چیته‌وه‌ ناو قه‌فه‌سه‌ ئاسنینه‌که‌ و لێناگه‌ریت
که‌سیش به‌زۆر به‌ره‌و شه‌وه‌ی راپه‌یج بکات...

ئیترا کاتی شه‌وه‌ هاتوه‌ هه‌رکه‌سه‌ ناو نیشانی خۆی به
ته‌واوی بنوسیت تا نامه‌ی هه‌له‌ی بۆ نه‌یه‌ت و نامه‌کانی بۆ
شوینی هه‌له‌ نه‌برین:
ناو نیشانی من:

کوردستان، هه‌ولێره‌ ماست، گه‌ره‌کی راپه‌رین، به‌رامبه‌ر
قوتابخانه‌ی شه‌نگه‌بیری کچان، مالتیکی شین، له‌ ده‌رگا بده‌ و:

لێم مه‌پرسه‌ من کۆم، ئه‌نفال راپه‌رێوه‌ی سه‌ریمه‌وه‌،
لێم مه‌پرسه‌ له‌ کۆم، ئه‌نفال له‌ خۆم لێم،
من له‌ ئێستام، ره‌نگه‌ له‌ ئێستادا بم،
له‌ ئێستادا به‌په‌یام، له‌ ئێستادا به‌رمحوام بم،
ده‌ستپه‌که‌مه‌وه‌؛

جگه‌ له‌ خۆم، چ عه‌ره‌ی شک نابم نیا بۆیم و تیا به‌رم.

٢٠٠٣-٦-٤

٢٠٠٣-٨-٤

سەرچاوه‌كان به پێی به‌كارهێنانیان لهم باسه‌دا:

- Den engelske patient, Lindhardt og Ringhof, 1997
- ئارشاك پۆلادپان: كورد له سه‌رچاوه‌ عه‌ره‌بىيه‌كاندا. وه‌رگىترانى: ئازاد عوبىيد سالف. چاپخانه‌ى زانكوى سه‌لاحه‌دين، هه‌ولنر، ٢٠٠٠.
- المسعودى: التنبيه والاشراف، بيروت - ١٩٨١.
- عبدالرحمن شرفكندى «هه‌زار» (وه‌رگىتر): *تورلانى به‌روز*. ناشرين: انتشارات تازه نگاه، نشر احسان، تهران.
- رضوان السىيد: *مفاهيم الجماعات في الاسلام* (دراسات في السوسىولوجيا التاريخية للاجتماع العربى الاسلامى). بيروت ١٩٩٣
- مه‌لا جه‌مىل رۆژبه‌يانى: (وه‌رگىتران و ساخكردنه‌وه): *ولانگيرى رهنه‌خاكى عىراق «فتوح سواد العراق»*، ج ١، سلىمانى ١٩٩٧.
- حكيم احمد مام بكر: الكرد و بلادهم عند البلدانين و الرحالة المسلمين (٢٣٢-٦٢٦هـ/٨٤٦-١٢٢٩م)، رسالة دكتوراه، جامعة صلاح الدين، اربيل ٢٠٠٣.
- د. عبدالله ابراهيم: *المركزية الاسلامية، صورة الاخر في المخيال الاسلامى خلال القرون الوسطى*. المركز الثقافى العربى، بيروت ٢٠٠١.

- شاتین دولابوتی: سیاست اطاعت (رساله‌ای درباره بردگی اختیاری. ت. علی معنوی. تهران نشر نی، ۱۳۷۸.
- **یاداشته‌کانی مه‌نمون به‌گ کوری بیگه به‌گ.** وه‌رگنیرانی: سلاح نه‌قشبه‌ندی، ده‌زگای چاپ وه‌په‌خشی سه‌رده‌م، سلیمان‌ی ۲۰۰۲.
- واسیلی نکیتین: کورد و کوردستان. وه‌رگنیرانی هندی، هه‌ولنر ۱۹۹۸.
- ابن واصل: مفرج الکروب فی اخبار بنی ایوب. قاهرة ۱۹۵۳.
- الامیر شرف خان البدلیسی: شرفنامه. ت. محمد جمیل الملا احمد الروزیانی. مؤسسه موکریانی للطباعة و النشر ۲۰۰۱، کردستان / ارپیل.
- مه‌لا مه‌حمود بایه‌زیدی: داب و نه‌ریتی کورده‌کان. وه‌رگنیرانی د. شکریه رسول، ۱۹۸۲، به‌غدا.
- ی. نی. فاسیلیه‌فا: «کتیبتیکی نه‌دۆزراوه ده‌رباره‌ی میژووی کوردستان». وه‌رگنیر: عه‌بدولا مه‌ردۆخ گۆفاری په‌هه‌ند، ژ. ۱۹۹۹/۸.
- عبدالقادر کوری رۆسته‌می بابان: په‌وشی کوردان. وه‌رگنیرانی له‌ فارسییه‌وه: که‌ریمی حیسامی، ۱۹۹۱، ستۆکهۆلم.
- میجر نۆئیل: یاداشته‌کانی میجر نۆئیل له‌ کوردستاندا. وه‌رگنیرانی: حسین نه‌حمه‌د جاف، حسین ع. نیرگسه‌جاری به‌غدا، ۱۹۸۴.
- مه‌لا عبدالکریم مدرس: یادی مه‌ردان. به‌رگی په‌که‌م، ۱۹۷۹ و به‌رگی دووه‌م، ۱۹۸۳، چاپخانه‌ی کۆپی زانیاری کورد. به‌غدا.

- مارتین وان برویین سن(راستیبه‌گی: مارتین فان برونسن): جامعه‌شناسی مردم کرد(اغما، شیخ و دولت ساختارهای اجتماعی و سیاسی کردستان. ت: ابراهیم یونسی، ۱۳۷۹، تهران. نشر پانینز.
- صورة الآخر: العربي ناظرا و منظورا اليه: تحرير: طاهر لبيب. مركز دراسات الوحدة العربية، ۱۹۹۹، بيروت.
- رينبوار سيوه‌يلي: نه‌توه و حه‌كايه‌ت. سپيرينز، كوردستان/ دهوك ۲۰۰۳.
- بارنز و بكر: تاريخ اندیشه اجتماعی. از جامعه ابتدایی تا جامعه جدید. ت. ج. يوسفیان و علی ا. مجیدی. جلد اول، تهران، ۱۳۵۸.
- رينبوار سيوه‌يلي: (ناماده‌كار) ميژووي هزري كومه‌لايه‌تي. زنجيره‌ي هزر و كومه‌ل ژ. (۲)، ۲۰۰۳، هه‌وليز.
- Politikns Forlag: Nudanskordbog I. 13udgave, 2 oplag 1987, P. 84.
- مهرزاد بروجردی: روشنفکران ایرانی و غرب. ت. ج. شیرازی. تهران ۱۳۷۸.
- حزب البعث العربي الاشتراكي، القيادة القومية: المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الاول، بغداد ۱۹۷۷.
- نص مشروع دستور جمهورية العراقية. دار الثورة للصحافة و النشر، دوت سنة الطبع.
- Heine Andersen(red.): Sociologi en grundbog til et fag. Hans Reitzels Forlag, Kopenhagen 1998, p 69-70
- شاراس فه‌تاج: "هه‌شت قوناغ له سیستمیکی کوشتن و سئ بوجرون"، گولفاری ده‌هه‌ند ژ. ۷، ۱۹۹۹.

- صدام حسين: حول كتابة التاريخ. دار الحرية للطباعة، بغداد ١٩٧٩.
- ميشيل عفلق: في سبيل البعث. دار الطليعة، بيروت ط. الحادية عشر، ١٩٧٤.
- د. ناجي معروف: عروبة العلماء المنسوين الي البلدان الاعجمية في بلاد الروم و الجزيرة و شھرزور و انريايجات. الجمهورية العراقية، وزارة الثقافة، دار الحرية للطباعة ١٩٧٨ ج ٣.
- Arne Gron: Subjektivitet og negativitet. Gyldendal, 1994 p. 9.
- Arne Gron: begrebet angst hos Soren Kirkegaard. Filosofi. Gyldendal, 1993



عەرەبە مسولمانەکانی سەرەتا دەیانگوت
 کوردەکان بەرەچەلەك عەرەبن، پاشان
 میژوونوسە کوردەکان رەچەلەکی
 خۆیان و بنەمالە کوردەکانیان دەبردەو
 سەر عەرەب و شاننازیشیان بەمەو
 دەکرد. ئەم دوو گوتارە لە ئیستاشدا
 بەردەوامن، بەلام بەشیوازیکی ترو دیاری
 دەستیشیان قەفەسیکی ئاسنین بوو کە
 تیایدا کورد، جگە لەنیچیریکی دەستەمۆکراو
 هیچی تر نەبوو.

بەعیرا قیکردنەو دی کوردستانی ش دریزکراو دی
 هەمان پسرۆژەیه، چونکە عیرا قیبوون بۆ کورد
 شوناسیکە لەسەر حسابی شوناسی راستەقینە ی
 خۆیی و جۆریکی تری دەستەمۆکردنی ئەم
 میللەتەیه تا ژیان لەناو قەفەسە ئاسنینە کە دا
 وەک ژیانیکێ ((راستەقینە)) قبول بکات.